

Тоғай МУРОД

МОМО ЕР ҚЎШИҒИ

Қисса

"Момо Ер кўшиғи" қиссаси биринчи марта "Кўшиқ" номи билан "Ёшлик" журналида эълон қилинади ("Ёшлик", 1987, 3-сон). Қиссанинг тўлиқ варианты шу йили китоб шаклида чоп этилади (Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987). Асарнинг ёзувчи томонидан қайта ишланган янги варианты эса 1994 йилда нашр қилинади ("От кишнаган оқшом". "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни Бош тахририяти, 1994).

1

Хумор момога кун туғди.

Ёлғиз ўғил аскардан келар бўлди.

Остонасидан суюнчихўр аримади.

Хушхабар олиб келгувчилар бировига тўн ёпди, бировига белбоғ ўради, бировига дўппи кийгизди.

Ёлғиз ўғилдан борини аямади.

Қўли сандиқда бўлди.

Кўзи остонада бўлди.

Аскардан қайтмиш ўғилдан дарак бўла бермади.

Шунда, момо кўнглига тахлика тушди. Чин-да, йўл азоби — гўр азоби. Йўлда нималар бўлмади.

Чолини отлантириб, йўлга чиқарайин, деди.

Чоли қирда ётиб арпа ўради. Икки-уч кунда ўроқчиларга сув олиб бориш учун бир келиб кетади.

Бечора чоли ҳали эшитмади. Эшитса, от қўйиб келади.

Хумор момо кўлини қоши узра соябон қилди. Чоли арпа ўрмиш қирга қаради. Ўғли келмиш Денов йўлига қаради.

Интиҳо, аскар келди.

Хумор момо кўчага чиқар бўлди. Калишини излади. Теграсига аланглади. Тополмади. Яланг оёқ чикқани эп бўлмади.

Бу, суюнчихўрлар иши эканини билди. Кулиб тура берди. Калишини сўровчи бўлди.

Теваракда юрмиш ҳамсоя-қўллар, хеш-таборлар елка қисди.

Ҳовли дарвозаси олдида турмиш Мардон жувозкаш айтди:

— Суюнчисига бирор нима атамасангиз, калишингизнида бермайман, дарвозанида очмайман. А? Йўқ, Мардон жувозкаш борнинг боласи, майда-чуйдаларга узатган оёғинида йиғмайди, ҳа!

Жувозкаш дарвозани ичидан занжирлаб олди. Дарвоза тирқишидан одамлар қора берди.

Ўғли остонадалигини кўрмиш момо, эндиги атайдигани охирги суюнчи эканини билмиш момо, уч йилдан буён ўғлини соғина бериб, юрак-бағри эзилиб юрмиш момо, йўқчилигинида эсидан чиқариб қўйди. Қисир қолмиш молини атаб юборди:

— Анави молимни атадим, бор-е! — деди. Шундан кейин жувозкаш қўйнидаги калишни

момо пойига олиб келиб кўйди.

Момо калишни оёғига йўл-йўлакай илди. Дарвозага талпинди.

Жувозкаш дарвозани очди.

Остонада аскар турди.

Момо ўзини ўғли бағрига ташлади. Юзини ўғли бағрига босди.

Аскар момони кучоклаб олди. Бир-икки марта ердан кўтариб олди.

— Раз-раз-раз! Ты похудела, мамашка, да! Ну, старость — не радость! — деди.

Момо бели зиркираб кетди. Аммо теваракдагиларга сир бермади. Дарди ичида бўлди.

Ўғли қилиғини соғинишга йўйди.

Юзларини ўғли кўкрагидаги нишонларга суйкади, хўнграб йиғлади.

Аскар онасини юпатди:

— Ну, мамаша, ну, хватит! — деди. Аскар, боши узра сочқилар сочилди. Болалар сочқи терди.

Аскар сочқилар остида ичкарилади.

Одамлар давра бўлди. Ҳол-аҳвол сўра-сўра бўлди.

Аскар бош ирғади. Лўнда-лўнда жавоб берди:

— Да! Ничего! Спасибо!

Аскар даврага аланглади. Онасидан сўради:

— Мамаша, где папаша?

Хумор момо даврага жовдираб қаради. Ўрисчани чала-чулпа билонғич жувозкаш тилмоч бўлди.

— Отасини сўраяпти, хола, — деди.

— Ҳа-а, отангми? Қирга арпа ўроққа кетиб эди. Ҳали-замон келиб қолади.

Аскар бош ирғади:

— Арпа ўрганский-да? Ничего, придёт! — деди. Хумор момо ўғли пойқадамига ош берди.

— Тўй отаси қирдан қайтганда бўлади, — деди.

2

Аскар эрталаб бадантарбия қилди. Белигача яланғоч бўлди. Ҳовлини айланиб чопди. Оёғини кўтарди, бебилчагини пешонасига теккизди. Кўлларини ерга тиради. Ётди-турди, ётди-турди.

— Раз-два-три!.. Живо, сержант Орзикулов! — деди. Кун терак бўйи бўлди.

Аскар холаси дўппосдай ўғлини эргаштириб келди. Аскар холасига пешвоз юрди. Ўнг кўлини чаккасига кўйди.

— Сержант Орзикулов! — деди. Кўришиш учун холасига кўл узатди.

Холаси аскар кўлини эмас, ўзини бағрига олди. Аскар жиянига қараб кўлини чаккасига кўйди.

— Сержант Орзикулов! Как твоя имя? Баҳром? Значить, Боря, да? — деди.

— Йўк, Баҳром, — деди жиян.

— Нет, Боря! Баҳром, отсталое имя! Боря современная! Рядовой Боря!

Жиян, тоға бўлмиш гапига тушунмади. Онасига жовдираб қаради.

Онаси орага тушди.

— Жиянингиз ҳали аскар бўлмади. Ўзбекча гапирмасангиз, тушунмайди, — деди.

— Ну-ну, пора знать, пора!

Аскар чалқанча ётди. Оёқларини чалиштирди. Бармоқлари билан кўкрагига чертди. Ўзича хиргойи қилди:

— Ай лавю, ай лавю... Я вас люблю, я вас люблю...

Кун оққанда аскар отаси қирдан эниб келди.

Отини дарвоза олдида қолдирди. Қамчини белбоғига қистирди.

Ичкари равона бўлди. Кулимсиб-кулимсиб қадамлади, кучоғини очиб-очиб қадамлади. Ўзича гапириб-гапириб қадамлади.

— Қани, аскар келибди-да, қани...

Аскар отасига пешвоз юрди. Қўлларини боши узра ёйди.

— О, папаша, здорово! — деди. — Сколькo зима, сколькo весна!

Отаси кучоклашиб-кучоклашиб кўришди. Шу ўзимнинг ўғлимми, демишдай, аскарга қараб-қараб қўйди.

Отаси жонлиқ сўйди.

Қариндош-уруғлар, гапга етарлар учун тўй қилиб берди.

Ўғли оёқ олиши билан гапларидан улай-булай изза бўлмади.

Майли, ҳали-ҳозир аскарлик ҳавоси бор. Кейин-кейин ўзига келади, дея ўйлади.

Аmmo аскар ўзига келмади.

Мўйсафид отаси тоқати тоқ бўлди, отаси ёрилди:

— Улим, эрта биров айтган экан, отангни кўрдим — аҳмади фориғ, энангни кўрдим — товони ёриқ, деб. Отанг шул, энанг шул, қўй энди, ўз тилингда гапир.

— Ну, даёшь, папаша, даёшь!

— Мен-ку, чала-чулпа биламан. Қизил аскар бўлиб, ўрис ошналарим билан тиллаша бериб, пича билиб олиб эдим. Лекин энанг бечора манави қишлоқдан нарини билмайди. Тилингда тушунолмайд қийналяпти.

— Ну, папаша, пора знать!

Отаси нима қилишини билмади. Ўй суриб қолди.

Отаси бир вақтлар Денов, Термизларда қизил аскарлик машқини олиб эди. Мана шу ерларда Совет ҳокимиятини барпо этиш учун қўлтиғига тўппонча осиб эди.

Унда манави мишиқи пўрим онаси қорнида ё бор эди, ё йўқ эди. Бу ўзи, кимга пўримлик қиляпти?

Отаси зардаси қайнади. Кўйлагини кўтарди. Чап биқинида ҳамон сақланиб турмиш ажабтовур изларни очди.

— Ай сержант, сен ўзи ким билан гаплашаётганингни билиясанми? — деди. — Мен наган тақиб, Совет ҳокимиятини ўрнатганимда қаерда эдинг? Энангнинг қорнида, отангнинг белида эдинг! Ишонмасанг, мана, наган изи ҳалиям турибди, мана!

— Я узбекский язык не понимаю!

Отаси у деди, бўлмади, бу деди, бўлмади. Аскар гап қорламади.

Отаси, шу чиндан ўз ўғлимми, ё, бошқа бировми, демишдай аскар уёғидан қаради, аскар буёғидан қаради. Аниқ бир гапга келолмади.

Кейин, шу ўз ўғлим экани ё ҳаққост чин бўлсин, ё ёлғон бўлсин, дея аскар қулоқ-чаккасига тарс эткизиб бир солди.

Аскар бундай зарбни кутмаб эдими, ё, эски қизил аскар мушти ўзи шундай бўладими, ишқилиб, ёнбошига гуп этиб тушди. Унсиз, жингак бўлиб ётди.

Отаси аскарни ёқасидан ушлаб турғизди. Энди бу чаккасига солмоқчи бўлди.

Аскар отаси ниятини пайқади шекилли, ҳовлини айланиб қочди.

— Вой энажон, ўлдим-е! — дея бақирди.

Отаси белбоғидаги қамчини олди. Яланг оёқ бўлиб аскар қувди.

— Энағарнинг боласи, тўхта дейман! — дея зуғум қилди.

Аскар ўқдай учди. Ошхонага кириб борди. Қозонни айланиб чопди. Онаси кетига паналади.

— Энажон, отамни ушланг! Жон эна, ушланг! — дея ёлворди.
— Кўркма-е, индамайди!
— Индайди, сиз кўрмадингиз, уже битта едим! Қўлидаги қамчини олинг, энажон!
Отаси зуғум қилди:
— Ушлама мени, энаси, ушлама! — деди. — Энағарни бир қамчи остига олайн!
Онаси орача қилди.
— Қўйинг, энди қобил аскар бўлади, — деди. — Айт, қобил аскар бўламан, де.
— Энди қобил бўламан, жон ота!
— Ҳа-а, энағарнинг аскарни, тилинг бор экан-ку!
— Бор, мана, бор!

4

Шундай қилиб, аскарга тил битди. Аскарлик кийимларини ташлади. Ўз кийимларини кийди. Бир эрта отаси овозидан уйғонди.
— Сержант Орзиқулов, буёққа бир қаранг! — деди отаси.
Аскар ҳадаҳалаб кийинди. Отилиб борди. Уйқули кўзларини уқалади. Отасига жовдираб қаради.
— Сержант Орзиқулов, бет-қўлни ювиб фариштали бўлиб келинг, муҳим топшириқ бор!
Аскар чопқиллаб бориб, чопқиллаб келди. Отаси аскарни оғилхонага эргаштириб борди. Мол таппиларни кўрсатди.
— Манавилар нима, сержант Орзиқулов? — деди. — Ҳа, яшанг, таппи! Энди, ўзингиздан қолар гап йўқ, сержант, тирикчилик, ҳа, тирикчилик! Биласиз, таппи қишда кўп яхши ўтин бўлади. Қишнинг ғамини ёзда е, деган! Энди, енгни билаккача туриб, таппи ёпганский, ҳа!
Аскар таппиларга қаради. Кўнгли ўйнади. Бир, таппига қаради, бир, отаси кўлидаги қамчига қаради.
Ўлмаиннинг кунидан билакларини турди. Авайлабгина энкайди. Таппига кўл урди. Кўнгли ўйнагандан-ўйнади. Кўзларини чирт юмди. Тағин очди. Елкаси оша отасига қаради. Отаси қаққайиб қараб турди. Отаси қамчи ўйнатди.
Аскар тақдирга тан берди. Тағин кўзларини юмди. Таппини кафтларига олди. Деворга қулочкашлаб таппи ёпди.
Шунда, девордаги қатор таппиларда ботиб ётмиш онаси панжа изларига кўзи тушди.
— Ҳа, бали, сержант Орзиқулов, гап бундай бўпти-да! — деди отаси. — Энангизнинг кўлидан бир ишни оладиган бўлдингиз!
Бир оқшом отаси масалани кўндаланг қўйди:
— Мана, меҳмонлигингизда қариди, сержант Орзиқулов. Келди-кетдиларда сийрақлаб қолди. Сўрамоқдан айб йўқ, энди ким бўлмоқчисиз?
Аскар ҳарбий хизматдан қайтиб, ижроқўм раиси бўламан, дея ният қилиб эди. Ана шу ниятини айтиш учун тили айланмади, елка қисиб қўя қолди.
Отаси бўлари гапни айтди:
— Билмаганский-да? Унда, бизники билганский! Манави заранг таёқни олиб, орқамдан юрганский! Сержант Орзиқулов пода боққанский!
Аскар анграйиб қолди. Оғзи очилиб қолди.
Отаси бир ўқрайди.
Аскар дирк этиб жойидан турди.
— Есть, пода боққанский! - деди.
Шу кундан эътиборан аскар чакана чўпон бўлди.
Адирда узун кун чакана мол боқди.

Аввал-аввал кўника олмади. Қаерларгадир, хусусан, аскар бўлмиш жойларига кетиб қолгилари келди.

Кейин-кейин адирларга ўргана борди. Адирларсиз зерикди. Адирларсиз куни ўтмади.

Оқшомлари уйма-уй юрди. Оши ҳалол йиғди.

Боши иккита бўлди.

Кетма-кет иккита қиз кўрди.

5

Эл аскарни сержант Орзиқулов дейишини кўймади.

Ҳазил-мутойибачилар тўй-гаштакларда сержант Орзиқулов аскардан қайтиб келиб гапирмиш гапларини гапириб берди. Қилиқларини қилиб кўрсатди.

Эл хандон отиб кулди.

Болалар сержант Орзиқулов бўлиб гапиришди, сержант Орзиқулов бўлиб кўришиб-сўрашди, сержант Орзиқулов бўлиб таппи ёпди.

Эл қаҳ-қаҳ уриб кулди.

У, сержант Орзиқулов бўлиб қолди.

6

Шунда... шунда, уруш бошланди.

Сержант Орзиқулов урушга кетди.

Урушдан эсон-омон қайтди.

Теваракка олазарак боқди.

Отаси бечора раҳматлик бўлибди.

Гул деб аталмиш бир дард иккита қизинида олиб кетибди.

Чолидан айрилмиш онаси билан фарзандларидан жудо бўлмиш аёли мунғайиб қолибди, ғариб бўлиб қолибди.

У урушдан ажабтовур бўлиб келди.

Миқ этмади. Олис-олисларга термулди.

Қариндош-уруғ болалари кўксидаги орден-медалларга кўл теккизиб кўрди.

— Буларни қаердан олдингиз? — дея суриштирди. — Урушга борсак, биз ҳам орден олиб келардик, — деди.

Шунда, сержант Орзиқулов қирғинбарот кунлардан бор-йўғи бир марта гап очди:

— Урушнинг оти ўчсин, болам, — деди. — Сизлар сўраманглар, мен айтмайин. Бундайчикин оҳангжамоларни мен тақдим, сизларга тақиш насиб этмасин...

Колхоз раиси сержант Орзиқуловни яхши-яхши ишларга кўймоқчи бўлди.

Аммо сержант Орзиқулов рад этди. Тағин ўз подасини сўради.

Икки йилда фарзанд кўрди.

Бунисида қиз бўлди.

Қиз бўлсада умри билан бўлсин эди, бунисида кетди.

Тўртинчиси ўғил бўлди.

Хумор момо невараси учун исм ўйлади.

Ақлларга маслаҳат солди. Оқ-қорани таниганларга китоб кўрдирди.

Олис ўйладилар.

Ўйламай бўладими, кетма-кет учта фарзанд кетди!

Охир-оқибат, ҳаёт соҳиби бўлсин, ҳаётда турсин, дея Турсун деб исм кўйдилар.

Ота-она орзуси бажо бўлди.

Турсун ҳаётда турди.

7

Ёлғиз ўғил Турсун бир оёғи мактабда бўлди, бир оёғи адирда бўлди.
Мактабдан кейин бир қўйнига нон солди, бир қўйнига китоб солди. Отаси олдига борди.
Тошга чўнқайиб китоб ўқиди. Овоз қўйиб китоб ўқиди.

Эл таъбири билан айтмиш, Турсун ғазалхон бўлди.

Байрам, тўй-маъракаларда шеър ўқиди.

Мактаб кутубхонаси камлик қилди. Тумандан даста-даста китоб олиб келиб ўқиди.

Сандиқ ости билан дераза токчалари китобга тўлди.

Адабиёт муаллими Турсуннинг шеърини дафтари кўриб берди. Бир-иккитасини туман рўзномасида чиқариб берди.

Ёлғиз ўғил доврўғи донг таратди.

Эл ўйлаб қолди: отаси бор-йўғи подачи бўлса, ўғли қандай қилиб байт ёзади?

Жавобини отасидан сўради:

— Сержант Орзикулов, улингизга нима бериб боқяписиз?

— Шу, биз нима есак, уям шуни ейди.

— Унда, қандай қилиб байт битяпти?

— Шунга ҳайронман. Шунча бўй-бастим билан мен байт битолмайман, бу энағар битяпти.

Бир оқшом сержант Орзикулов ўғли ётажак уйга оҳиста кириб олди.

Деворда рангтасвирлар илиғлик бўлди, қаламтасвирлар илиғлик бўлди.

Тасвирларда турфа гуллар, қорли тоғлар, жониворлар бўлди.

Бир саман йўргалаб юрди. Бир бўз ёллари ҳилпираб-ҳилпираб елди. Бир жийрон олис-олисларга термулиб кишнади. Иккита қора тўриқ олд оёқларини кўтариб, тумшукларини тумшукларига теккизиб искашди...

"Отга мойилли бўлибди. Эсайсин, от олиб бераман".

Сержант Орзикулов шундай ният қилди.

Деразада тахлоқлик дафтарларни варақлади.

Ўғли шуларни ўз ичидан чиқариб битдимми, ё, бирор китобдан олиб битдимми, билолмади.

Дафтарни варақлади-варақлади, тағинда ажабланди...

Дафтарда бир қиз расми бўлди. Қиз хушрўйгина бўлди. Елкасида гулдор рўмол бўлди.

Расм остида хуснихат бўлди.

"Шу қиз учун битилмиш байт бўлса ажаб эмас".

Сержант Орзикулов шундай ўйлади.

Аёлини чақирди. Қизни кўрсатди.

Аёли қизга бот-бот тикилди.

— Танимадим, — дея елка учирди.

Аёли ўзида йўк хушвақт бўлди.

Ёлғиз ўғли уйғонибди! Бир қизга, ким бўлса-да, бир қизга кўнгил қўйибди! Бир қиз билан кўнгил олиб, кўнгил берибди! Ёлғиз ўғли суюкли бўлибди!

Ўғли мактабни битирсин. Насиб бўлса, шу қизни келин қилади!

Уч бирдай қизни қора ерга берди. Насиб бўлса, шу қиз келинда бўлади, қизда бўлади!

Сержант Орзикуловнингда бир қувончи икки бўлди. Орзуси эзгу бўлди.

Насиб бўлса, ўғлини вақтли уйлантиради. Ёлғиз ўғил эрта уйланса, эрта фарзандли бўлади.

Ўзидан-ўзи кўпаяди, ўзидан-ўзи униб-ўсади. Фарзандлари отасига йўлдош бўлади, бобосига неварга бўлади.

Ота-она орзу-ҳаваси ҳамиша эзгу бўлади.

Аммо ҳаёт ҳамишада ота-она орзу-ҳавасига эш бўла бермайди.
Ҳаёт бошқа, орзу-ҳавас бошқа.

8

Турсун мактабни битирди. Кийимларини жомадон жойлади. Гап йўқ, сўз йўқ, ўқишга жўнади. Онаси оғринди.

Урушда қон кечмиш отаси ўғлини кўллаб-қувватлади. Кўлига пул берди. Хуш-хушвақт ўқишга жўнатди. Бот-бот тайинлади:

— Улим, биз ўқиёлмадик, энди, сен ўқи. Замон ўқиганники бўлиб қолди. Бирдан-бир тилагим, отанг ким, энанг ким, шуни унутмасанг бўлди...

Турсун ўқишга кириб келди.

Таътил кетидан таътил ўтди.

Турсун ўсиб-улғайди.

Юзларида учли нималар тошиб ётиб эди. Ёноқларини ғадир-будур нималар босиб ётиб эди. Ёноқлари кўнғиртоб қора эди.

Бир ғаними ёноқларини қотиб ётмиш таппига қиёслади. Бир ғаними ёноқларини чалмага қиёслади.

Ўзи ойнага қаради-қаради-да:

— Йўқ, булар шунчаки кирлар, — деди. Турсункул ювина берди-ювина берди. Ёноқларидагилар кетди. Юзлари силлиққина бўлди.

Ажабтовур кийимлар киядиган бўлди.

Папиросни лаблари четига қистириб юрадиган бўлди.

Гугуртни ташлади, ёндиргич тутди.

Жуздони бетига аёллар тасвирини ёпиштириб олди.

Оёқ либослари товони кўтарилди.

Сочига соч қўшилди. Қулоқларини ёпди.

Паловни қошиқда ейдиган бўлди.

Бир тўйда "Модерн токинг" дея аталмиш гуруҳ ашуласини хиргойи қилиб ўйнади.

Кўпни кўрганлар мийиғида кулди.

— Отасига тортибди, — деди.

9

Турсун тонг сахарлаб уйғонди.

Бет-кўлини ювмасдан дўкончага чопди.

Аммо дўконча ҳали ёпиқ бўлди.

У дўконча олдини олиб турди.

Шеърни чоп этилмиш рўзномадан ўнта олди!

Қайтимиға қарамади. Рўзномаларни қўлтиғига қисиб чопди.

Бир рўзномани кўлига олди. Тағин, бирор мисрам тушиб қолмадимикин, деган ташвишда шеърини йўл-йўлакай ўқиди. Ҳижжалаб ўқиди.

Хайрият, мисралари тугал бўлди.

Ижарасида эшикни ичкаридан қулфлади.

Шеърларини чалқанча ётиб ўқиди, тик туриб ўқиди, ўтириб ўқиди.

Турсун ўзини катта шоир ҳис этди.

Рўзномадаги расмига тикилди. Ўзини... XIX аср буюк поирларига қиёслади.

"Йўқ, ўхшамайди. Буюклар соқол қўяди. Буюклар сархонали мундштук чекади".

Чин, қадимги улуғлар соқоли бор, сархонали мундштуги бор.
Нимага энди Турсун соқол кўймайди? Мундштук чекмайди?
Одамлар соқолини киртишлаб юради. Одамлар папирос чекиб юради. Юра берсин! Одамлар ким бўлибди? Жайдари халқ-да!
Йўқ, жайдари халқдан фарқ қилмоқ лозим...
Турсун соқол кўйди. Турсун сархонали мундштук олди.
Турсун исм-шарифини пичирлаб айтди: Турсун Орзиқулов!
Исми шариф деганида шунча узун бўладими! Яна-тагин жарангламайди! Шоирлар исми шарифига ўхшамайди!
Ўзи, исми маъноси нима? Турсун, ўтирсин, ётсин... Шуюм гап бўлди-ю!
Турсун ўз исми шарифидан... орияти келди. Ота-бобоси отидан... уялди!
Ўзига шоирона ном топишни ўйлади.
Неча-неча тахаллуслар топди. Ўзига ёқмади.
Охири, тарихдан келиб чиқди. Ўзини Паҳлавон Даҳо деб атади.
Паҳлавон Даҳо!

10

Бир таътилда ота-онаси Паҳлавон Даҳони уйлантирмоқчи бўлди.
Даҳо оёқ тиради. Ўқишни ўртага солди.
— Ҳали ёшман, — деди. Аммо асл боисини айтмади. Ота-она нияти қатъий бўлди.
Онаси кўзига ёш олди. Тавалло қилди.
Охири Даҳо кўнди.
"Мендан нима кетди, бир ўйнаб қолай. Ўқиш битгунча ким бор, ким йўқ", деди.
Ота-она қариндошлари қизини келин қилмоқчи бўлди:
— Ўзимизники яхши-да, ёлғизгина боламиз бўлса... Даҳо ўша дафтардаги қизни айтди:
— Олсам, ўшани оламан, бўлмаса йўқ! - деди. Ота-она ёлғиз ўғил кўнглига қаради.
Тўй бўлди.
Келин ота-она олдида қолди. Куёв бошоқойда ўқишига қайтди. Байрам, таътиллarda келиб-кетиб турди. Бир ўғил, бир қиз кўрди. Ўқишлар битди.
Даҳо ўз вилоятига ишга юборилди. Даҳо шаҳарда қолмоқчи бўлди. Шаҳарда қолиш учун пинҳона уриниб кўрди.
Аммо иш масаласи қийин бўлди.
Даҳо ичини ит тирнади.
Онгсиз қолди. Қишлоғига қайтиб борди.
Ўзи ўқиб-улғаймиш мактабда ўқитувчи бўлди.

11

Паҳлавон Даҳо мактабда осмондан тушгандай юрди. Теварак-атрофга, жамики оламга осмондан қараб яшади.
Ўқитувчилар:
— Ўзимизга қайтиб келибсиз-да, — дея ҳол сўради. Ана шунда Даҳо ўзини камситилган ҳис этди. Ушбу гапни: "Ҳолинг шу экан, нима қилардинг кеккайиб, ўзимиз қатори одам экансан-ку", деган маънода тушунди.
Ерга тушмаслик учун турли-туман ҳавойи гапларни тўқиб гапирди:
— Дорилфунунда қолдирмоқчи эди, қолмадим. Шаҳарда катта ишларга кўймоқчи бўлди, кўнмадим, — деди.

Отдан тушса-да, узангидан тушмади.
Жамоатдан ўзини четга олди.
Ўзига-ўзи бино қўйди.
Уйда-да, ишда-да, кўча-кўйлардада ўзини элдан холис олди.
Уйда-да, ишдада теваракка бегона кўз билан қаради.
Теваракдагиларда Даҳога бегона кўз билан қаради.
Ўз пуштикамаридан бўлмиш болаларида Даҳога бегонасираб қаради.
Даҳо кулса, болаларида кулди.
Даҳо хўмрайса, болаларида хўмрайди.

12

Даҳо ўзини-ўзи қафасга солди.
Юраги сикилгандан-сикилди.
Юраги чолвори балоғидай ғижим-ғижим бўлди.
Окшомлари ичини ит таталади.
Тиззасига шапиллатиб урди. Сапчиб турди. Кўчага йўл олди.
Ўйлади-ўйлади, колхоз кутубхонасига йўл олди.
Кутубхона эшигида кулф кўрди. Лўмбоздай кулфни чанг босди. Кулф ерранг бўлди.
Даҳо кулфга тикилиб қолди.
Қаердандир идора қоровули келди. Энтикиб нафас олди. Даҳонинг юзига энгашиб қаради.
— Сизмисиз, шоир ука, — деди. — Мен, кутубхонага бирор маст-аласт ўғирликка келдим деб ўйлаб, чопиб келибман.
— Оғзингизга қараб гапиринг.
— Гапнинг тўғриси-да, ука, одамнинг кўнглига нималар келмайди дейсиз. Кутубхона остонасига ойлаб инсон зоти қадам қўймай-қўймай бирдан одам пайдо бўлиб қолса, кўнгил хавфсирайди-да.
— Кутубхоначи борми?
— Ҳа, бор. Кутубхоначи анави Самиевнинг келини бўлади. Ҳозир ўтоқда.
— Келадими?
— Энди, уёғини билмадим, шоир ука. Ҳозир ўтоқ, кейин узум узиш бўлади. Ундан кейин ҳаммани пахтага ҳайдайди. Шу билан қиш келади. Қишда ҳафтада бир очса очади, очмаса йўқ. Нима, бирон зарил иш бормиди?
— Шундай, бир қарасам деб эдим.
— Келин йўқ-да. Келин йўқ вақтлари хабарчи газета-журналларни бир ҳафталик қилиб қассоб қайнотасига ташлаб кетади. Қайнотаси рўзнома увол бўлмасин деб, эл-халққа гўшт ўраб беради. Астагина бориб сўрасангиз, бир-иккита рўзнома беради. Яхши одам, кўли очик.
Даҳо мактабга қараб юрди. Мактабни бир айланди. Қоровулдан бошқа жон кўрмади.
Бекатдаги темир ўриндикқа ўтирди. Ҳафсаласи пир бўлди.
— Уф-ф, - деди.
Кўча юзидаги симёғочда осилмиш радиокарнай узук-юлуқ овоз берди:
— Эълон, ўртоқлар, эълон эшиттирамин! — деди. — Кеча кечаси Саид чавандознинг саман оти қочди! Кимдаким дарагини айтса бир эчки, ушлаб келса бир кўй суюнчиси бор! Яна бир эълон! Бугун колхоз клубида икки серияли индийский кино бўлади! Қайтараман, индийский! Бош ролда Раж Капур! Эшитяпсизми, Капур, Капур! Билет нархи ҳар серияси йигирма тийиндан қирқ тийин! Кино қоронғи тушганда бошланади!
Даҳо энсасида қотди, кулгисида келди.
Қош қорайди. Ҳаво файзиёб бўлди.

Даҳо жойидан кўзғолди. Чолвори кетини тортиб-тортиб қўйди.

Уйга йўл олди. Йўлда оёқ илди. Ўйлаб қолди.

"Уйга бориб нима қиламан?"

Кўнгли ниманидир истади, ниманидир қўмсади. Кўнгли нимагадир ташна бўлди, нимагадир талпинди.

Нималигини ўзида билмади.

Уйи тарафга қўл силтади. Тағин изига қайтди.

Боягина радиокарнай барчани кинога таклиф этди. Нимага энди у кинога бормайди?.. Айтилган жойдан қолма, дейди.

Чин, ҳинд киноларини ёмон кўради. Шундай бўлса-да, боради.

13

Маданият саройи чироқлари ҳали ёнмади. Теварак нимқоронғи бўлди. Одам одамни зўрға таниди.

Болалар қувишиб ўйнади.

Даҳо сарой паттахонаси олдига келди. Паттахона даричасидан мўраламоқ бўлиб энгашди. Бирдан кетига тис бўлди.

Бир ит даричадан тумшугини чиқарди.

"Қоровул паттахонани итхона қилибди", дея ўйлади.

Даҳо дарвоза олдида турмиш киночи қўлига танга ташлаб кирди.

Ичкари ярми бўм-бўш, ярмида ўтирғичлар бўлди. Ўтирғичлар бирови қийшайиб ётди. Яна бировида орқа суянчиғи йўқ. Тағин бировида ўтирғич дасталари синиб ётди. Бус-бутуни кам бўлди.

Даҳо бир майиб ўтирғичга қўлрўмолини тўшаб ўтирди.

Киночи клуб чироғини ёқди.

Даҳо сахнага қаради, маҳлиё бўлиб қолди.

Сахна шифтида қалдирғочлар уя курди. Уяларда пат-хаслар осилиб ётди.

Олапат қалдирғочлар сахна узра чарх уриб учди.

У қалдирғочларга маҳлиё бўлиб, билмади. Ўтирғичлар лиқ тўлди. Жой етмай қолди. Бировлар ташқаридан тош олиб келди, бировлар ғўла олиб келди. Уйи яқинлар уйдан кўрпача олиб келди. Тағларига қўйиб ўтирди. Болалар ерда тизилишиб ўтирди. "Сангам" деб аталмиш кино бўлди. Болалар:

— Ура-а-а! — дея қийқириб чапак чалди. Катталар киночига қараб бақирди:

— Йигирма йилдан буён шу кинони олиб келасан, инсофинг борми, ўзи?!

— Ўтган бозор куни қандай кино олиб келайин деганимда индийский бўлсин, дедиларингиз-ку! — деди киночи.

— Индийский кино битта эмас-ку, ахир!

— Бошқаларини колхозларга олиб кетиб қолибди. Шуниям зўрға олдим, халқ талаб қияпти, деб!

— Бўлди қилинлар энди, кинони кўрайлик! Сарой бозордай ғувиллади.

Одамлар хахолаб кулди, қийқириб кулди, ҳуштак чалиб кулди.

Оғизларига келмиш гапни гапириб кино кўрди.

— Қаранлар, ҳозир кизнинг кийимларини олиб қўяди, ана олди!

— Ҳозир қиз билиб қолади!

— Энди қиз кўшиқ айтади!

— Ай, оҳу кўзларингдан!

— Ўзиям ҳурилико-да, оҳ-оҳ!

— Шу қиз қишлоғимиздаги Тошмирза бригадирнинг қизига келбат беради!
— Тошмирза бригадирнинг қизи қорачадан келган, бу окдан келган!
— Кинода шундай кўринади-да, аслида юзидагилар упу-сурма!
— Ҳа, кўзингдан Раж Капур! Ўзимизнинг Капур-да бу!
Кино узилиб қолди. Одамлар ҳуштак чалди.
— Ай, сапोजник! — деди. Саҳнада тагин кино кўринди.
Одамлар бу сафар бараварига ҳой-ҳойлади:
— Ай, сапोजник, ўтказиб юбординг!
— Қиз сувда балиқдайин балқиб сузишини қолдириб кетди-я!
— Бас қил, ашқол-дашқолингни!
— Оладиган қирқ тийининг бурнингдан чиксин! Ҳуштак тинмади.
Киночи кинони тўхтатди. Одамлар айтган жойидан қайтариб қўйди.
Кино ярим соат мобайнида тўрт марта узилди.
Узилган вақтлари Даҳо ерга қаради. Кўзларини юмиб ўтирди.
Кино давом этди.
Кўчма кино яқинида ўтирмиш бир одам жойидан турди.
— Ай, боғбригада қизлари! — деди. — Эшитмадим деманглар, эртага ўтоққа бормаймиз!
Санглоққа ариқ тозалагани борамиз, эшитдиларингми?
— Ай, Абил ҳисобчи, кўп қариллама!
— Нимага қарилламайман? Иш зарилми, кино зарилми? Кино кўрасан-а, кино кўрасан!
Мана кўрасан, мана бўлмаса, мана! — Абил ҳисобчи шундай дея, саҳнага тушмиш нурга кўшқўлини тутди. Бармоқларини бир-бирига қийдирди.
Бармоқларини туя ўрқач қилди, хўрозқанд қилди, бешиктебратар қилиб ўйнатди.
— Кино кўрасан-а, кино кўрасан! Мана кўрасан, мана!
Барча қилиғи саҳнада акс этди.
Одамлар қийқириб кулди.
Даҳо ерга тупурди. Кинога қўл силтади.

14

Узум узиш соб бўлди. Пахта терим бошланди.
Даҳо мактаб аҳли сафида "Ҳазорбоғ" совхозида ҳашарда бўлиб келди.

15

Дарслар бошланиши билан совуқда бошланди. Мактабга кўмир келди. Даҳо кўмир олди.
Дарвоза олдига туширди. Қош қорайгунча кўмир ташиди. Қоп-қора кўмирга ботди.
Яхшилаб чўмилмоқчи бўлди. Аммо аёли қўймади:
— Аввал овқатини еб олсин, кейин чўмилади, — деди.
Даҳо бет-бошини чайди.
Таомини еди.
Болишга ёнбошлади. Кўзи илинди.

16

Бир маҳал уйғонди. Теваракка сер солди.
Қабатида ўғил-қизи, ундан нарида аёли ухлади.
Ой деразадан боқди.

Даҳо кўзларини бир юмди-бир очди. Зим-зиёга эл бўлди.
Ўғил-қизи димоғига кулоғини тутди.
Ўғил-қизи бир меъёрда пишиллаб ухлади.
Даҳо ерга силжиб тушмиш кўрпани ўғил-қизи устига ёпиб қўйди. Ўзи кўрпасинида ўғил-қизи оёқларига ташлади.
Авайлабгина аёли олдига ўтди.
Даҳо кўнгли талпинди, Даҳо кўнгли энтикди, Даҳо кўнгли тин олди, ором олди...
Даҳо қорни очди. Кўнгли озди.
Оёқ учида ташқарилади.
Аёли шивирлаб овоз берди:
— Овқат ошхонада, устида тобоқ тўнтариклик.
Даҳо даҳлизда оёғи учида турди.
Ота-онаси ётмиш уй эшиги тарафга кулоқ солди. Жон нишонаси сезмади.
Хотири жам бўлди.
Даҳлиз эшигини авайлаб очди. Қандай авайлаб очди, шундай авайлаб ёпди.
Ой ойдин бўлди.
Тун аёз бўлди.
Даҳо оёқ учида одимлади, омонат одимлади.
Оёқлари остида бир нима чирс-чирс этди.
Даҳо сесканиб кетди. Этлари увишиб-увишиб кетди.
Энкайди, оёқлари остига қаради.
Халқоб сувлар музлабди.
Омборхона чироғини ёқди, ичкарилади.
Бир сичқон шитирлаб қочди. Бурчакдаги ковакка ўзини урди.
Омборхонага сер солди. Ўзга жониворларга кўзи тушмади.
Кўнгли тинчиди.
Ёғоч қозикда илинмиш нўхтани олди. Сичқон ғойиб бўлмиш бурчакка ташлади.
Кийимларини бирин-кетин шу қозикқа илди.
Тоғорага кирди. Жойлашиб ўтириб олди.
Қоракуя баданига сер солди.
Тоғора олдида турмиш сатилга қўл солди. Сув совибди.
Нима қилишини билмади. Ошхонага олиб бориб иситиб келмоқчида бўлди. Совуқда эринди.
Чўмич билан бошидан, елкаларидан сув қуйди. Баданини уқалади. Тағин чўмичлаб қуйди.
Баданидан оқмиш сув, қоп-қора бўлиб тоғорага тушди.
Юзини кафти билан артди. Сатил олдида турмиш юмалоқ кирсовунни олди.
Шунда, бадани учди. Дир-дир қалтиради. Боши сарак-сарак бўлди.
Совунни жойига ташлади. Чўмични рўзномага қўйди.
Сатилни қўшқўллаб кўтарди. Бошидан шариллатиб сув қуйди.
Оёғи остига рўзнома тўшаб артинди.
Этлари дир-дир учди. Қўллари қалт-қалт этди. Тишлари тик-тик этди.
Бошини жикқа хўл сочиқ билан ўради.
Ёғоч сўри устида турмиш бир халта ун хўл бўлди.
Боя бошидан сатиллаб сув қуйишда хўлланди.
Энди, ун ярми хамир бўладиган бўлди.
Омборхонадан ошхонага чопқиллаб борди.
Зим-зиёда кидирди-кидирди, гугурт топди.
Примусни ёқди. Пилик бир ёниб қизарди.
Даҳо примус ичини очиб қаради. Ичида ермойи бўлмади.

Ўчоққа ўт ёқиш ит азоб бўлади.
Даҳо шўрвани муздайлигича еди.
Чойнак жўмрагидан оғиз кўйиб сув ичди.
Даҳо дилдиради.

17

Эртаси танаси қақшади. Бадани қичиди.
Ҳаммомга йўл олди.
Олдин сартарошхонага борди. Кутидай ёғоч кулбага кирди. Ўриндикқа чўқди. Ойнага қаради, сочларини силади.
Сартарош ойнага қараб бош чайқади.
Даҳо тушунмади. Елкаси узра қайрилиб қаради.
Сартарош Даҳо елкаларига кўлини кўйди. Ойнага қараб:
— Сочингизни ололмаман, — деди.
— Нега?
— Чинимни айтсам, биз бир хашаки сартарошмиз! Соч оладиган бўлсак, устара билан қатрон қилиб оламиз!
— Йўқ-йўқ!
Даҳо жойидан лик этиб турди.
— Ана, тайёр автобус, шаҳарга боринг. Маданиятли одамлар шаҳарга боради.
Шунда, қишлоқда ҳаммом йўқлиги ёдига тушди.
Нима қилишини билмади. Калласини қирт-қирт қашиди.
Шу якшанбада туман ҳаммомига боришга аҳд қилди.
Сочлари ораси қичигандан-қичиди.
Сочсовун олмоқчи бўлди. Сочини сочсовун билан ювмоқчи бўлди.
Шу ниятда дўконга кирди.
Дўкондан сичқон ҳиди келди.
Дўкон бир тарафи хўжалик моллар бўлди, бир тарафи саноат моллари бўлди.
Даҳо саноат молларини томоша қилиб бошлади.
Қатор-қатор камзул-чолворлар осилиб ётди. Турли-туман кийим-кечаклар тахланиб ётди.
Даҳо кийим-кечакларга қаради, ўйлади, қаради — ўйлади.
У энди мактабга қатнаб бошлаган вақтлариям шулар бор эди.
Даҳо ўшанда кийим-кечакларга суқланиб қараб эди, катта бўлсам олиб кияман, дея орзу қилиб эди.
Ана, катта бўлди.
Кийим-кечаклар ҳамон турибди.
"Энди буларни ким олади, ким кияди? Жандафурушга топшириб бўлмайди. Барча-барчаси қимматбаҳо нарса. Ҳеч кимга керак эмас нарсани чиқариб нима қилади".
Даҳо шундай ўйлади.
Хўжалик молларига қарагиси келмади. Боиси, сичқон ҳиди кўнглини ўйнатди. Чўнтагини қовлади.
— Иккита яхши сочсовун беринг, — деди. Сотувчи пинагини бузмади.
Даҳо хайрон бўлди. Сотувчи юзига қаради. Сотувчи илжайди.
— Ҳазиллашяпсизми, шоир ака? — деди.
— Йўқ.
— Бизда сочсовун бўлмайди.
— Унда, иккита совун беринг.

— Ҳа, совун бошқа гап. Совун бор, мана. Сотувчи шундай дея пештахта устига иккита кирсовун кўйди.

— Йўқ, атирсовун, деяпман.

— Атирсовун йўқ. Бир бўлиб эди, тамом бўлди. Атирсовундан олқинди яхши, кирни яхши олади.

— Кирга эмас...

— Унда, ана, тайёр автобус, шаҳарга боринг. Маданиятли одамлар шаҳарга боради.

Даҳо дўкондан пешонаси тиришиб чиқди.

Мактабга жўнади.

Дам олиш куни туман йўл олди.

Туман ҳаммоми сассиқ бўлди. Буғи йўқ бўлди, фақат иссиқ суви бор бўлди.

Даҳо иссиқ сувга яхшилаб ювиниб олди.

Охирги автобусда кишлокқа қайтди. Йўлда чанқади. Юраги куйди.

Қишлоқ марказида тушди. Ҳовузга қараб юрди.

Бир ҳовуч сувни лабига олиб бориб қаради. Сувда майда-майда куртлар ўйнади.

Даҳо афти бужмайди. Сувни тўкиб ташлади.

Кўнгил ташналиги босилмади. Юраги куйгандан-куйди.

Ошхонадан сув сўради, катик сўради.

Нимаики сўради, мўйловли ошпаз йўқ, дея бош ирғади.

Даҳонинг зардаси қайнади.

— Нима бор ўзи? Бу ошхонами, ё, бир чўл-биёбонми? — деди.

— Зарда қилманг, шоир ака, зарда қилманг. Мана, шўрва бор. Бизда шўрвадан бошқа ҳеч нарса бўлмайди. Сизга ўзи нима керак?

— Ҳеч нима! Бир дам олиб ўтирсам деб эдим!

— Унда, ана, тайёр автобус, шаҳарга боринг! Маданиятли одамлар шаҳарга боради!

Даҳо ошпазга қаради, ошпаз Даҳога қаради. Даҳо қўл силтаб жўнади.

Йўлда ўйлаб юрди: "Маданиятли одамлар шаҳарга боради. Ажаб, бари шундай дейди.

Шоирлигимга шама қиялпими дейман".

18

Йўлда хабарчи ушлади. Қўлига иккита хат берди.

— Калламни қашиб ўйлайман. Паҳлавон Даҳо ким бўлди экан дейман, билсам, сиз экансиз, — деди.

Сахийлик қилгиси келди. Битта рўзномада узатди.

— Келинг, битта газета берайин, ана, — деди.

— Чеккасига Маматов деб ёзилибди.

— Анави Мардон тракторчи-да. У адирда ер ҳайдаб юрибди. Ола беринг, шоир одамсиз, ўқийсиз. Энди, кўнглингизга олманг-у, шу, ота-бобонгиз исми шарифидан қолманг. Ота-боболаримиз исми шарифида гап кўп. Ота-боболаримиз етти ўлчаб бир кесиб, исми шариф кўяди. Ҳеч бандани ота-бобоси исми шарифидан жудо этмасин!

Даҳо рўзномани хабарчи кетидан отиб юборайин деди.

— Т-фу, провинция! — дея пичирлади. Рўзномани қўлтиғига қисиб олди. Йўл-йўлакай хатларни очиб ўқиди.

Бир рўзнома назмларини бадий заиф, дея чоп этмади.

Бир ойнома Паҳлавон Даҳо Ғарб сояси, деди.

Хат охирида шундай маслаҳат берди.

"Ғарб оҳангларига ўйнаманг. Ўзингизникини яратинг".

Шундайда куймиш Даҳо, тағинда бешбаттар куйди.
— Ух, саводсиз, тўнкалар! — деди.

19

Даҳо кишни бир амаллаб ўтказди, баҳорни икки амаллаб ўтказди.
Мактабда ёзги таътил бошланди. Даҳо жомадон кўтариб йўлга тушди.
— Йўл бўлсин? — деди аёли.
— Дам олиб келаман, — деди. — Бир ой!

20

Бекатда тагига жомадон кўйиб ўтирди.
Шунда, йўл четида бир трактор пат-патлаб ўчди.
Ўқувчи қизлар даладан келди. Трактордан тап-тап ташлади. Муаллимига салом берди, уй-уйларига тарқалди.

Назар ҳисобчи Даҳони кўриши билан бекатга қараб юрди.

Бир-бирларидан ҳол сўради.

— Чинимни айтсам, Турсун ошна, шаҳарга тағин қайтиб кетгим келяпти. Эртадан-кечгача иш, иш! Одамнинг жонларига тегиб кетди!

— Қиши билан дам оласизлар.

— Дам олиш қаёқда дейсиз. Қишда колхоз сут топшириғини бажаролмай қолади. Кейин биз бечоралар кўлимизда даранг-дурунг идиш-товоқ, уйма-уй юрамиз, хўжаликлардан сут йиғамиз. Халқ сут бергиси келмайди. Қанчадан-қанча кўнгил қоронғичиликлар бўлади. Халққа ҳам қийин-да. Ким қаҳратон қишда бола-чақаси оғзидаги оқини бериб қўяди? Ҳа, Сора, қараб қолдингми? Кел, сингил, ўтириб тур. Муаллимнинг билан гурунг қизиб кетди.

Даҳо кетига қаради.

Бир ёшгина қиз тортиниб-туртиниб келди. Назар бригадир қабаатида ўтирди. Ерга қаради. Рўмоли учини буклаб ўйнади.

— Бу бизнинг кенжа сингил бўлади, Турсун ошна. Олтинчи синфда ўқийди. Ўзиям аълочи.

— Ҳа-а. Содиқовнинг синфиданмисан?

— Ҳа.

— Қалай, дам олишлар яхши ўтяптими?

— Кўриб турибсиз-ку.

— Йўқ, иш қийин эмасми дейман?

— Иш бўлади-ю, осон бўладими, муаллим.

— Ҳа энди, дам олиш вақтлари ота-оналарга ёрдам бериш ҳам керак-да.

— Бир дам олишда эмас, йил — ўн икки ой шундай. Даҳо уст-бошлари кир Сорага тикилди.

"Ана, бўлажак чала-чулпа халқ! Сони бор-у, салмоғи йўқ халқ! Бу халқ ҳали вояга етмасданоқ пачоқ бўлиб қолади".

Даҳо кўнглидан шундай гаплар ўтди.

Назар ҳисобчи Даҳо билан хайр-хўшлашди. Синглисини эргаштириб кетди.

Даҳо радиокарнайга кулоқ солди.

— Муҳтарам радиотингловчилар! — деди мухбир. — Маълумингизки, шу кунларда куёшли она юртимизда ёз фасли кезмоқда! Доно халқимиз бу фаслни олтин ёз, деб атайди. Бу атама бежиз эмас, албатта. Дарҳақиқат, олтин ёз фасли тўкин-сочинчилик, пишиқчилик фасли, эзгулик фасли! Тилими тилни ёрадиган ананас қовунлари-ю, ишқомларда ғуж-ғуж осилиб турган узумлари-ю, шохларида она куёш нурида олтиндай товланиб турган ширин-шакар мева-

чевалари-ю, кўйинги, барча-барчаси кўзни олади, кўзни қувонтиради, кўзни яшнатади! Баракалла, сахий кўёш, қандингни ур, олтин ёз, олтин ёз — ўтади соз, дегинг келади! Хўш, ана шу олтин фаслда қишлоқ меҳнаткашлари ишдан бўш вақтларида қандай дам олмоқдалар? Биз нурафшон қишлоқларимиздан бирида бўлиб, эндигина эллик баҳорни қаршилаган, ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган илғор колхозчи Мўмин ака Қўйбоқаровга ана шундай савол билан мурожаат қилдик. У киши қалб сўзларини мана бундай тўлқинланиб изҳор қилди:

— Ишдан бўш вақтларимизни жуда кўнгилли ўтказамиз. Маданий-маиший ҳордик чиқаришимиз учун ҳамма нарса муҳайё. Қишлоқларимиз шаҳар тусини олган. Қишлоқ билан шаҳар ўртасида тафовут қолмади, десак ҳам бўлади. Бугун биз қишлоқларимиз жамолига боқиб, жаннатмакон нурафшон қишлоқ, қишлоқларим — гул-боғларим, деб баралла айта оламиз...

Даҳо билди: муҳаррир ёзиб берди, илғор колхозчи ўқиб берди.

Бурилишда автобус қора берди.

Даҳо жойидан кўзғолди. Жомадонини олди.

Йўлда автобус деразасидан юзини чиқарди. Дақиқа сайин кейинда қолиб бормиш қишлоғига истехзо билан илжайиб қаради.

— Хайр, жаннатмакон нурафшон қишлоқ! Хайр, қишлоқларим — гулбоғларим! — дея пичирлади.

21

Даҳо бугун бу ёрони, эртага у ёрони ижарасида кун кўрди.

Ўзига алоҳида ижара қидирди. Излади-излади, бир ғариб ижара топди.

Энди, ўзига иш излади. Ялтоқ бўлди. Елпатак бўлди.

Шоирман, дейиши билан рад жавобини ола берди:

— Шоир? Йўқ-йўқ... Эшиқлар ичкаридан ёпилди.

Шоирман, дея кўкрак уриб юрмиш Даҳо ўйлаб ўйига етолмади.

Шоирман деса, муҳаррирлар пешонаси тиришади.

Шоир эмасман деса, шоирлигидан бошқа мақтанадиган ери бўлмади.

Даҳо юрди-юрди, шаҳар маданият уйидан паноҳ топди.

22

Қишлоққа келиб, мактабдан бўшади. Аёли йиғиб юрмиш бор пулни олди. Аёли мўлтиради. Бир ўғил-қизига қаради. Бир эрига қаради.

— Энди биз нима еймиз? — деди.

— Қўрқма, очдан ўлмайсан. Ана, ота-онам боқади...

— Энди мен нима қиламан?

— Уй олай, сениям олиб кетаман. Аёли хайр дея, эри юзидан ўпди.

Даҳо аёли ўнг қулоғи солинчагидан кўнгли ўйнади!

Аёли ўнг қулоғи солинчагидаги сирға тешиги кўтир яра бўлди!

Даҳо аёли бет-бошидан кўнгли ўйнади!

Аёли сочлари қазғоқ бўлди, ёноқлари кир бўлди, оғзи сассиқ бўлди!

Даҳо адирда пода боқиб юрмиш отаси билан хайр-хўшни насиё қилди.

Остонада онаси билан аёли термулиб қолди.

23

Даҳо биринчи маошини олди. Сўлим сув бўйида маошини ювди. Ҳамкасблари билан шаҳар

кўчаларини сайр қилди. Кафтларини ишқаб завқланди.

— Шаҳар қандай яхши! Ҳамма нарса бор... — деди. Маданият уйида бир катта шоир бошида гардишсиз ялпоқ кийим кўрди.

— У нима? — дея суриштирди.

— Берет! — деди билағонлар.

Даҳо, катта шоирлар берет кияр экан, дея ўйлади. Шу куниёқ олиб кийди.

Гардишсиз ялпоқ кийим Даҳога ярашмади. Бети тайпоқ тобоққа ўхшаб қолди.

Шундай бўлса-да, кийиб юрди. Ўзини катта шоир ҳис этди.

24

Аёли кетма-кет мактублар йўллади.

Мактубларида ялиниб-ёлворди. Қоракўзлари тилидан тавалло қилди.

Даҳо мактубларга кўз югуртириб-югуртириб йиртиб ташлади.

Аёли қоракўзлари билан тағин мактуб битди.

Кенжаси сочларини чангаллаб ерга босди.

Кенжаси:

— Вой сочим! — дея чинқириб йиғлади.

Аёли ёниб-ёниб ёлворди, аёли куйиб-куйиб ёлворди:

— Эгил дейман, шўрпешона! — деди. — Эгил дейман, сағир!

Кенжаси оғриқ зўридан мактубга эгилди. Кўз ёшлари мактубга томди.

Томчилар қуриб доғ бўлди.

"Жигарпораларингиз кўз ёшлари!"

Аёли томчилар остига ана шундай битик битиб жўнатди.

Даҳо мактубда томчиларни кўрди. Бош ирғади-ирғади, димоғида кулди.

"О, худди китобдагидай! — деди. — Эҳ, овсар Шарқ, соддадил Шарқ! Булар ҳамон китобдаги гапларга ишониб юрибди!"

25

Кўйди-чиқди ўзи бўлмади. Таг-заминли баҳонаи сабаб лозим бўлади.

Боиси, ўртада бир жуфт қоракўз бор.

Аёлимни суймайман, десинми?

Бўлмади! Аёлига кўнгил кўйиб уйланиб эди, шеърлар бағишлаб уйланиб эди!

Аёлим касал, десинми?

Бўлмади! Йигит бўлсанг даволат, дейди!

Саводсиз, десинми?

Буда бўлмади! Шоир бўлсанг, сиртдан ўқит, дейди!

Аёлим... хиёнат қилди, десинми?

Йўқ-йўқ, аёли ҳалол аёл!

Даҳо бир варақ қоғозни ажи-бужи чизиб ўйлади.

Ўйлари ана шу чизиклардай айқашиб чувалашди.

Варақ орқа тарафини ўнгарди. Қўли ихтиёр этмиш йўсинда мақсадсиз чизиб ўйлади.

Охири ўйлаб ўйига етди. Ўзини-ўзи оклаяжак гап топди.

Уйланганимда аёлим... бокира эмас эди, дейди!

Нимага шуни ўшанда айтмадинг, десалар-чи?

Йигитлик ғурурим йўл кўймади, дейди!

Чиндан-да, Даҳо ўз ош-қатиқлари олдида шу гапни айтиб, ўзини-ўзи оқлади.

Гап оғизма-оғиз юриб-юриб, аёли кулоғига етди.

Аёли шундай мактуб йўллади, ўз қалбини шундай баён этди!

У, аёлим ушбу сўзларни бирор китобдан кўчириб олди, дея ўйлади.

Тағин бир бор ўқиди. Ўйлади-ўйлади, қайси китобдан эканини билолмади.

"Жорж Санд бўл-е, — деди. — Агар ўқиса, зўр адиба бўлиши мумкин экан".

Аёли мактуб охирида дебди:

"Нима десангиз денг. Ўлмаган жоним, чидайман. Лекин шу гапингизни қайтиб олинг. Мен кўз очиб, сизни кўриб эдим... Аёллик ғурурим бор".

Даҳо оғзи ўнг бурчи билан иржайди. Мактубни тўрт бўлиб ташлади.

"Ну-у, — деди, — ўзи бор-йўғи аёл-у, ғурурим бор дейди-я! Аёлда ғурур нима қилади?"

26

Даҳо керишиб эснади.

Деразадан ташқари қаради.

Даҳо бир қалқиб тушди!

Даҳо юрагини ҳовучлаб юрмиш синоат юз берди. Аёли болаларини эргаштириб кириб келди! Ана, ташқарида қоровул чол билан гаплашди!

Ана, болалари йўлак бўйи гулларга қўл теккизиб кўрди.

Ана-ана, аёли болалари билан идорага қараб юрди!

Даҳо кўзлари ола-кула бўлди,

Жойидан сапчиб турди. Ташқари отилди.

Орт эшикдан ҳовлига ўтди. Зироат оралаб чопди. Деворга осилди. Кўчага ошиб тушди.

Кетига қарамай чопди!

Дуч келмиш автобусга чиқиб олди. Елкасидан нафас олди.

"Яхши бўлди, юзма-юз бўлмадим, — деди. — Фарзанд фарзанд-да, кўнгилни эритиб юборади. Қош-кўз ёмон-да, одамни дарров асир этади".

Ижарасида эшикни ичкаридан кулфлади. Дераза пардаларини туширди.

Кир кўрпага бурканди. Кўзларини юмди.

"Энди тополмайди, — деди. — Қараб-қараб кетади. Аммо идорадагилар олдида шарманда бўладиган бўлдим".

27

Шу ётишда ётди.

Ётмиш кўйи оҳиста дераза парда четини қайирди. Ташқари мўралади.

Олам оқшом бўлди.

Имиллаб ташқарилади. Ҳовлида чекиб турди.

Шу вақт дарвоза тақиллади.

Даҳо юраги "шиғ" этди!

Папиросини чертиб ташлади. Ичкари югургилади. Эшикни ичкаридан кулфлади. Остонада аланг-жаланг бўлиб турди.

Уй бекаси эшикни тақ-тақ урди.

— Жиянингиз келди! — деди.

Даҳо елкадан нафас олди. Эшик очиб борди.

Дарвозада жиян жилмайиб турди.

Даҳо жиянига қўл берди. Теваракка аланглади. Бошқа биров йўқлигини билди. Жиянини ичкари бошлади.

Жиян ижара уйда омонат ўтирди. Тоғасидан хол-ахвол сўради.

— Идорангизга бордик, йўқ экансиз. Ҳали тушликдан қайтмади, дейишди.

Даҳо бош ирғади. Ойномага тикилди.

— Бирга ишлайдиган одамларингиздан уйингизни сўраб эдик, билмаймиз, у ижарадан-ижарага кўчиб яшайди, дейишди.

Даҳо рўйихушлик бермади.

— Қарадик-қарадик, бўлмади. Энди умид йўқ деб, вокзал бордик. Бир сафар сиз билан кишлокқа борган ошнангизни кўриб қолдик. Ўша уйингизни билар экан, ёзиб берди.

Даҳо рўйихушлик бермади.

— Аёлингизни болалари билан вокзал кўйиб келдим. Топаманми-йўқми, овора қилмайин дедим-да.

Даҳо ойномадан, ойнома Даходан тўймади. Жиян Даҳо кўйнига кўл солди:

— Уйларингизга кўчиб борадиган бўлдим, тоға, — деди. — Аммам кўймапти. Энди чол-кампирга ўзим қарайман. Беш кунлиги борми-йўқми...

Ана шунда Даҳога жон кирди! Ер остидан жиянига қаради. Мисоли таъзияли тарзда гап бошлади.

— Шундай қилинг, жиян, — деди. — Бизнинг тақдиримиз — мана, кўриб турибсиз. Ўз она юртимизга тўғри келмадик. Шарт-шароит дегандай...

— Тоға, мен бир деҳқонман. Сиз ўқимишли одамсиз. Дунёнинг китобини ўқигансиз...

— Гап ўқишда эмас...

— Ўқишда, тоға, ўқишда. Чол-кампирлар ўзи емай-ўзи ичмай, сизларни ўқитади. Шулар ўқиб келиб, турмушимизни яхшиласин, еримизга қарасин, дейди. Сизлар эса тайёрига — шаҳарга чопасизлар. Шароит ёмон бўлса, мана сиз шоирсиз, ёзинг — уёқ-буёққа!

— Гап битта менда эмас.

— Биламан, гап битта сизда эмас. Бу азалдан бор гап. Уккағарлар ўқиб, битталаб шаҳарга қочади. Оқибат, кишлокларимиз аввал қандай бўлса, шундайлигача қолиб кетади!

Даҳо энсаси қотди. Тағин ойномага тикилди. Жиян бошқа гапга ўтди:

— Тоға, аёлингизни олиб келдим, — деди. — Яхшими-ёмонми, бир ёстикқа бош кўйиб эдингизлар.

— Ну!

— Тоға, болаларингиз вокзалда қолди...

— Ну!

— Улар пуштикамарингиздан бўлган болаларингиз...

— Ну!

— Уларни бориб олиб келсам, деган эдим.

Даҳо хаёлидан сочлари қазғоқ, ёноқлари кир, оғзи сассиқ аёли ўтди!

— Да ну!..— дея, тумшуғини чўзди.

Жиян эгилиб, Даҳо юзига қаради. Қаради-қаради, кўнгли бузилди.

— Тоға, қора кўзнинг ёши ёмон, қора қошнинг оҳи ёмон!

— Да ну!..

Жиян ўпкасини босолмади. Кўзларида ёш ҳалқаланди. Ҳиқ-ҳиқ йиғлади...

Жиян ёноқларини арта-арта эшикка равона бўлди.

28

Даҳо адабий-бадиий давраларга кўшилди.

Давра ўзларидан ўзгалар фикс-фасодини қилди. Кўнгиллари ором олди. Жағлари толди.

Биров деразага қараб хаёл сурди. Биров папирос тутунини шифтгача кузатиб хаёл сурди.

Биров бўш шишага қараб хаёл сурди.

Шу вақт, остонада улуғ шоир қора берди.

Улуғ шоир даврани кўриб, кўрмасликка олиб кетди.

Давра тағин жонланди. Энди улуғ шоирни мазаммат қилди:

— Нимасига кеккаяди, хайронман.

— Тумшуғига солсанг.

— Шоир сифатида шоир, одам сифатида бир пул!

— Одам эмас!

— Яшанг, ичим экансиз.

— Аввало, одам бўлиш керак, одам!

— Граждан бўлиш керак, граждан!

— Мен унинг асарларини ҳурмат қиламан, ўзидан жирканаман.

— Асари бошқа, ўзи бошқа.

— Башараси сфинксларга ўхшайди.

— Ўзидан асари яхши.

— Асарлариям ундай зўр эмас.

— Экзотика!

— Этнография!

— Қандайдир отларни, атласларни ёзади.

— Ҳалиги, отнинг рули бор-ку, оти нима эди?

— Отнинг рули?

— Ҳа, отнинг рули, отни мана бундай қилиб бошқарадиган рули бор-ку?

— Юган.

— Ҳа-ҳа, юган! Шу юганга тақилган тақинчоқларгача тасвирлайди.

— От бир хайвон бўлса, машина бўлмаса.

— Провинциаль! Ўз қишлоғи даражасида бўлиб қолган!

— Примитив! Ўзининг миллий қобиғини ёриб чиқолмаган!

— У халқни ўзининг гўзал тили билан алдаяпти!

— Адабиётда тил ерунда!

— Улуғ шоир эмиш... Дундук!

— Ким?

— Дундук!

Шоирлар оғзидан тутун бурқситиб-бурқситиб кулди. Бир шоир шиша олиб келиш учун қўзғолди. Давра энди уни мазамматлади:

— Шугинаям бировга кулади-я?

— Бунинг бировга куладиган ҳоли йўқ.

— Нега ундай дейсиз?

— Эшитганингиз йўқми? Сиз тошкентликсиз-а? Тошкентда келинойи, деган гап бор. Келин ойи дегани иккинчи ойи, дегани, шундайми? Ана шу ифлос келинойиси билан, яъни, иккинчи онаси билан зино қилган.

— Йўғ-е?

— Худо урсин агар! Акасини ҳарбий аскарликка жўнатиб, ўзи акасининг аёли билан зино қилган!

— Кейин, Тошкентга келиб, бу муҳаббат эди, деб асар ёзган!

— Вой ифлос-е!

— Ана шундай ифлоснинг кулмаган одами йўқ.

— Ифлос, ўзига ойна олиб қараса бўларди! Шоир битта шиша олиб келди.

Давра дархол гапни бурди.

— Келинг, шоир, яшанг!

— Зўрсиз, зўр!

Давра кўзғолди. Эшикка равона бўлди. Сотувчи аёл қабатида турмиш танқидчи Холбоевдан сўради:

— Булар ким, домумла? — деди.

— Оломон! — деди Холбоев.

29

Саратон сарғайди. Сунбула болалади. Мезонлар арғамчи солди. Яккахон бедана жуфтини чорлаб битбилдади. "Оқ олтин" ҳашарга чорлади.

Даҳо ҳашарда ўзини камситилмиш зот деб билди, хўрланмиш зот деб билди.

— Мендай зотни пахтага ҳайдади-я, саводсизлар, мендай зотни-я! — деди.

Қабатида пахта термиш ҳамкасби Даҳони пуфлади:

— Зўрсиз, шоир, зўрсиз! — деди.

Даҳо ийиб кетди. Шаҳодат бармоғини ҳамкасбига бигиз қилди.

— Сиз — тарихий шахссиз! — деди.

Ҳамкасби довдиради. Уёқ-буёғига аланглади. Ўзида бирор-бир тарихийлик кўрмади.

— Йўғ-е, биз ҳали у даражага етганимиз йўқ, — деди.

— Йўқ, ортиқча камтарлик — манманлик! Сиз аллақачон тарихий шахссиз!

— Тушунтириб айтинг, ўзи нима гап?

— Сиз мен билан ишлаш шарафига муяссар бўлмоқдасиз! Мен билан елкама-елка бўлиб меҳнат қилмоқдасиз! Бу — буюк шараф! Ҳали замонлар келади, номингиз тарихларга битилади!

— Куллуқ, куллуқ!

Одамлар Даҳога буюксиз, дея илтифот қилди, мулозамат қилди, марҳамат қилди.

Фақат бир-иккита қиз Даҳони кўриб, кўрмасликка олди. Даҳога қараса-да, бурнини жийириб қаради.

Даҳо фавкулудда шундай деб қолди:

— Қизлар, тарихда қолишни истайсизларми? Қизлар нима гап, дея, бир-бирига қаради.

— Нима-эди? — дея ажабланиб сўради.

— Мабодо тарихда қолишни истасаларинг, мен билан расмга тушинглар!

— Ким билан?

— Мен билан! Расм танланган асарларимда берилади! Расм тагига: "Паҳлавон Даҳо замондошлари даврасида" деб ёзиб қўйилади! Мен баҳона тарихда қоласизлар!

— Вой-во-ой, қачон тушайлик!

— Хоҳласаларинг, мана, ҳозир тушинглар! Расм тагига: "Паҳлавон Даҳо халқ билан пахта теримида", деб ёзиб қўямиз!

Даҳо маданият уйидагилар жонига тегди.

— Шу даф бўлса, идорада ош қиламиз! — дейишди.

30

Даҳони охлар урди.

Бир вақтлар маданият уйида ишлаб, рўзномага ўтиб кетмиш одам бандалиқ қилди.

Маданият уйи аҳли марҳум билан видолашиш учун мазор йўл олди.

Даҳо турли-туман важлар айтиб тайсаллади.

Бўлмади, идора аҳлига эргашди.

Мозорда мархумни расмидан таниди.

Мархум бир вақтлар Даҳони рўзномага ишга олмаб эди.

Даҳо юзи ёришди. Кўнгли ором олди. "Сен ҳам ўлар экансан-ку", деди. Мархумни лаҳадга кўйдилар. Мозорга тупроқ тортдилар.

— Халойиқ, мархум қандай одам эди? — дея сўрадилар.

Одамлар ёппасига овоз берди:

— Яхши одам эди, раҳматли, яхши одам эди! — дея жавоб бердилар.

Маданият уйи аҳлида овоз берди:

— Яхши одам эди, бечора, яхши одам эди!

Даҳо тишларини ғижирлатди. Тишлари орасидан вишиллаб айтди:

— Ифлос эди! — деди.

Мотам сукунати-да, гап баралла эшитилди. Маданият уйи аҳли ер ёрилмади, ерга кириб кетмади! Директор идорада ўзини босолмай энтикди. Энтикиб-энтикиб сув ичди. Култ-култ сув ичди. Ўринбосарини чақирди.

— Анави шимпанзени кўзимдан йўқотинг! — деди.

— Кимни-кимни?

— Халиги, шимпанзе башара-чи? Тахаллуси Дарозмиди, Даҳомиди...

— Ҳа энди, шоир-да, шоир...

— Мен сизга айтяпман!

— Хўп, бир оғиз сўзингиз! Буйруқ шу куни тайёр бўлди.

— Айтаман! — деди Даҳо. — Мен — фазога интилган инсон!

Директор башаранг курсин, демишдай, деразага қаради.

— Ҳозир ошкоралик даври! — деди Даҳо. — Мен ҳақиқатни юзингизга айтиб, виждоним олдида покланиб кетаман! Сизлар мана бундайсизлар!

Даҳо девор чертиб кўрсатди. Директор эсанкираб муомала бошлади:

— Шоир...

— Сизлар ҳақиқат кўзига тик қарай олмайсиз! Ҳақиқатдан кўрқасиз! Ҳақиқатни айта билмайсиз! Шеърят пичоғини қалбга санчиб айтажақларни эса ноҳақ ишдан ҳайдайсиз!

— Шоир...

— Мен — фазога интилган инсон!

Даҳо дағ-дағ калтиради. Сочлари от ёлларидай хурпайди.

— Сизлар асрлар давомида чайнала бериб, сийқаси чиқиб кетган "яхши одам эди" қабилидаги гапларни такрорлашдан бошқани билмайсизлар! Сизлар тўтиқушсизлар! Биров нима деса, тўтиқушларча қайтарасизлар! "Яхши одам эди" эмиш! У аблаҳ эди! Мени бир ой синаб кўриб, ишга олмаган! Мана, мен шеърят пичоғини қалбимга санчиб, ҳақиқатни айтдим! Мен — ҳақиқатман, ҳақиқат!

Даҳо "ўз аризасига биноан" кетди.

31

Даҳо йиллаб тентираб юрди. Беш-олтита даҳонамо мурид топиб олди. Макондан оҳ-зор этди:

— Булар ўтлаб юрган кўйлар! Кўйлар Паҳлавон Даҳони тушунмайди! Бу асрда ҳеч ким Паҳлавон Даҳони тушунмайди!

Такдирдан оҳ-зор этди:

— Кўйлар ижодимни бўғдилар! Кўйлар шеърларимни тақиклаб кўйдилар!..

Даҳо нонкўр-нонкўр шеърлар ёзди. Даҳо ғаламис-ғаламис шеърлар ёзди.

Юрди-юрди, бир рўзномадан иш топди.

— Майли, ишга оламан, — деди муҳаррир. — Фақат, соқолни олиб келинг!
Муҳтожлик олдида ғурурда ожиз бўлди, шарафда ожиз бўлди!
Даҳо соқолини қириб ташлади.
"Тағин, мундштугимда ёқмай қолса-я?" дея ўйлади.
Даҳо сархонали мундштук баҳридан ўтди.
Даҳо рўзномага эл бўлди.
Рўзнома уй ваъда берди.
Аёллар қайлиқ тавсия этди.
Даҳо қайлиқ сайлади.
"О, ана қизлар, мана қизлар! — деди Даҳо. — Сочлар товланади, тишлар ялтирайди!
Бўйларидан француз атири иси келади..."

32

Даҳо назмдан кўнгли қолди.
Киши билмас, насрга ўтди. Ўзича насрни осон ўйлади.
"Барча насрчиларни ер билан теп-текис қилиб ташлайман!" — дея ният қилди.
Бир-иккита Марсель Прустча ҳикоя ёзди. Ҳикоялари ғоят ғариб бўлди. Ғоят хашаки бўлди.
Зафар қозониши амри маҳол бўлди.
Даҳо насрни йиғиштирди.
Юрди-юрди... Танқидга ўтди. Телба-тескари гаплардан иборат мақолалар ёзди.
Билмовчилар чапак чалди. Мақолаларни ўзига хослик, деди, янгилик, деди.
Билағонлар ичидан кулди. Даҳога читтак ижодкор, дея қаради.
Даҳо ушбу қарашлар мазмунини ич-ичидан ҳис этди. Танқиднида йиғиштирди!
Адабиёт дея аталмиш боқий қасрни қандай олса бўлади? Адабиёт дея аталмиш кўхна қасрга қандай кирса бўлади? Ўзи, Адабиёт дея аталмиш қаср дарвозаси борми? Бўлса, қаерда?
Даҳо ўйлади-ўйлади, Адабиёт остонаси қаердалигини билолмади.
Шунда, Даҳо Адабиётни гуруҳ-гуруҳ бўлиб олишга аҳд қилди.
Одамгарчилик никоби остида гуруҳ йиғди. Дўстлик никоби остида гуруҳ йиғди.
— Аввало одам бўлиш керак, одам! — деди. Гуруҳ ўнлар кўмитаси, дея аталди. Кўмита орзу-ҳаваси юксак бўлди:
— Бу адабиёт бўлмайди!
— Навоидан бошлаб бўлмайди!
— Қодирий ҳам бўлмайди!
— Примитив, примитив!
— Ҳақиқий адабиётни биз яратамиз, биз!
— Яна ўн-ўн беш йиллардан кейин анави улуғ шоир шеърини ҳеч ким ўқимайди!
— Халқ ўн йилдан кейин бизни ўқийди!
— Мана шу ўнтамизни ўқийди!
— Шундай экан, келинлар, адабиётни ўз қўлимизга оламиз!
— Сиз котиб бўласиз!
— Сиз муҳаррир бўласиз!
— Сиз директор бўласиз!
— Анави улуғ шоирни эса адабиётдан ҳайдаб юборамиз!
— Қани, дўстлар, адабиётни қўлга олиш учун чўкиштирайлик!
Ўнлар кўмитаси ана шундай шиорлар билан иш кўрди.
Кўмитада ўз насрбози бўлди, ўз назмбози бўлди. Танқидчи Шухрат Умиралиев отли ўз мақтовбози бўлди.

Шухрат Умиралиев ўз мақолаларида ўнлар қўмитаси учун ёт ижодкорларга тош отиш билан машғул бўлди. Ўнлар қўмитаси учун ёт ижодкорларни йўққа чиқариш пайида бўлди.

Ўнлар қўмитаси бандаларини бўлса, оёғини осмондан келтириб мақтади.

33

Шухрат Умиралиев бир рўзномада "Она тупроқ образи" дея аталмиш мақола чоп этди.

Ушбу мақоласида Пахлавон Даҳони кўкларга кўтариб улуғлади:

"Она-Ер — тупроқ демакдир. Тупроқ эса она юрт демакдир. Қатор асрларки, ана шу она-Ёр буюк ўғилларини бағрига босиб аллалаб келади. Шу сабабдан оддий тупроқни пешонамизга суртамиз. Она-Ёр, дея ардоқлаймиз. Она-Ер — онамиз!

Улуғ Навоий бу борада мана бундай ёзади:

Ўзини тутқувчи туфроқ ила ҳамвор қани?

Ҳазрат Яссавий эса бундай ёзади:

Бошим туфроқ, ўзим туфроқ, жисмим туфроқ...

Энди, ёрқин юлдузимиз Пахлавон Даҳо бундай ёзади:

Ҳайқираман Цезардек — ҳайқиргим туфроқ...

Пахлавон Даҳо Навоий билан Яссавийдан кейин учинчи бўлиб шеърятга "туфроқ" образини олиб кирди.

Навоий — Яссавий — Пахлавон Даҳо!"

Даҳо мақолага тикилиб ўтирди-ўтирди... ўз-ўзидан уялди! Ўз-ўзидан қизарди!

Ич-ичидан танқидчи, дея аталмиш зотга ачинди.

"Бечора танқидчилар, — деди. — Булар мақташнинг эплай олмайди! Навоий билан Яссавийдан кейин минглаб шоир бор, минглаб шеър бор, минглаб "туфроқ" сўзи бор! Ўзи, бу ерда қанақа "туфроқ" образи бор? "Туфроқ" сўзи бўлса, образ бўла берадимиз?"

Шундай бўлса-да, Даҳо Шухрат Умиралиев билан қўшқўллаб кўришди.

— Раҳмат, дўстим, раҳмат! — деди. — Сиз Белинский экансиз!

34

Пахлавон Даҳо ҳайитлари олис бўлмади.

Танқидчи Холбоев бир рўзномада Шухрат Умиралиевни уриб чиқди. Умиралиевни ер билан баробар қилди.

"Бири ўлиб, бири қолсин!" деди Даҳо.

Мақолани бот-бот ўқиди. Фавқулудда ич-ичидан ёнди. Боиси, танқидчи Холбоев мақолада Шухрат Умиралиев баҳона Даҳони йўқ қилди! Пахлавон Даҳо шоир эмас, дейиши қолди!

Даҳо пайт пойлади. Шундай пайт топди.

Ўша рўзнома даҳлизига бориб чекиб турди.

Ичкаридан танқидчи Холбоев чиқиб келди. Папирос тутата-тутата, ҳожатхонага кирди.

Даҳо даҳлиз бош-адоғига қаради. Ўзидан ўзга одам йўқлигини билди. Оҳиста Холбоев кетидан кирди.

Холбоев ерга боқиб ўтирди.

Даҳода оҳиста Холбоев қабатидан ўтирди.

Ораларида бир симпанжара бўлди.

Даҳо ерга қараб гап очди.

— Танқидчи — олатаёқ! — деди Даҳо. — Мелисалар қўлидаги олатаёқ!

Шунда, Холбоев бош кўтариб қаради. Қабатида ўтирмиш кимсани таниди. Лекин миқ этмади. Тағин ерга қаради.

— Танқидчи — туғмас хотин, пушти куйиб кетган ижодкор! — деди Даҳо. — Шундай экан, нега энди пушти куйиб кетган туғмас ижодкор, туғиб юрган ижодкорга туғиш қандай бўлишини ўргатади? Ахир, танқидчи туғиш нималигини билмайди-ку? Сиз менинг битта шеъримниям ёзолмайсиз! Лекин мен сизнинг мақолаларингизни оёғим билан ёзиб ташлайман! Шундай экан, нега энди адабиётга тумшуғингизни тикасиз?

Холбоев тағин миқ этмади. Папирос бурқситиб ўтира берди.

— Танқидчи — ит! — деди Даҳо. — Бир нимани билса-билмаса акиллай беради! Акиллама, деса, баттар акиллайди!

Холбоев ўтириб-ўтиролмади. Апил-тапил турди. Кета-кета:

— Палпис! — деди.

35

Улуғ шоир назми Даҳо кўксида ўқ мисол қадалди.

Даҳо кўксини ушлаб кун кўрди.

Еганидада ҳаловат бўлмади, ичганидада ҳаловат бўлмади.

Улуғ шоирни кўрса, ичини ит тирнади. Ич-ичидан ғашланди.

Улуғ шоир бўлса, Даҳони кўриб, кўрмади. Теваракка улуғона назар солди.

Даҳо афти буришди, Даҳо пешонаси тиришди.

— Тфу-у, — дея, четга тупурди.

Қабатида турмиш шишадоши киноя билан сўради:

— Қалайсиз энди, шоир?

— Башарасига тупурсанг! — деди Даҳо. — Юришини қаранг, асарига тирноқча ўхшаса ўлсин агар!

— Сиз билан биз-ку, ёмон бўлсаям, икки мартадан уйландик.

— Бу, уйланмайдиам!

— Нимасига уйланади?

— Бунга ким ҳам тегарди?

— Ё...

Даҳо шундай дея, шишадоши қулоғига пичирлади. Шишадоши бошини чапга қийшайтириб кулди. Тиззасига шапатилаб кулди.

— Аммо-лекин топдингиз, дўстим, — деди. — Ёши ўттиздан ошиб кетди, ҳамон сўппайиб юрибди. Бир балоси бўлмаса шудгорда куйруқ на қилур, дейдилар.

— Сўраганларга, ҳали-ҳозир изланяпман, деб баҳона қилармиш.

— Топган баҳонасини қаранг... арпа уни баҳона, деганлари шу-да!

— Йигит уйланади, дўстим, йигит уйланади!

— Мана, йигит биздай бўлади! Аллақачон уч марта уйланиб қўйдик! Насиб бўлса ҳали яна уйланамиз!

— Аммо-лекин топдингиз, қойилман. Мен бу гапни ўртоқларгаям айтиб чиқаман.

— Айтиш керак, ҳақиқатни тарғибот қилиш керак. Даҳо лабларини чўччайтирди. Шаҳодат бармоғини лабларига босди.

— Тағин, мени айтди деманг, — деди. — Бир авлод деган номимиз бор...

— Ўлдимми, сизни айтиб. Сизгаям, ўзимгаям гард юкмайдиган қилиб айтаман.

Даҳо мийиғида кулди. Кўзлари ўйнади.

"Ана энди улуғ шоирга бирортаям қиз тегмайди! — деди. — Кўчама-кўча ичиб, дайди бўлиб юради. Оч-наҳор, исқиртларча тентираб куни ўтади. Кейин, ижодидаям тайин бўлмайди. Охир-оқибат, ёлғизлик жонига тегади. Ўз-ўзидан қишлоғига кетиб қолади".

36

Улуғ шоир уйланар эмиш!

Даҳо ушбу гапни эшитиб ранги ўчди. Сергак тортди. Бир нуктага тикилди.

"Йигит боши иккита бўлмагунча, моли иккита бўлмайди, — деди. — Ана энди у уйланади. Рўзғорлик бўлади. Бирдан сонга киради".

Даҳо чирсиллатиб гугурт чакди. Кўллари титраб, папирос тутатди.

Босиб-босиб папирос тортди. Пўк-пўк йўталди. Кўзлари ёшланди.

Папиросли қўлини тумшуғига қўйиб ўйланди.

"Йўқ, қандай қилиб бўлса ҳам бундай бахтнинг олдини олиш керак! Аммо қандай қилиб бахтнинг олдини олади? Бўлажак келинни танимаса, улуғ шоир у билан маслаҳатлашмаса? Бир оғиз маслаҳат сўраса эди, ўзи биларди, тўйни қандай қилиб бузишни".

Даҳо кўп ўйлади. Ўзича турли-туман ҳийла-найранг, ғийбат-иғволарни ўйлади. Охири бир қарорга келди.

Шу куниёқ бўлажак келин бўлмиш идорасидан бир-иккита аёл билан гапиришди. Таъзия билдирмишдай, юзларига ғамгин тус берди.

— Ҳай бечора қиз-е, пешонаси шўр экан-да, — дея бош ирғади.

— Ундай деманг-е, — деди аёллар.

— Пешонаси шўр бўлмаса, келиб-келиб шу болага тегадими?

— Қўйинг, бахти очилиб кетсин.

— Бечора ҳеч кими йўқ, етим қиз бўлса керак-да?

— Нега энди, туппа-тузук ота-онаси, ака-укалари бор, таг-тугли қиз!

— Унда, нега бир исқирт алкашга тегади?

— Вой, алкашми?

— Бўлмасам-чи, ҳали эшитганларингиз йўқми?

— Йўқ.

— Ғирт алкаш! Қўли мана бундай қалтирайди!

— Вой, қўли қалтирайдими?

Аёллар бир-бирига савол назари билан қаради.

Даҳо отни қамчилади.

— Нафақат алкаш, — деди. — У бир дайди бола. Қаерда қорни тўйса, қаерда куни ўтса, ўша ерда ётиб қолади. Синглизмига... келин бўлмишнинг оти нима эди? Келин бўлмиш синглизмига эса уйим-жойим дейдиган инсон керак, шундайми? У эса инсон эмас! Шундай кўпол, шундай кўпол! Уни одам қилиб бўлмайди!

— Йўғ-е, унчалик эмасдир.

— Йигит сўзим! Биз у билан дўстмиз! Бир-биримизни беш қўлда биламиз! Йигит сўзим, шу қиз тўйдан уч кундан кейин кўзида ёш билан қайтиб келмаса, отимни бошқа кўяман!

— Бўйингиздан опангиз қоқиндиқ, агар шунча айтмасангиз, бир бечора қиз оёқости бўларкан.

Даҳо билди, гапи ижобат бўла берди.

— Агар шу синглизмига ўша бола билан икки ойдан ортиқ яшаса... йигит эмасман! — деди.

— Бўлди, бўлди, гап йўқ!

— Тағин, мени айтди деманглар.

— Ҳа, йўғ-е...

Аёллар шундай дея, қиз олдига йўл олди.

Даҳо елкадан нафас олди. Кафтани кафтига мамнун ишқади.

"Буёғиниям қотирдим! — деди. — Қиз бошқа гапларимга ишонмасаям, қасамимни эшитиб ишонади. Дўсти қасам ичиб айтибди, чин, дея ўйлайди. Ажойиб халқимиз бор-да! Кўзни чирт юмиб қасам ичасан, халқ лакқа ишонади-қўяди! Карнайчидан пуф кетди, қасамхўрдан нима кетди? Маладец Шарқ, маладец! О, Шарқ, Шарқ!"

Аёллар қизни ўртага олди. Бор гапни айтди.

— Ёмон бола бундай яхши асарлар ёзолмайди, — деди қиз. — Кўп ичармиш? Менимча, кайфияти бузилиб ичади, ёлғизликдан ичади. Уйли-жойли бўлса яхши бўп кетади. Борди-ю, сизлар айтгандай бўлса, майли, пешонамдан кўраман...

Аёллар баттар бўл, дея қўл силтади.

37

Тўйдан кейин уч кунда ўтди, уч ойда ўтди, уч йилда ўтди!

Келин билан куёв бинойидай бўлди.

Куёв учун келиндан яхши бўлмади, келин учун куёвдан яхши бўлмади.

Улуғ шоир униб-ўсди!

Даҳо ўзини кўярга жой тополмади. Дарди ичида бўлди.

"Вой аблаҳ-е, яшаб кетди-я! — деди. — Мен уни фақат истеъдодмикан десам, бу ифлос яхши одам ҳам экан!"

Даҳо ўз кўнглини ўзи кўтарди.

"Бир ҳисобга яхши бўлди, — деди. — Рўзғор ташвишлари билан бўлиб, асарлариям ўзимиз қатори бўлиб қолади".

Даҳо ўйлади-ўйлади, улуғ шоир билан аёли орасига низо солишни мўлжаллади.

"Аммо қандай қилиб низо солади? У ифлос саломни олмаса. Кўриб кўрмасликка олса".

Даҳо энди раққос бўлди.

Ўзини улуғ шоирга дўст қилиб кўрсатди.

Бир-иккита шеър ўқитди. Маслаҳат сўради.

Иккита яримта олиб уйига борди.

Улуғ шоир Даҳо билан остонада гаплашди.

Даҳо ичида сўкиб-сўкиб қайтди.

"Уҳ, аблаҳ! — деди. — Бир оғиз ичкари кир, демади-я! Қараб тур, аёлинг билан ажралмаганингиям кўраман! Бу дунёда оиласи билан ажралган эркакни эл ҳам, сиёсат ҳам кўтармайди. Дунёдан хор-зор бўлиб ўтмаганингиям кўраман".

38

Даҳо улуғ шоир заиф жойидан фойдаланишни мақсадлади.

Кўча-кўйларда улуғ шоир билан шишадош бўлди. Қадаҳ чўқиштирди. Алёр айтди.

— Дўстим! — деди. — Бизнинг тақдиримиз ҳам бир, мазоримиз ҳам бир! Келинг, умрбод дўст бўлиб қолайлик!

— Айтганингиз келсин!

— Бетингизни тутинг, бир ўпай!

Даҳо улуғ шоирни маст қилди. Серқатнов кўча бўйлаб уйига жўнатди.

Ўзи бурчакда паналаб турди.

Улуғ шоир чайқала-чайқала йўл олди.

"Бўлди! — деди Даҳо. — Ифлосни машина туртиб кетади ё ўзи кайф билан юмалаб тушади".

Аммо, улуғ шоир эрталаб отдай ўйноқлаб келди.

— Қалай, кеча яхши бордингизми, дўстим? — деди Даҳо. — Жуда хавотир олдим, дўстим уйига яхши бордимикин деб?

— Раҳмат, дўстим, раҳмат. Уйга қандай борганимни билмайман. Эрталаб кўзимни очсам, уйда ётибман.

— Биз ҳам шу! Юринг, уйга эсон-омон борганимиз учун бир олайлик!

Улар ўзлари хонаки бўлмиш хилват қахвахонага борди. Хийла вақт отамлашиб ўтирди.

Даҳо улуғ шоирни кўкларга кўтариб мактади. Қахвахонадан бир-бирини суяб чиқди. Улуғ шоир улов тўхтатмоқчи бўлди.

— Теваракни каранг, дўстим, теваракни! — дея авради Даҳо. — О, баҳор, ўз оти ўзи билан баҳор! Соф ҳавода юришга нима етсин!

— Тўппа-тўғри! — деди улуғ шоир. — Ҳақиқий дўстим экансиз!

— Келинг, мана шу ерда хайрлашамиз. Сиз мана бу кўчадан юрасиз, тўғри уйингиз олдидан чиқасиз! Мен буёқдан кетдим. Қани, бир ўпиб кўяй!

Даҳо улуғ шоирни хушёрхона жойлашмиш кўчага солиб юборди. Ўн беш кунликка тушади, дея умид қилди.

Эртаси улуғ шоир тагин отдай ўйноқлаб келди.

Даҳо уф-ф, дея тиззасига урди.

У энди улуғ шоирни ичириб, бировларга қайраб кўрди.

— Муҳаррирингиз сизни шоир эмас, менинг бир сатримга арзимади, деб айтди, — деди. — Жуда хафа бўлиб кетдим, дўстим. Агар кучим бўлса, тумшуғига солардим.

— Куч? Қанча куч керак? Қани, ўша курук? Улуғ шоир муҳаррир хузурига шер бўлиб йўл олди. Даҳо писибгина жўнаб қолди.

"Ниҳоят, уйи куядиган бўлди! — деди. — Ифлос ана энди жавобгарликка тортилиб кетади".

Улуғ шоир муҳаррирни чапараста қилиб сўқди. Ёқасидан ушлаб силкилади.

— Яхшиликча кет! — деди муҳаррир. — Бўлмаса қаматаман!

Улуғ шоир шердан-шер бўлди. Ёқасини очиб бақирди:

— Қамат, мана, қамат! Мени қаматсанг, тарихда қоласан!

Муҳаррир улуғ шоир елкасига қоқди.

— Мастликда бўлади, — деди.

Улуғ шоир шу кундан эътиборан ўзини Даҳодан холис олди.

39

Ўнлар кўмитаси жамулжам бўлди. Даҳо улуғ шоирдан ёрилди:

— Ҳақиқий ифлос экан! — деди. — Бир кунда тупурди-кетди!

Адабий-бадий давра улуғ шоирни мазамматлади:

— Энди билдингизми, у бир мол-ку!

— У ифлос хоҳлаган вақтда тузингизни еб, тузлигингизга тупуриб кетади.

— Дўстлар, менда бир ғоя бор. Келинглари, шу улуғ ифлосни ихота қилиб ташлаймиз!

— Ихота? Қандай қилиб?

— Улуғ ифлосни беш-олтита эътиборли одам эъзозлайди, қўллаб-қувватлайди. Ана шу одамлар билан борди-келдисини узиб ташлаймиз.

— Қийин, ифлосни жуда кадрлашади.

— Осон! Масалан, бирор гап тўқиб, ўша мартабали одамлар эътиборини йўқ қилиб ташлаймиз. Кейин ҳамма ердан қадами узилади, яккамоҳов бўлиб қолади!

— Сиз айтган ихотани қилиб кўрдик. Аммо ифлоснинг кўнглидагидай бўлди.

— Шундай, кўнглидагидай бўлди. Биз ифлосни яккамохов қилиб кўямиз деб юрсак, ифлоснинг ўзи танҳоликка талпиниб юрар экан. Билмасдан, қўллаб қўйибмиз. Оқибат, ифлос тамомила ёлғиз бўлиб олди.

— Бу ифлос нега бундай қилади-а?

— Улуғ ифлос ўзини содда олиб юрган билан аслида жуда айёр! У яхши билади, ижодкор учун энг муҳими қалб эркинлиги. Қалб эркинлиги эса қалб хотиржамлиги демакдир, қалб сокинлиги демакдир. Ўзини четга олишидан мақсад, ўз қалбини сокин сақламоқдир. Қачонки, ижодкор қалби сокин бўлса, ундан етти ухлаб тушга кирмаган сатрлар булоқдек отилиб чиқади.

— Шу гапда жон бор.

— Сиз билан биз эса ҳаллослаб яшаймиз, восвос кунда яшаймиз. Биронта яхшироқ асар ўқисак, бир куямиз! Биров бирон мартабага кўтарилган бўлса, икки куямиз! Биров машина олса, ё, ноёброқ кийим кийса, уч куямиз! Асарига мукофот олса-ку, куйиб-ёнамиз! Қарабсизки, зарра бошидан ошқозони яра бўлган ҳам биз, юрак ўйноғи ҳам биз, қон босими ҳам биз, асаби шалвираган ҳам биз!

— Улуғ ифлос эса, ўзиям отдай, асарлариям отдай!

— Хўш, нима демоқчи бўласиз?

— Демоқчиманки, ифлос биздан ўзини олиб қочяптими, қалбини авайлаяптими, демак, биз ифлосга тинчлик бермаслигимиз керак.

— Ана, асарларини ёмонлаймиз. Ўз-ўзидан асаби жунбишга келади-кўяди.

— Йўқ, бу билан муваффақиятга эришиб бўлмайди. Улуғ ифлос ўз асарлари гўзал эканини яхши билади. Гапларингизга парво ҳам қилмайди. Бошқа бир йўлини топамиз.

— Масалан?

— Масалан, ифлосни орқаворатдан бадном қиламиз. Ҳали айтганингиздай, ифлоснинг беш-ўнта жуда эътиборли одамлар билан салом-алиги бор, борди-келдиси бор.

— Ўшалар улуғ ифлосни "бу бола бизнинг бахтимиз", деб ардоқлайди.

— Ифлоснинг нимаси бахт, т-фу!

— Ўшаларга биз салом берсак, саломимизни зўрға олади.

— Биз билан кўл учида кўришади.

— Ифлосни эса пешонасидан ўпиб кутиб олади.

— Ой битсаям, кун битсаям, шу ифлосга битиб қолди.

— Сиз билан биз итнинг орқа оёғи бўлиб қолдик. Ифлос эса оппоққина бўлиб юрибди.

— Ўлманг, шунинг учун ифлосни бадном қилиб ташлашимиз керак. Масалан? Масалан, ифлос эътиборли одамлар олдига кириб-чиқиб туради, салом-алик қилиб туради. Кириб нима қилади? Сиз билан бизни сотиб чиқади! Эвазига елкасига қоқтиради, тақдирланади, ардоқланади. Ана, тайёр бадном!

— Халқ ишонмас-ов.

— Соддасиз, шоир, соддасиз. Халқингиз оломон! Оломон! Оломон эса, оёғи билан эмас, оғзи билан юради! Қарабсизки, гап яшин тезлигида тарқалади! Охир-одоқ, улуғ шоир асабийлашади, жиғибийрон бўлади. Сокин қалби ларзага келади.

— Инфаркт бўлади!

— Ўлманг, ичим экансиз! Охир-одоқ, ўзимиз қатори бўлади-колади.

— Каллангизга қойилман! Келинг, бир ўпиб кўяй!

Сарой одамга лик тўлди.

Ҳаяллаб келмишлар дераза тоқчаларида ўтирди, девор бўйлаб тизилди, остонада тик турди.

Давра икки кўзи тўрда бўлди.
Шоирлар бирин-кетин минбарлади.
Даҳо гали келди. Даҳо аввал-аввал довдиради. Кейин-кейин ўзини ўнглаб олди.
Ўзини сипо тутди. Кулочларини катта очди.
Кўзларини юмиб шеър айтди:

*Менга қараб
Титрайсан, дарахт
Изгирин ўраниш
Сенинг-да
Баргингни.
Менинг ҳам куртакларим
Ичимда ўртанар
Кўксимда тўлганар
Тешиб юборгудай бағримни!*

Даҳо кўзларини очди. Даврага назар солди.
Даврада биров елка қисди. Биров лаб бурди.
Биров эшикка равона бўлди!
Даҳо барини кўриб-билиб турди. Алам билан тағин шеър бошлади.
Бу сафар бир шивирлади, бир бақирди, бир хайқирди:

*Сени кўп эсладим — келмадинг
Мен сени унутдим — келмадинг
Мен ўзимни унутдим.
Менинг умрим бир кукун
Кукунга айланган бу кун
Мен сени унутдим.*

Биров овоз бериб кулди. Биров ҳиринг-ҳиринг кулди. Биров пиқ-пиқ кулди.
Давра пичир-пичир бўлди.
Олд қаторда ўтирмиш бир ориқ йигит заҳарханда билан кулди. Қабатидагиларга:
— Модернизм! — деди. Даҳо чидаб туролмади.
— Нега куласиз? — дея ўшшайди. — Сиз ўзи кимсиз?
Ориқ йигит довдираб қолди. Бирдан жиддий бўлди. Чалкаштирмиш оёғини дарҳол ерга олди. Жойидан оҳиста турди.
— Мени Иброҳим, дейди. Москвада сиртдан ўқийман, — деди. — Кулишим боиси... шеърингизни тушунтириб беринг!
— Мен шеъримни саводсизлар учун ёзмайман!
— Мен ўзимни саводсиз деб билмайман! Шеърингизни тушунтириб беринг!
— Мен шеъримни Москвада сиртдан ўқиётган саводсизлар учун ёзмайман, деяпман!
— Хўп, биз саводсиз, дейлик! Унда, шеърингизни ёқтириб беринг! Саводсиз одам ҳам шеърятни ёқтиришга ҳаққи борми? Бор! Саводсиз одам ҳам нафосатдан завқ олишга ҳаққи борми? Бор! Шундай экан, шеърингизни ёқтириб беринг!
Даҳо жойига бориб ўтирди.
Энди улуғ шоир минбарлади.
Давра гурр-гурр қарсак чалди.
Улуғ шоир қарсаклар адо бўлишини қаради. Бир нуқтага тикилиб қаради.

Олқиш қарсак адо бўла бермади.

Даҳо... бит кўзлари пахтаси чикди! Даҳо кўзлари куйди! Даҳо кўзлари ёнди!

Даҳо ташқарилади. Энтикиб-энтикиб нафас олди. Лабига папирос қистирди.

Издан тағин бир шоир чиқиб келди. Даҳога гугурт чақиб тутди.

— Қалай? — деди.

— Чидаса бўлади, — деди Даҳо.

— Ўзиям, халқ йиғилибди-да.

Саройда назм улуғ шоирдан, олқиш халқдан бўла берди.

— Ну-ну, содда экансиз, шоир! — деди Даҳо. — Сиз хали, халққа ишониб юрибсизми? Халқ деганингиз пода-ку!

— Нега энди, ичида зиёлилар ҳам бор.

— Қатъий назар! Халқ — пода!

41

Учрашувдан кейин тор доирада ўтириш бўлди. Даҳо ўзи куйиб, ўзи ичди. Кайфи бир жойга борди. Шу вақт, бир сичқон шоирлар оёғи оралаб чопди. Чий-чий, дея чопди.

Худо берди, Даҳога берди!

— Устоз шеър ўқияпти, десам, сичқон чийилляпти экан-да! — дея тиржайди. — Устоз... сичқон... поэзия...

Даҳо хохолаб кулди. Юзлари куйдирмиш калла бўлиб кулди.

Шоирлар ерга қаради. Шоирлар лаб тишлади. Даҳо ёмон вазиятда қолди.

— Ҳазилда бу, ҳазил... — деди.

Улуғ шоир содда-муғамбир бўлди. Сассиқ гапни билиб-билмасликка олди. Сенинг гапинг... демишдай, Даҳо тарафга қўл силтади.

Даҳо имо гапга чидай олмади. Лик этиб жўнади. Машинада чекиб ўтирди.

Йўлда миқ этмади.

Манзилда хайр-маъзурни насия қилди.

Уйда эшикни ичкаридан қулфлади. Чирокни ёқди. Ўзини тўшакка ташлади. Оёқларини силкиб-силкиб, либосларини отди. Бир пойи эшикка тарсиллаб тегди. Бир пойи деворга тапиллаб тегди. Либослари ерда чаппа бўлиб қолди.

Бурчакдан ярим шиша ароқни олди. Тиқинини тиши билан очди. Бурчакка туфлаб ташлади.

Шиша оғзидан култ-култ ютди.

Туйилиб-туйилиб йўталди. Оғиз-бурнини билаги билан артди.

Мунғайиб ўтирди. Кўзлари сузилди. Кўзлари илинди...

Дераза қорайиб келди.

Даҳо сесканиб кўз очди. Кўзларини уқалади. Теварагига аланглади. Дераза токчасида тахлоқлик китобларга назар солди: Ги Белле, Франк Венай, Лионель Рей...

Қўлига қалам олмишдан буён ушбу китобларни қўлдан қўймади.

Даҳо ейиш учун нонга зор бўлди. Аммо Жак Рубони ўз нархидан йигирма баробар қиммат нархда сотиб олди.

Даҳо кийиш учун кўйлакка зор бўлди. Аммо Андре Дю Бушени ўттиз баробар қиммат нархда сотиб олди.

Ўзини ташки дунёдан холи олди. Тўй-маъракалардан оёғини тийди. Ошна-оғайнилар билан бориш-келишни бас қилди. Радио-телевизорни ўчириб қўйди.

Даҳо ақл-хушида Ғарб бўлди, ишоич-эътиқодида Ғарб бўлди.

Даҳо гандираклаб-гандираклаб кўзғолди. Суянмиш суянчиқларидан бўлмиш Марк Делуз китобини олди.

Ўнг келмиш бетини очди. Бетда "Мен қандай қичқира оламан" шеърини кўрди.

Энди ўз китобини олди. Биринчи бетини очди. Марк Делуз шеъри билан Паҳлавон Даҳо шеърини солиштирди.

Ўзини... ўзини Марк Делуздан кам кўрмади!

"Марк Делуздан қаерим кам? — деди. — Сатрма-сатр олиб қаралса, Делуздан юксак бўлсам юксакдирман, лекин кам эмасдирман. Мана... бир-бировимизга жуда ўхшаймиз. Айнан ўхшаймиз! Марк Делуз ким, Паҳлавон Даҳо ким, билиб бўлмайди! Фарқимиз, Делуз француз, мен ўзбекман".

Даҳо тобора қорайиб бормиш деразага тикилиб ўйлади-ўйлади... кўлига қалам олмишдан буён ич-ичидан ҳис этиб юрмиш ҳақиқатни идрок этди.

Даҳо ушбу ҳақиқатни тилига чиқармай келди. Тилига чиқариш тугул, тан олмай келди. Тан олишни истамай келди.

Ушбу ҳақиқатни кўнгли бир бурчида яшириб юрди. Ўзгалардан сир сақлади. Ҳатто, ўзидан сир сақлади.

Боиси, ушбу ҳақиқат аччиқ ҳақиқат бўлди.

Ушбу ҳақиқат — Паҳлавон Даҳо баданида йўқ бўлди!

Ушбу ҳақиқат Паҳлавон Даҳо кўнглида йўқ бўлди!

Баданда бўлмаса, модернизм, футуризм, дея эталмиш оқимлар ўта берсин!

Кўнгилда бўлмаса, сюрреализм, дадаизм, дея аталмиш оқимлар ўта берсин!

Бари-бари оқимлар баданда йўқликдан бино бўлди!

Бари-бари мактаблар кўнгилда йўқликдан бино бўлди!

Бадий санъат яратилмишдан буён юзлаб оқимлар яратилди, юзлаб мактаблар яратилди. Барчасида ўз вақтида бир доврўғ солди. Барчасида ўз даврида бир шов-шув бўлди.

Барча оқимлар ўтди-кетди, барча мактаблар ўтди-кетди! Фақат номлари қолди!

Аммо асл бадийят қолди! Асл санъат қолди!

Ажабо, бадан учун ушбу бадий қувватни ким беради?

Даҳо ўйлади-ўйлади...

Табиат беради! Қани, шу табиат? Ўзи, табиат дегани нимадир? Тоғларми? Боғ-роғларми? Дарё-кўлларми?

Даҳо пешонасига тупурди, Даҳо ўнгига тупурди, Даҳо чапига тупурди!

Даҳо табиатга тупурди!

Кўнгил учун ушбу бадий қувватни ким беради?

Худо беради! Ўзи, худо борми? Бўлса, қаерда? Инсон худо-худо, дейди. Худодан сўрайди.

Қани ўша... худо?

Даҳо... худодан нафратланди!

"Тупурдим, сендай худога тупурдим! — деди. — Улуғ шоирга бердинг, менга бермадинг!"

Даҳо... худодан жирканди!

"Бир сичқон мисол кимсани улуғ шоир қилиб яратдинг, мени нортуя мисол қилиб яратдинг".

Даҳо кўллари мушт қилиб олазарак бўлди. Шунда, китоблар орасида турмиш Қуръонни кўриб қолди.

"Ана, худонинг китоби! — деди. — Инсон Қуръонни тилга олиб қасам ичади. Инсон Қуръонни ушлаб онт ичади. Демак, худонинг китоби-да!"

Даҳо Қуръонга қараб турди-турди... Кўзига Қуръон худо бўлиб туюлди! Қуръонни худо дея ўйлади!

Даҳо Қуръонни ерга олиб урди! Қуръонни товони билан эзгилади!

Печкани шарақлатиб очди. Қуръонни қулочкашлаб печка ичига отди.

Печкадан кул гупиллади. Даҳо бет-бошига урди.

Даҳо кўзларини юмди. Юзини тесқари бурди. Чўнтагидан гугурт олди. Қуръонга олов тутди.

Аммо Куръон ёна бермади.
Даҳо ташқари отилди. Ермойи олиб келди.
Печка уст қопқоғини очди. Куръон узра ғулқ-ғулқ ер-мойи куйди.
Куръон бу сафар олов олди.
Даҳо чўнкайиб ўтирди. Куръон ёнишини томоша қилди.
Куръон лов-лов ёнди!
Даҳо тиззаларини кучоклаб қаради. Кўзлари оловда қамашиб-қамашиб қаради.
Куръон гур-гур ёнди!
Даҳо косов билан олов ковлаб қаради. Юзлари оловда лов-лов этиб қаради.
Куръон хур-хур ёнди!

42

Даҳо гуруҳбозлик биланда Адабиётни ололмади!
Халқ, отинг нима, демади!
"Ух, кўйлар! — дея ижирғанди Даҳо. — Ўтлаб юрган кўйлар! Қараб тур, ҳали ҳаммангни кетимдан кўйда эргаштирмасам кўрасан!"
Даҳо ўйлади-ўйлади, бир юмалаб, ватанпарвар бўлиб олди!
Аввало, ўз мақсади учун восита топди. Илк воситаси Орол баҳрикамоли бўлди. Табиатни асраш кўмитаси одамлари билан Оролга борди.
Орол бўйида шаршара сочларини силаб хаёл сурди.
Пойида зангоридан-зангори бир олам чайқалиб-чайқалиб турди. Қадимдан-қадим бир олам тўлқинланиб-тўлқинланиб турди.
Орол буюк Амир Темурни кўрди. Орол жаҳонгашта Чингизхонни кўрди. Орол аллома Берунийни кўрди...
Даҳо энди ана шу қадимдан-қадим Орол оти билан жаллоблик қилади! Даҳо энди ана шу кўхнадан-кўхна баҳрикамом номи билан жаллоблик қилади!
Даҳо ерга қаради, Даҳо кўзларини яширди...
Амударё билан Сирдарё асрлар мобайнида ўз қирғоғидан тошиб оқиб ётди. Бекордан-бекор Оролга қуйилиб ётди.
Эл-юрт подшолари ўзи билан ўзи ҳаманкара бўлди. Ўзга юртларни забт этиш билан машғул бўлди.
Ўз юртлари бўлса, шундай оёқлари остидан икки бирдай дарё оқиб ётса-да, биёбон бўлиб қақраб қола берди.
Ўз эллари бўлса, шундай оёқлари остидан икки бирдай азим дарё оқиб ётса-да, сувга ташна бўлиб қолаберди.
Ниҳоят, эл-юртни ўйлайдиган подшолар оламга келди. Амударё билан Сирдарё сувларидан ёбонларни обод қилди. Боғ қилди, қишлоқ қилди, шаҳар қилди.
Энди Орол баҳрикамолини тўлдириш учун Амударё билан Сирдарёни тагин бор бўйича оқизиб бўлмайди.
Даҳо ушбу ҳақиқатни ич-ичидан ҳис этди. Аммо тилига чиқармади.
"Ўлиб кетмайдими! — деди. — Орол тўладими, Орол қурийдими, менинг неча пуллик ишим бор".
Йиғилиш бўлди, Даҳо минбарга отилиб чиқа берди.
Минбарни муштлаб-муштлаб гапирди. Ҳайқириб-ҳайқириб гапирди. Хўрсиниб-хўрсиниб гапирди.
Халқ қарс-қарс қарсак чалди!
Даҳо ватанпарвар шоир бўлиб танилди!

Даҳо тағин бир юмалаб, халқпарвар бўлиб олди.
Бўстонликда аччиқтош заводи қурилади, дея, эмиш-эмиш оралаб қолди.
Даҳо отилиб минбарлади.
Шартакиларча сўзлади, шаккоқларча сўзлади!
Кўли билан Бўстонлик тарафни кўрсатиб-кўрсатиб сўзлади.
Кафти билан Бўстонлик тарафга чорлаб-чорлаб сўзлади.
Халқ ерни тепиб-тепиб олқишлади!
Бўстонликда бўлса, аччиқтош заводи қурилмади. Гап миш-мишлигича қолди.
Даҳо ёмон вазиятда қолди. Аммо сир бой бермади.
"Завод билан нима ишим бор! — деди. — Тупурдим, халқигаям, табиатигаям тупурдим!
Менга завод деган гап бўлса бўлди".
Даҳо халқ манфаатини кўзловчи шоир бўлиб танилди!

43

Даҳо эшитди: аёли болалари билан уйдан кетди. Даҳо эшитди: уйга жияни кўчиб келди. Шу-шу, Даҳо қишлоғига бориб келар бўлди.

44

Машина Даҳо мавлуд топмиш уй олдида оёқ илди.
Остонада онаси қора берди.
Даҳони бағрига босиб-босиб йиғлади. Айтиб-айтиб йиғлади.
Даҳо ичкарилади.
Даҳо меҳмонхона эшигини очиқ қолдирди. Пардаларини тушириб қўйди.
Даҳо жиянлари парда орасидан мўралаб-мўралаб турди.
Онаси дастурхон ёйди.
Дераза ортидан бир соя лопиллаб ўтди.
Эшик пардаси кўтарилди. Сержант Орзиқулов юзланди.
— Ассалому алайкум! — деди.
Даҳолар жойидан турди. Сержант Орзиқулов билан кўришди.
Сержант Орзиқулов асфалнишин бўлди. Кўли кўксида бўлди.
— Қани, келинлар, хуш кўрдик! — деди.
— Шундай... бир айланиб келдик, — деди Даҳо.
— Бинойи-да, хўп бинойи-да!
Даҳо боши билан меҳмонларни кўрсатди.
— Бу йигитлар менинг дўстларим, — деди. — Шоирлар!
— Бинойи, бинойи!
Даҳо шоирларга отасини таништирди.
— Бу киши бизнинг пахан бўладилар, — деди. Сержант Орзиқулов шоирларга бош қимирлатди.
Кейин, дастурхонга қаради.
— Энангга бирон нима айтдингми, улим? — деди.
— Билмадим, қозон осилди шекилли.
— Унда, мен қозондан хабар олайн, қани. Сержант Орзиқулов ташқарилади. Хиёлдан кейин парда орасидан мўралади.
— Бемалол ўтира беринглар, — деди. — Қўлинг ўргилсин палов бўлаяпти! Шундай.
Даҳо маъқул, дея бош ирғади.

Сержант Орзикулов желагини ечиб келди.

— Хуш келибсизлар, улларим, хуш келибсизлар, — деди.

Тўрда ўтирмиш шоир:

— Қахрамон, о, қахрамон! — деди.

Даҳо бош кўтарди. Отаси кўксидаги орден-нишонларга кўзи тушди. Қизариб-бўзарди.

Сержант Орзикулов кўксидаги орден-нишонларига назар солди. Ўзича жилмайди. Бош ирғаб-бош ирғаб асфалнишин бўлди.

Бир шоир Даҳодан ўпкалади:

— Пахлавон Даҳо, шундай қахрамон отангиз бор экан, шу вақтгача айтмаганингизни қаранг-а! — деди. — Қаерларда бўлгансиз, бобой?

— Сиз сўраманг, мен айтмайин, улим...— деди сержант Орзикулов.

Сержант Орзикулов афтодаҳол бўлиб қолди. Дастурхон бурчини буклаб эрмаклади. Шоир дарров гапни бошқа ёққа бурди.

— Байрамингиз муборак бўлсин, бобой! - деди.

— Куллуқ, шундай куллуқ!

— Мана, бугун 9 май байрами. Маъмурият бирор-бир тирикчилик қилиб бердимиз, бобой?

— Ким?

— Маъмурият! Колхоз раҳбарлари?

— Ҳа-а, катталарми? Ҳа, ҳар йилгидай йиғилиш қилди. Сўғин байрам билан қутлади.

— Куруқ йиғилиш қилдимиз?

— Куруқ? Йўқ, куруқ эмас. Ўн сўмдан пул берди, икки килодан гўшт берди. Шундай!

— Шу билан бўлдими?

— Ҳа-да, бундан зиёд сийлов бўладими?

— Шундай орден-нишон соҳиблари-я... Шунда, Даҳо гап қўшди:

— Орден бўлган билан, биттасиниям тайини йўқ! Майда-чуйда медаллар! — деди.

— Барибир, Даҳо, барибир.

— Бунча, шарабардан битта Юлдуз афзал! — деди Даҳо. — Масалан, манави четдагисини олайлик. Ғалаба медали! Буни уруш тугаганда ҳаммага берган!

— Унда, нимага сеники йўқ? — деди сержант Орзикулов.

— Биз унда туғилмаганмиз, бўлмаса, бизгаям берарди!

— Ҳа, бали, шу шарабарлар бўлмаса сен туғилмасдинг, дунёга келмасдинг! Шундай!

Сержант Орзикулов шундай дея чиқиб кетди.

Даҳо отаси кетидан ташқарилади. Ҳовлида уёқ-буёққа юрди.

Онаси Даҳо диққинафас бўлаётганини билди. Ҳол сўради.

— Анави чолни қаранг, мамаша, — дея куюнди Даҳо. — Бизнинг шоирлар олдига алмисокдан қолган бор темир-тақасини тақиб чиқибди! Кошки улар темир-тақа нималигини тушунмаса! Улар Кафкани ўқиган. Улар Жойсни ўқиган!..

— Ҳар йили 9 майда шундай қилади. Қўй, кўп диққинафас бўлма. Бошқа кун ўлсаям такмайди. Халтага солиб кўяди.

— Одам деган қаерда куруқлик қилишни билса-да! Пахан келганларни ким деб ўйлапти? Ахир, улар Марсель Прустни ўқиган! Гарантия бераман, бу қишлоқда ҳеч ким Прустни ўқимаган!

Даҳо ошхона билан уй орасида бориб келди.

Бу вақт сержант Орзикулов ичкари уйда ёнбошлаб ётди. Кўзи илиниб-илиниб ётди. Ётиб ётолмади. Имиллаб кўзғолди.

"Борайин, манзират қилиб, гурунг бериб турайн, — деди. — Тағин, уй хўжаси келганимизни ёмон кўриб, бошқа уйга кириб ётиб олди, демасин. Мехмон отангдан улуғ деган".

Сержант Орзикулов қайтиб келди. Асфалнишин бўлди.

— Қандай, зерикмайгина ўтирибсизларми, улларим? — деди. — Хай, баракалла!

Шоирлар ёнбошлаб ётди. Ашула эшитиб ётди. Сержант Орзикулов гурунг бергиси келди.

— Биз ҳам баҳоли кудрат мол боқиб юрибмиз, улларим...

Сержант Орзикулов оғзидаги оғзида қолди, бўғзидаги бўғзида қолди.

Даҳо ер остидан отасига шундай ўкрайди, шундай ўкрайди!

Даҳо магнитофонга қараб гапни бурди.

— О, "Битлз"! — деди. — Ливерпуллик буюк тўртлик! Жон Леннон, Пол Маккартни, Жорж Харрисон, Ринго Стар! Бечоралар тарқалиб кетди!

— Ия, ҳали "Битлз" йўқми?

— Анча бўлди. Жон Леннон Америкага кетиб қолди. Бошқалари Лондонда дайди бўлиб юрибди. Яқинда Хантер Дэвис "Битлз" ҳақида китоб ёзди-ю...

Сержант Орзикулов ёмон вазиятда қолди.

Юзлари лов-лов қизарди.

Буш пиёлани ўйнаб-ўйнаб, ўзини-ўзи айблади:

"Ўзи, меники номаъқул-да! Булар ўқимишли одамлар бўлса. Менинг подам билан неча пуллик иши бор? Хай, калла-е, калла!"

Сержант Орзикулов кўз қири билан ўғлига қараб-қараб олди.

Қўлларини қовуштирди. Шоирлар оғзига қараб ўтирди.

Кун қайтди.

Сержант Орзикулов деразаларни очди. Пардаларни сурди.

Ичкарига кўклам ҳавоси уфурди.

Қаердандир чибин келди. Ғуж-ғуж бўлди. Дастурхон тўла қанд-қурсга ёпишди.

Сержант Орзикулов ҳовлидан бир даста ялпиз териб келди. Дастурхон узра сочиб ташлади.

Уйни ялпиз иси олди.

Чибинлар ялпиз исидан ғойиб бўлди.

Даҳо хайрон бўлди.

Сержант Орзикулов пиёлага узалди.

Шунда, дастурхон узра тағин чибин парвозлади.

Даҳо бу гал чибинлар парвозини эътибор билан қаради.

Чибинлар пастлади-пастлади, сержант Орзикулов чап оёғи олдида кўздан йўқолди.

Даҳо ёнбошламиш кўйи отаси чап оёғи панжаларига қаради, бибилчагига қаради, товонига қаради...

Бирдан кўзларини юмди. Тишини тишига қўйди. Билинар-билинемас ингради...

Отасининг калиш урмиш товони, калиш қорайтирмиш товони... ёриқ бўлди!

Ёриқ қонталаш бўлди!

Қонталаш ёриқ ғуж-ғуж чибин бўлди!

Даҳо ташқари отилди. Зинада бети буришиб турди.

— Фу-у! — дея тупурди.

Парда орасидан ичкари мўралади.

— Пахан, сизни мамаша чақиряпти! — деди. Сержант Орзикулов ташқарилади.

Даҳо лип этиб ичкарилади. Эшик зулфинини тушириб олди.

Ташқаридан сержант Орзикулов овози келди:

— Ҳа, кампир, палов пишдимми? Тузини кўриб берайинми?..

Қош қорайди.
Сержант Орзикулов болишдан кўкрак олди. Инқиллаб қўзғолди. Калишини йўл-йўлакай кийиб ташқарилади.
Олапар итини бўшатди.
Олапар думини ликиллатди. Сержант Орзикулов қўлини искади.
Сержант Орзикулов меҳмонхона деразасидан мўралади.
Меҳмонхонада шишалар юмалаб ётди.
Ўғли оёқ-қўлини ёйиб юзтубан ётди.
Шоирлар сандикқа суяниб-суяниб ётди.
Меҳмонхона жимжит бўлди.
Сержант Орзикулов қараб турди-турди...
"Тор-мор бўлган лашкарга ўхшайди", деди.
Сержант Орзикулов қўл силтаб кетди.
Ичкаридан ов милтиғини олиб келди. Кўчага қараб юрди.
Изидан Олапар эргашди.
Кўчада Очил жиян дуч келди.
— Тоғанг келди, — деди сержант Орзикулов. — Чой-пойига қараш...

47

Сержант Орзикулов тошлоқ оралаб юрди.
Ўнг оёқ бошмалдоғи зирқ этди.
Бир тошга ўтирди. Зирқилламиш бошмалдоғини чангаллади. Кафтлари хўл бўлди. Кафтини кўзлари олдига олиб келди. Димоғи қон хидини туйди.
Қон бошмалдоғига кум сепди, оқсоқланиб-оқсоқланиб йўлга тушди.
Олапар қон томмиш кумни искаб қолди. Тағин эгасига етиб олди.
Сержант Орзикулов мозор олдидан ўтди.
Мозор тарафдан бойўғли сайради.
Сержант Орзикулов ёқаларига туфлади.
Боғлар оралаб юрди. Ўркач-ўркач адирлар бўйлаб юрди.
Измолисойга келди.
Булоқ бўйида оёқ илди.
Ҳовучлаб-ҳовучлаб сув ичди. Юз чайди.
Тағин адирлади.
Бир тулки тош шилдиратиб чопди.
Сержант Орзикулов елкасидан милтиғини олди. Тошга суяб қўйди. Ўзида шу тошга суяниб ўтирди.
Олапар эгаси пойида ётди.
Сержант Орзикулов олис-олисларга қаради.
Олислар зим-зиё бўлди. Олисларда чироқлар милт-милт этди. Чироқлар Денов, Термиз... бўлди.
Эсида, сержант Орзикулов урушдан ана шу шаҳарлардан ўтиб келди.
Поезд Термизга кечаси етиб келди.
Шунда, бир одам вагонга отилиб кирди.
"Холлиев Алини кўрган борми?" — деди.
"Бор! — овоз берди сержант Орзикулов. — У хиёл ҳаяллаб келадиган бўлди!"
Аслида... термизлик Холлиевни ўз қўли билан ерга бериб келди. Сакен қозоқ тупроқ ташлаб

турди...

— Ай, Сакен оға, омонмисан?..

Сержант Орзикулов беихтиёр шундай деди. Пойида ётмиш Олапар эгаси гапидан сапчиб оёқлади. Думини ликиллатиб-ликиллатиб турди.

— Мендан сўрасанг, Сакен оға, баҳоли кудрат элнинг хизматини килиб юрибман. Поданиям ўзига яраша ташвишлари кўп, шундай. Айниқса кўклам вақти одамнинг егани ўзига татимайди. Шу эрта кўкламда де, бир ёнимда заранг таёғим, бир ёнимда Олапар итим, қирда ёнбошлаб ётиб, кўзим кетибди. Уйкумда де, бир кўк мол болалаётган эмиш. Мол зорланиб, мени сўрар эмиш. Мен бормас эмишман. Нимага бормас эмишман, ўзим ҳам билмас эмишман. Бирдан кўзим ялт этиб очилиб кетибди. Қарасам, Ҳамиднинг тарғили юрибди, Бердиевнинг сариқ қашқаси юрибди. Иқбол момонинг оқ молиям бор, Саид мерганнинг олаоёғи ҳам ўтлаяпти. Ўтибор берсам, Ортиқбойнинг қора қашқаси йўқ. Катта тошга чиқиб, кафтимни қошим узра соябон қилиб қарадим. Шунда, қир кунгай бетидан муттасил мўнграган овоз эшитдим. Чопқиллаб борсам, қашқа олдида жажжигина бир бузоқ ётибди. Худди онасидай унияман манглайида қашқаси бор. Қашқа гўдагини тинмай ялаб-юлқади, ювиб-таради. Кўнглим ёришиб, фарзанд кўрибсан-да, қуллуқ бўлсин, дедим. Чўккалаб, бузоқни бағримга босдим, қашқасини силаб-сийпаладим. Сўғин, оқшом вақти бузоқни бағримга босиб, Ортиқбойникига бордим. Суюнчига бир чопонлик бўлдим, шундай...

Сержант Орзикулов жим бўлиб қолди. Қуролдошлари кўз ўнгидан бир-бир ўтди.

— Тенгиз оға, қандай, эсон-омонмисан? Ҳалиям оёқсиз юрибсанми? Ё, ёғоч оёқ кўйдирдингми? Ёғоч — оёқ эмас-да, Тенгиз оға. Эсингдами, бир ертўлада икки кунлаб оч-наҳор ётганимиз? Туз тотмабмиз! Тузнинг ўзи бўлмаса ниманиям тотардик. Улимни бўйнимизга олдик, лекин ертўладан қўл кўтариб, омон-омон, деб чиқмадик. Қирғинбарот кунларнинг юзи курсин, Тенгиз оға. Ойнаи жаҳонни кўрган бўлсанг, бизнинг ҳукумат шарт кўйди. Ай, Буш, шу кундан ўтиборан атом бомбаси портлатган номард, қани, қўлни бер, деди. Буш сўз берди, қўл берди, лекин яна атом портлатди. Уккағарнинг каттаси номард экан, гапида турмади, шундай. Ишқилиб, энди қирғинбарот кунлар бўлмасин. Урушни охирги кўрган биз бўлиб қолайлик, Тенгиз оға...

Сержант Орзикулов ўйлаб қолди: у ёлғиз бўлмади. Ҳали қуролдошлари кўп бўлди.

Шунда, сержант Орзикулов кучига куч қўшилди. Жойидан дадил турди. Кийимларини тузатди.

Кўйнидан ўқ олди. Милтиғини ўқлади.

— Лашкар, сафлан! — дея буйруқ берди. Сержант Орзикулов хаёл қилди... Қуролдошлар бўйсира бўлди. Қурол-яроқлар жангир-жунгур бўлди. Сержант Орзикулов милтиқ ўқталиб олға босди.

— Олға, лашкар, олға!

Сержант Орзикулов олис-олис чнроқлар сари мардона-мардона одимлар отди. Кетидан Олапар эргашди.

— *Вперёд, дивизия!*

Моя дивизия!

Твое оружие отточено в бою,

Вперёд, любимая! Неустрашимая!

Вперёд! За родину свою!

(Олға, лашкар!

Лашкарим менинг!

Қиргинда қайралди ярогинг сенинг!

Олға бос, она юрт, тупрогинг учун!

Олга бос, ботирим, қароғим менинг!)

Сержант Орзикулов олисларда милтирамиш чироқларни мўлжалга олди. Нафас ютиб тепки босди.

Адирлар ларзага келди.

Сержант Орзикулов кўрди: мўлжалга олмиш чироқ лип этиб ўчди.

Сержант Орзикулов кўрди: ўғли оёқ-қўли ёйилиб юз-тубан йиқилди...

48

Даҳо бир келишида туман рўзномасида бўлди. Иккита қаламкаш ёронини эргаштириб келди. Ўтирар-ўтирмас, қишлоқ йўлидан ёрилди.

— Шу, йўл ёмон-да, пахан, — деди.

— Шундай, қишлоқ бўлади-ю, гўр бўладими, шундай! — деди сержант Орзикулов.

— Деновдан қишлоққача машина бир мартаям лўқимайди. Катта йўлдан уйимизга қараб бурилди дегандан машина олиб уради.

Ёронлар бири қўйиб бири гапирди:

— Мен икки марта бошимни машина қиррасига уриб олдим. Хиёл бўлмаса каллам ёрилайин деди.

— Каллаям гапми, мен машина лўқиганда машинадан отилиб кетайин дедим.

— Айниқса бурилишдаги ариқ ёмон экан. Машина ўхшатиб бир кўтариб урди.

— Еган-ичганим ичимдан тушиб кетди.

— Тишимни тишимга қўяман деб, тилимни тишлаб олдим.

— Энди, улларим, қишлоқ ўз оти ўзи билан қишлоқ-да, — деди сержант Орзикулов.

— Биламиз, бова, биламиз. Қишлоқларда кўп бўламиз. Яқиндаям газета топшириғи билан келиб-кетиб эдик. Қаерга бориб эдик, ўртоқ Ҳафизов?

— У борган жойимиз юқорирокда эди. Катта тут олдидан чапга бурилиб эдик. Ўзиям, уйи остонасигача тош тўшалган эди-да.

— Фамилияси Холиқовмиди? Ҳа, энди, у Холиқов-да! Уруш қатнашчиси! Қўша-қўша орден-нишонлари бор!

Ана шунда сержант Орзикулов қулоғи динг бўлди.

— Нима бўпти? — деди. — Биз ҳам уруш қатнашчиси!

— Ия, шундайми?

— Шундай! Биздада бор, орден-нишон!

Даҳо сергак тортди. Бир отасига қаради, бир ёронларига қаради. Кейин, ер сингалади. Хиёл қизарди.

— Қани, олиб келинг, қани? — деди ёронлар.

— Қўйинглар-е, улларим-е...

— Қўйинглари бўптими? Олиб келинг, бўлинг! Сержант Орзикулов чойнак қопқоғини шиқирлатиб ўйнади. Бир ўғлига қаради, бир ёронларга қаради. Гап жиддийлигини билди. Тиззасига таяниб кўзғолди.

— Ё, пирим! Олиб келсам, олиб келайин, кўп қўймадиларинг.

Сержант Орзикулов шундай дея ичкарилади.

49

Сержант Орзикулов орден-нишонларини эски дўйписида сақлаб юрди. Орден-нишонлар дўппидан тўкилиб кета берди, сочилиб кета берди.

Орден-нишонларини энди белбоғида ўраб юрди. Энди, орден-нишонлик тугунни топиш қийин бўлди. Орден-нишонни топиш учун сандиқ тўла тугунларни битталаб ушлаб-ушлаб кўрар бўлди. Битталаб кўтариб-кўтариб кўрар бўлди. Шундай қилмаса, қайсинисида орден-нишон борлигини билиб бўлмади.

Тугунда бўлмади.

Орден-нишон сақлаяжак бошқа бир нима излади. Излади-излади, ошхонага кирди. Қозикда осифлик тузхалтага кўзи тушди.

Шу тузхалта орден-нишонбоп идиш кўринди!

Қозикдан тузхалтани олди. Тузини чинни косага тўкди. Тўнтариб-тўнтариб қокди.

Орден-нишонларини ана шу тузхалтага ағдарди. Оғзини ўраб-ўраб боғлади. Сандиққа солиб қўйди.

50

Сержант Орзикулов ана бу орден халтани кўтариб келди!

— Ана! — деди.

Ёронлар орден халтани айлантириб-айлантириб кўрди.

Орден халта оғзини очди. Кўзи олдига олиб келди. Орден халта ичига бир кўзлаб қаради. Мийиғида кулди.

— Дастурхонга тўкинг, улим, дастурхонга! — деди сержант Орзикулов. — Манави қанд-курсдаин тўкиб ташланг, сўғин, бари кўринади!

Ёронлар орден халтани дастурхонга тўнтарди. Халтадан жарақ-журуқ орден-нишон тўкилди.

— О-о-о! Эҳ-е-е! — деди ёронлар.

Сержант Орзикулов қанд-курсларни дастурхон четига сурди. Худди қанд-курс ёймишдай, кафти билан орден-нишон ёйди.

— Ана, ана! — деди.

— Шунча орден-медалингиз бўлатуриб, нима қилиб ўтирибсиз, бова?

— Нима қилайин? — деди сержант Орзикулов. — Орден-нишон от бўлса экан, миниб кўпқари чопсам!

— Катталарга боринг, йўлга тош тўшаб бер, денг.

— Қайси бир 9 майда раис қандай хизмат бор, деб сўраб эди. Шунда айтгандай бўлиб эдим.

— Нима деб эдингиз?

— Кўчамизга тош тўшаб беринг, дегандай бўлиб эдим.

— Нима деб эди?

— Бўлади-бўлади, деб эди. Шу-шу, ҳалиям бўлади-да. Шундай!

— Колхоз катталарини қўйинг, туманга боринг, туманга!

— Бари катта бир гўр, улларим. Катта зоти борки, бизга қандай хизмат бор, деб сўрайди. Сиз дардингизни айта-айта қоласиз, катта зоти хўп-хўп, дея, бош ирғаб кета беради.

Даҳо тиззасига шапиллатиб урди.

— Ай! — деди. — Ўзим урушда бўлмадим-да, ўзгинам урушда бўлмадим-да!

— Нима қилардинг? — писандали деди сержант Орзикулов.

— Талаб қилардим! Кўчага тошйўл олиб келардим, темир найча билан жўмрак олиб келардим! Ана, Холиқов! Уруш қатнашчиси деб уни айтади!

— Ҳа, энди, Холиқов ёзувчи-да, улим, ёзувчи! Ёронлар бирдан сергак бўлди...

— Ким-ким? — деди.

— Ёзувчи! Шундай!

— Ёзувчи? Бу қишлоқда Паҳлавон Даҳодан бошқаям ёзувчи борми?

— Э-э, қанақа ёзувчи! — дея қўл силтади Даҳо. — Бешинчи синф маълумоти бор! Ўғлига

шикоят ёздириб ёзувчилик қилади!

Ёронлар қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Ўғлига ёздирадими, неварасига ёздирадими, ишқилиб, ёзувчи деган номи бор-да! — деди сержант Орзикулов.

— Ёзувчи бўлса нима? — деди Даҳо.

— Ёзувчидан эл кўрқади, ёзувчидан катта кўрқади. Сен билан биздан ким кўрқади?

— Кўркмайдими, кўркмайдими?

Даҳо шундай дея, жуздонини очди. Ичидан қоғоз-қалам олди.

— Э, кўй-е, улим-е! — деди сержант Орзикулов.

— Нима кўй-е, нима кўй-е? — деди Даҳо. — Сиз кимдан кам? Урушда қон тўкиб келдингиз! Сержант Орзикулов қаради-қаради, ўғли қарори қатъийлигини билди. Узалиб, ўғлининг қаламли кўлини ушлади.

— Шошма! — деди. — Аҳдинг беҳазил бўлса, майли, ёз. Лекин бошқа масалада ёз.

— Масалан?

— Масалан, молнинг емиши йўқ. Ҳар йили уч-тўрт баробар зиёд нарҳда емиш сотиб оламан. Зўр бўлсанг, молга емиш бер, деб ёз!

— Бўлди, емиш бўлса, емиш-да!

— Баракалла. Аввал иқтисод, кейин сиёсат деган Ленин бова. Тошйўлдан юрмай, чанг йўлдан юрсак, оёғимиз очдан ўлмайди. Лекин мол емишсиз қолса бўлмайди, шундай!

— Бўпти, пахан, унда, учта-тўртта ариза ёзаман. Битта-биттадан олиб борасиз.

— Қаёққа олиб бораман? — ажабланиб сўради сержант Орзикулов.

— Туманга олиб борасиз, қаёққа олиб борардингиз? Туманда битмаса, ундан ҳам юқорига олиб борасиз.

— Йўқ-йўқ! — дея кўл силтади сержант Орзикулов. — Молим очдан ўлсаям бормайман! Шундай!

— Ия, унда ким боради? Мен борайми?

— Борма, ким сенга борсин деяпти? Борма-да, хат-жилдга солиб, хабаркутига шундай ташлаб юбор, ўзи боради. Фақат, хатжилд бетига шундай-шундай манзилга етиб борсин, деб битасан, бўлди.

Ёронлар тагин қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Э, бова, э, бова-е! — деди.

Даҳо кизарди. Қалам учи билан чаккасини қашиди. Овозини бир парда кўтариб айтди:

— Пахан! Ўртоқлар олдида одамни уялтирманг!

— Идора дегани қаерда бўлади, билмасам, — деди сержант Орзикулов. — Идораларда катта-катта одамлар ўтиради. Бориб нима дейман, билмасам...

— Ўзим ўргатаман, сиз хўп денг!

Сержант Орзикулов ўғлига тикилди. Ўғли авзойи ёмон бўлди.

— Боришга бир амаллаб топиб бораман, — деди сержант Орзикулов. — Лекин довдираб қоламан-да, гапимни йўқотиб қўяман-да.

— Гапингизни йўқотмайсиз! Шоирнинг паханидай бўлиб гаплашасиз! Ўзим ўргатаман!

— Хўп, майлинг.

— Энди бориб, вельвет костюмингизни олиб келинг!

51

Чийдухоба камзул бир вақтлар Даҳоники эди. Даҳо камзулни кийди-кийди, оҳорини тўқди. Кийди-кийди, отасига берди.

Сержант Орзикулов чийдухоба камзулни юзлик кийим қилиб олди.

Тўй-маъракаларда кийди. Эътиборли-эътиборли жойларда кийди. Ҳайитларда кийди. Бегим кунлар бўхчага тахлаб қўйди.

52

Сержант Орзикулов ичкаридан ана шу чийдухоба камзулини олиб келди.

Даҳо камзул уёқ-буёғини қаради.

— О-о-о, вельвет! — деди. — Вельвет жаноби олийлари!

Даҳо камзулни болишга ёйди. Орден-нишонларни бир бошидан камзул кўкрагига такди.

Камзул кўкраги орден-нишонга тўлди.

Даҳо камзул ёқасидан кўтариб қаради, силкиб-силкиб қаради. Орден-нишонларни жарақ-журуклатиб қаради.

Камзулни кийиб ўтирди. Кўксидаги орден-нишонларни томоша қилиб ўтирди.

— Қалай, ярашдими? — деди ёронларига, — ўзим урушда бўлмадим-да!..

Даҳо отасига қаерга бориш, нима қилиш, нима дейишликни ўргатди.

Бот-бот ўргатди.

53

Сержант Орзикулов бомдод намозини наридан-бери ўқиди.

Орден-нишонлик камзулини кийди. Устидан беқасам чопонини илди. Белбоғини боғлади.

Заранг таёғини судраб, бекатга борди. Автобус йўлини қаради.

Боботоғ узра кун сариқ берди.

Шунда, кўз олдида бир нима йилт этди.

Сержант Орзикулов сесканиб тушди.

Эътибор билан қаради: чопони ёқасидан бир нишон чиқиб турди. Ана шу нишон кун сариғида йилт-йилт этди.

Сержант Орзикулов туф-туф, дея, ичига туфлади. Теварак-бошга қаради.

Теваракда одам зоти йўқ бўлди.

Шунда, чопони ёқаларини оҳиста ёнларига сурди. Кўкси тўла орден-нишонларни офтобга тутди.

Оҳиста-оҳиста ўнг тарафига тебранди.

Орден-нишонлар офтобда жарақ-жарақ этди!

Оҳиста-оҳиста чап тарафига тебранди.

Орден-нишонлар офтобда ярақ-ярақ этди!

Сержант Орзикулов орден-нишонларини томоша қилди. Бош ирғаб-бош ирғаб томоша қилди. Кулимсиб-кулимсиб томоша қилди!

Шу вақт, олисдан автобус овоз берди.

Сержант Орзикулов чопони ёқаларини апил-тапил ёпди. Орден-нишонларини яширди.

Автобус зинапоясидан энкая-энкая чиқди. Энкайишида чопони ёқалари халта бўлиб осилди.

Ана шунда тагин орден-нишонлари кўриниш берди.

Орден-нишонлари шалвир-шалвир этди. Орден-нишонлари жангир-жунгур этди.

Автобусда болаликдан билла ўсмиш Садир бўйинсаси бўлди. Ана шу бўйинсаси жойидан лик этиб турди. Сержант Орзикулов аскарликдан қайтмиш кунлардан олиб ҳазиллашди. Сержант Орзикулов аскарликдан қайтмиш кунлардан олиб, бармоқларини чаккасига қўйиб ҳарбийча салом берди.

— Здравствуй, сержант Орзикулов! — деди. — Сколько зима, сколько весна!

Автобусда ўтирмишлар пиқ-пиқ кулди. Бўйинсаси ёшларга қаради.

- Қани, сержант Орзикуловга жой берганский! — деди. — Сержант Орзикулов ўтирганский! Боиси, сержант Орзикулов қариганский!
- Етмишдан ошиб ҳам ақлинг кирмади-кирмади-да! — деди сержант Орзикулов. Сержант Орзикулов Садир бўйинсаси билан елкама-елка ўтирди.
- Қани, сержант ошна, шаҳарлабсан-да? — деди — бўйинсаси.
- Шундай, шундай!
- Менга ақл кирмади дейсан, сенга қачон ақл киради, сержант ошна?
- Эб-эй, нима, ақлимиз йўқми?
- Ақлинг бўлса, эртаматандан орден-нишон тақасанми? Нима, бир сенда борми, орден-медал?
- Тақсам, ўзимники!
- Бовужуд, урушга борибсан экан-да! Ёрил-е, баччағар, ёрил-е! Бозор-ўчаргаям орден-медал тақиб бор-е!
- Комиссар чакирибди, ошна, комиссар!
- Ҳа-а, шундай де! Шўхлашаманда-е, сержант ошна! Бегим кунлар тақиб юрмасдинг, шунга айтаман-да!

54

- Сержант Орзикулов сўради-сўради, туман ижроқўми биносини топиб борди. Зинапоя ушлагичидан ушлаб-ушлаб, иккинчи қаватга кўтарилди. Қават нимқоронғилигидан кўзи яхши ўтмади. Шу боис, эшикларга тикилиб бориб қаради. Эшикларни ушлаб-ушлаб кўриб қаради. Эшикларга пешонаси тегайин-тегайин деб қаради. Қаради-қаради, ўғли айтмиш ўн олтинчи эшикни топди. Адашмаяпманми, қош-киприклари эшикка тегайин-тегайин деб қаради.
- Шу вақт, эшик фавқулудда очилди. Сержант Орзикулов пешонасига келиб тегди. Сержант Орзикулов пешонасини ушлай-ушлай кетига тис бўлди. Ичкаридан чиқмиш аёл кечирим сўрай-сўрай кетди. Сержант Орзикулов очик қолмиш эшиқдан ичкарилади. Заранг таёғини бурчакка суяб кўйди. Катта билан кўришиб-сўрашди. Катта сержант Орзикуловга дераза тарафдан жой кўрсатди. Сержант Орзикулов катта айтмиш жойга ўтирди.
- Омин! — дея фотиҳа ўқиди.
- Катта юзига фотиҳа тортмади. Бош ирғаб қўя қолди. Қалам учи билан стол чертди.
- Келинг, бова? — деди.
- Шукур, худога шукур! — дея бош ирғади сержант Орзикулов.
- Нима гап?
- Тирикчилик, катта, тирикчилик.
- Тирикчилик ҳам ҳар хил-да.
- Шу...
- Сержант Орзикулов гўё палов еяётгандай, кафтини оғзига югуртириб-югуртириб олди.
- Нима, паловми? — деди катта.
- Йўғ-е, катта, мол одаммидики, палов ейди... Сержант Орзикулов тагин кафтини оғзига югуртириб-югуртириб олди.
- Ҳалиги, мол, ейди-ку, оти нима эди...
- Комбикорма.
- Йўқ, ундай эмас, йўқ...

— Шелуха.

— Ҳа-ҳа, шулха! Шундай, шулха! Катта қоғоз титкилади.

— Энди, емиш масаласи чатоқ, бова, жуда чатоқ, — деди. — Мана, бозор йўлига ўтаяпмиз.

— Катта...

Сержант Орзикулов ғўлдиради.

"Катта, мени урушда бўлиб эдим. Мана, орден-нишонларим ҳам бор", демокчи бўлди.

Аммо тили бормади. Бир каттага, бир кўкрагига қаради.

"Катта, кўкрагимга қаранг, кўкрагимга", демокчи бўлди.

Каттанинг кўзи кўкрагимга тушса, ўзи тушуниб олади, дея ўйлади.

Катта қоғоз титкилаш билан машғул бўлди.

Сержант Орзикулов ана шунда ўғли дастурига биноан эмас, тамомила тескари тарафга ўтириб қолганини англади.

"Миям қурсин, — дея афсусланди. — Ўғлим бундай демаб эди-ку".

Кейин, ўзини-ўзи оқлади:

"Каттанинг ўзи жой кўрсатди-да, менда нима айб".

Оҳиста жойидан кўзғолди.

— Ҳа, бова? — деди катта.

— Манави дераза шамоли кўп ёмон экан.

— Ҳа-а.

Сержант Орзикулов деразага муқобил тарафга ўтди. Деразага рўпарў бўлиб ўтирди.

Чопони ёқаларини ёнларига сурди. Орден-нишонларини деразадан тушмиш ёруққа солди.

Орден-нишонлари ёруғда ялтиради!

Катта ана шунда орден-нишонларни кўриб қолди!

— Ух-у-у! — деди. — Зўрсиз-ку, бова?

Сержант Орзикулов жилмайди. Бир кўкрагига қаради, бир каттага қаради.

— Шундай, шундай! — дея бош ирғади. Сержант Орзикулов ана шунда ўғли калласига қойил бўлди!

"Минг қилсаям, шоир калла-да, шоир калла. Ҳа, каллангдан, ўғлим".

— Бўпти, бова, — деди катта. — Бўпти, бир келиб қолибсиз, садқаи суханингиз. Биз Улуғ Ватан уруши қатнашчиларини эъзозлаймиз. Аризангиз борми, ё, ўзим ёзиб берайинми?

— Э, ҳа, айтгандай!

Сержант Орзикулов қўйинларини пайпаслади-пайпаслади, тўрт буклоғлик қоғоз олди.

Катта қоғозни столга ёйди. Кафтлари билан текислади.

— Хатингиз хушрўй экан, бова, — деди.

— Шундай, шундай!

— Бу, ўғлингиз ҳам ёрдам бериб турадимиз, бова?

— Йўқ, катта, улимиз шаҳардан бери келмайди. Ўзи билан ўзи бўп кетди.

— Ҳа-а, ишқилиб, хушрўй ёзар экансиз. Биратўла кунжараям кўшиб бера қолай, бова?

Сержант Орзикулов кўзларини пирпиратиб ўйлади. Ўғли кунжара деб эдимиз, йўқми, ана шуни ўйлади. Ўйлади-ўйлади, ўғли кунжара демаганини эслади.

— Йўқ, катта, йўқ, — дея бош чайқади. — Бизга шу, ҳалиги айтганингиздан бўлса бўлади. Боиси, уйда олам-жаҳон хашак бор. Адирдан гарди-гурд, бир тутам-икки тутамдан ташиб келиб, уюб ташлаб эдим. Бир қишни бемалол ўтказди. Бизга шу...

— Шелуха!

— Шундай, шундай! Шулуҳа бўлса бўлади!

— Яшанг, бова, баъзи бировлар беш қўлиниям оғзига тиқиб келади. Бирданига беш-олти нарса сўрайди.

— Йўқ-йўқ...

"Ўғлимиз фақат шулха деб эди", деб юборайин, деди.

55

Шоирлар тоғлади.

Булоқ бошини маврид этди.

Даҳо толлар остидан қайнаб чиқмиш булоққа қўлларини узатиб лабларига босди.

Ўзича, булоқни чўлп-чўлп ўпди. Кафтларини тоғ чўққиларига узатиб лабларига босди.

Ўзича, олачалпак тоғлар бетидан ўпди.

Шоирлар давра олди.

Даҳо сувга бўш шиша отди.

Шиша кўриниб-кўринмай окди.

Бир кучук сув ёқалаб чопди. Шишани етиб олди. Искади-искади, юз ўгирди-кетди.

Шиша оқиб кетмиш тарафдан бир одам булоқ ёқалаб келди.

Шоирлар билан қўшқўллаб кўришди.

Даҳо одамни даврага марҳамат этди.

Одам узун-калта шишаларга қаради. Шишалардан булоққа юз бурди.

— Қуллук, ош бўлсин! — деди. — Хуш-хушвақт кетсаларингиз, биз ўтиргандай гап. Билсаларингиз, булоқ табиат каромати...

— Биламиз, брат, биламиз!

— Билсангиз, яхши. Анави куни беш-олтитаси шаҳардан келиб... ўтириб кетди! Кейин билсам, артистлар экан. Артист бўлмай, қора ер бўлгурлар, булоққа чўмилгани камдай, кир пайпоқларини сувга отиб кетибди. Аёллар сувга келса, сатилларига пайпоқ илашибди. Таёқни олиб чопиб келдим. Жувонмарг ўлгурлар кетиб қолибди...

Даҳо одам тирсагидан ушлади.

— Артист ўз номи ўзи билан артист, ҳа, артист! — дея ғилжайди. — Мен шоир! Эшитяпсизми, шоир! Мен — фазога интилган инсон! Мен — она-табиатни кўз қорачиғидай асраб-авайлагувчи посбон!

Одам анойи бўлди, гапида анойи бўлди:

— Ўзларингиз шаҳарда яшаб, табиатни қандай қилиб кўриқлайсизлар? — деди.

— Кўриқлаймиз, ҳа, кўриқлаймиз! Шеърлар ёзамиз, халқни табиатни асрашга чорлаймиз!

Одам булоқ ёқалаб кетди.

Хиёлдан кейин сой ўнг бетида иккита бола қора берди. Болалар магнитофон қўйиб келди.

Шоирлар билди, одам ўғилларини кўз-қулоқ бўлиб туриш учун юборди.

Давра қизиди.

Бир шоир Даҳонинг елкаларини ёпиб турмиш сочларини силаб хиргойи қилди:

— Соч эмас бу, шаршара-е, шаршара!..

Шоирлар бири қўйиб бири Даҳони улуғлади:

— Шеърларингиз классика!

— Поток сознания!

— Модернизм!

Шоирлар шу баҳона ўзларини кўз-кўз қилгиси кедди. Кимларни ўқишларини билдиргиси келди.

— Кафка!

— Камю!

— Пруст!

Шоирлар бир-бирлари соғлиги учун қадаҳ кўтарди.

— Жозе Мария!

— Кейрош!

— Ия, саломат бўлсинлар, иккови битта одам-ку!

— Йўғ-е!

— Ҳа, Салтиков-Шчедрин дегандай гап-да!

— Шундайми? Уф-ф, кайфим ошди...

Даҳо ўзини мастликка олиб ёнбошлади. Уятдан кўзларини юмиб мудради.

Бир шоир нашриётдан куйиб гапирди:

— Муҳаррир...оти нима эди?.. Ўша ғирт тўнка экан! Китобимни ўқиб бўлиб, бу таржимами, дейди.

— Қайси, ҳалигими, у ғирт саводсиз!

— Анавими, у йўқ одам!

— Биринчи жумладан бошлаб ёпишса бўладими! "Шеробод адирлари Гренландия айсберглари каби оппоқ ястаниб ётар эди", деб ўқиб, ўхшатиш бундай бўлмайди, дейди. Ўртоқ, савод деган нарса борми ўзи, Стейнбеклар кўп нарсаларни Гренландия айсбергларига таққослаб тасвирлаган, дедим. Эшакнинг қулоғига танбур чертдинг нима, унга гапирдинг нима, во-во!

Шоир шаҳодат бармоғи билан кесакни уриб кўрсатди.

Даҳо ёзилиб келиш учун кетди.

Чайлада ёнбошлаб ётмиш болалар магнитофонни кўтариброқ кўйди.

Булоқ бўйларини ашула олди:

*Киши ҳолимни билмас, меҳрибонидин адашгонман,
Ватан оворадурмен, дўстонидан адашгонман...*

Даҳо кела бермади.

Шоирлар алағда бўлди. Ҳайдовчини йўллади.

— Шоир акангиздан бир хабар олинг, ука, — деди. — Айтиб бўладими, бегона жой...

Ҳайдовчи хўп, дея кўзғолди. Сув ёқалаб юрди.

Сув бурилиб оқар ерда оёқ илди. Ажаб синоат кўрди:

Кун қирлар ортида ботай-ботай деди.

Булоқ сувлари офтоб нурида йилт-йилт этди.

Даҳо куёшга табассум билан боқиб хаёл сурди.

Бир нима сувга йилт-йилт этиб тушди, шитир-шитир этиб тушди.

Даҳо куёшга шоирона-шоирона боқиб... сувга чоптирди!

Ҳайдовчи чаппа бурилиб чопди.

56

Даҳо булоқ ёқалаб келди. Қўлларини чайди. Силкиб-силкиб курутди. Ашула келмиш тарафга ўнг қўлини шоп қилиб бақирди:

— Анавини ҳанграатмасаларинг-чи!

Болалар ё, Даҳо гапини эшитмади, ё, эшитиб эшитмасликка олди.

Булоқ бўйлари ашула оғушида қолди:

*Ватансиз бенаводурмен, маконидин адашгонман,
Ғариби кўйи гурбат, хонумонидин адашгонман,
Ва ё бир мурғи ваҳший ошёнидин адашгонман.*

Даҳо ашулага қўл силтаб ўтирди.

— Одам эмас булар! — деди. — Эшитсаям эшитмасликка олиб, молга ўхшаб ўтира беради! Ҳайдовчи ер боқиб ўтирди. Калла қашиди. Толчўп билан ер чизди.

Кўнгилхушлик давом этди.

— Ўзи, бу ашула кимники? — деди Даҳо.

— Ким билади! Менимча, матбуот шанба сонлари учун ғазал ёзиб турадиган Камтарий, Дехқоний деган шоирларники бўлса керак!

— Ҳа-а, айтдим-а, примитив диалектикада ёзилган деб!

Улуғ Фурқатнинг улуғ ғазали булоқ бўйлари узра учди, ёнғоқ япроқлари узра учди.

*Тирикман зоҳирида, халқ бир одам гумон айлар,
Ва лекин ҳоли сурат, танда жонидин адашгонман.*

Даҳо бир олмани артди-артди, егиси келмади. Ҳайдовчига узатди.

— Лутфан такдим этаман! — деди.

Ҳайдовчи бир олмага қаради, бир Даҳо кўлига қаради. Олмади!

Ашула поёнлади.

— Хайрият-е, овози ўчди! — деди Даҳо. — Энди, буям санъатда-а? Нима деб бўқирди? Бундай ашулани биз ҳам айта оламиз!

Даҳо қулоч очди, дотор чалажак созчи қиёфасини олди. Овозини йўғонлатиб айтди:

Тирикман зоҳирида, халқ бир одам гумон айлар...

Даҳо тоғдан энибоқ сўради:

— Нима бўлди, пахан?

— Бинойи бўлди, бинойи. Уруш иштирокчиларига ўзлари олиб келиб берадиган бўлди.

— Ана, айтдим-ку, ана!

Даҳо сўради, сержант Орзикулов жавоб берди. Гап кунжарага келди.

Ана шунда Даҳо чидаб туролмади. Болишдан лик этиб турди. Тарсиллатиб кафтига муштлади.

Сержант Орзикулов сесканиб тушди.

— Эҳ, пахан, эҳ, пахан! — деди Даҳо. — Сиз, кунжара керак эмас, дедингизми?

— Шундай, шундай! Ўзинг айтдинг-да, шулхадан яхшиси йўқ деб?

Даҳо тагин кафтига муштлади.

— Мен айтган бўлсам, шелуха яхши емиш, шу сабабли шелуха сўранг, деб эдим! Кунжара шелухадан ҳам яхши-ку?

— Биламан, шулха билан кунжарани аралаштириб берса, мол семиради. Лекин сен, мен нима десам, шуни қилинг, дединг-да.

Даҳо шаҳодат бармоғини чаккасига нуқилади.

— Бу калла билан Гитлерни қандай қилиб тор-мор қилгансиз, пахан? Тасаввур қилолмайман!

— Шу ёғгаям шукур, улим, шуям йўқ эди.

— Ҳа, майли, бўлган иш бўлди. Шундай қилиб, емиш масаласи бўлдими, пахан?

— Бўлди, улим, бўлди.

— Яна қандай кам-кўстингиз бор?

— Энди, шу молхона... — минғиллади сержант Орзикулов.

— Молхона? Нима молхона? Қани, юринг-чи. Даҳо отаси олдига тушиб молхонага борди. Молхона оғзидан қаради.

Молхона иккита болор ёғочи синиқ бўлди. Синиқ жойи хиёл чўқиб турди. Шу боис, болор

синиғига иккита устун тироғлик бўлди.

— Шундай тура берса бўлмайдами? — деди Даҳо.

— Бўлади, беш-олти йилдан буён шундай турибди. Тағинда тура беради.

— Бўлмаса нимага молхона, молхона дейсиз?

— Ёмони, қишда шу чўккан жойидан томчи томади.

— Унда бундай қилинг, пахан. Иккита устунниям олиб ташланг.

— Йўғ-е...

— Сиз хўп денг, бўлинг!

Сержант Орзикулов иккита устуннида олиб ташлади.

— Энди, томга чиқинг.

Сержант Орзикулов нарвондан томга чиқди. Ўғли айтмиш ишни қилди: синиқ болорлар устидан бир оёклаб тепди.

Болорлар чўрт синиб, ичкари тушди. Устидан том тупроқ тўкилди.

Молхона усти ўра бўлиб қолди.

— Ана энди туман борасиз-да, шифер билан ёғоч сўрайсиз!

Даҳо отаси кўлига ариза ёзиб берди.

58

Сержант Орзикулов тагин туман йўл олди. Ўн олтинчи эшикни топиб борди.

— Ҳозир шифер билан ёғоч тугади-ку, бова, — деди катта.

— Билмасам... — дея елкасини қисди сержант Орзикулов.

— Вақтлироқ айтсангиз бўларди, бова. Энди нима қиламиз? Пича сабр қиласизми?

— Ўзингиз биласиз, катта. Ишонмасангиз бориб кўринг, том тешилиб ётибди. Мана шундай тешик!

Сержант Орзикулов кучоғини катта очиб кўрсатди.

— Мол-ҳолингиз шу қишни ўтказолмайдами? — деди катта.

— Ўтказолмас-ов. У тешиқдан қор-ёмғир тугул, харсангтош кириб кетади, шундай.

— Унда, уйингизга тафтиш юборамиз, бова. Бир-икки кун сабр қиласиз энди. Сиздай-сиздай беш-олтита жуда муҳтожлар бор. Шуларни таъминлаймиз.

Ўн кунлардан кейин қишлоқ шўросидан учта одам келди. Молхона остидан қаради, молхона устидан қаради. Ёрдам беражак бўлди.

Сержант Орзикулов тагин бир бор ўғли калласига қойил бўлди.

"Молхона муқаддамгидай бўлса, ёрдам бермасдилар, — дея ўйлади. — Ўғлимнинг калласи шоир калла-да".

59

Бу сафар назмбоз ўғил ёлғиз келди.

— Қалай, пахан? — деди.

— Бўлди, бари бўлди. Ана, оғилхонамизгача шипир бўп кетди.

— Кўрдим, кўчаданок кўрдим.

— Худо мартабасини улуғ қилсин, кўп яхши катта экан. Хўп мурувват қилди.

— Соддасиз, пахан, соддасиз! Мана, ким учун қилди, мана!

Даҳо шундай дея кўкрагига урди.

— Орқангизда ким турганини билиб турибди, ха, раҳбарлар ҳам анойи эмас!

— Нима, катта сени танийдими?

— Танимасаям, ишқилиб, билади! Ёзувингиз чиройли экан, дедими? Бўлди, бекорга бундай

демайди! Сизнинг бундай ёзолмаслигингизни яхши билади!

— Ишқилиб, гапимни ерда қолдирмади-да.

— Қолдириб кўрсин!

Даҳо жойлашиб ўтириб, тағин бир нима ёзди. Бу, машина аризаси бўлди.

Ана шунда сержант Орзиқулов ёрилди.

— Энди, шу аризабозликни кўй, улим, — деди. — Одамнинг бети чидамай қолди. Бугун бу, эртага у... Сержант Орзиқулов қариган чоғида тиланчи бўлиб қолибди, демайдими? Дейди! Тиланчи демасаям, мўлтони дейди!

— Э-э, пахан, сиз фойдангизни ўйласангиз-чи, фойдангизни! Тиланчи дейди, мўлтони дейди!.. Шуюм гапми?

— Гап, улим, гап. Ёшим етмишдан ошди. Урушда...

— Энди, пахан, ҳозир ошқоралик даври... Урушган бўлсангиз... ўзингиз учун урушгансиз!

Сержант Орзиқулов сесканди.

Пиёласидаги чой чайқалди. Ўнгирига бир-икки томчи чой томди.

Пиёласини шошиб дастурхон кўйди. Ўғлига тикилди.

— Нима-нима? — деди.

— Урушган бўлсангиз, ўзингиз учун урушгансиз! Хафа бўлманг, пахан, ҳозир ошқоралик даври! Сиз отмаганингизда, немис отар эди! Оқибат, урушдан қайтиб келмас эдингиз! Хуллас, ўз жонингизни сақлаш учун урушгансиз!

— Тағин гапинг борми?

— Қалтираманг, пахан, қалтираманг! Ҳозир ошқоралик даври!

— Бўлса, айтиб қол, армонда қолма!

— Мен сизга фойдангизни гапирсам, дарров аччиғингиз келади, пахан! Ўша вақтда туғилганимизда биз ҳам урушга борган бўлардик! Замонангиз тўғри келиб, урушга борибсизми, энди шундан фойдаланинг деяпман! Беш кунлигингиз борми-йўқми, бола-чақангизни таъминлаб кетинг, деяпман! Ана, нима деяпман!

— Таъминламай, нима қиляиман? Ана, молхонагача шипир бўлиб кетди. Кимнинг молхонаси шипирли?

— Э-э, булар бир тийин, пахан, бир тийин!

— Бўлмаса, тағин нима дейсан? Даҳо қўлидаги қоғозни кўз-кўз қилди.

— Мана, нима дейман! Машина, машина!

— Ота-бовам пиёда юрган!..

— Чин, пахан, чин, отангиз машина минмаган! Сабаби, у замонда машина бўлмаган! Ҳозир эса бор!

— Машина керак бўлса, ўзинг бор!

— Мен боришим мумкин, пахан. Лекин менга машина бермайди, пахан, бермайди! Машина тугул, гугурт сўраб борай, бермайди! Сизга эса беради! Сабаби, сиз яхшими-ёмонми, урушда бўлгансиз, орден-медал олгансиз!

— Куним адирда ўтади, мен машинани нима қиламан?

— Тўпорисиз, пахан, тўпорисиз! Яна-тағин, урушда бўлганман, дейсиз! Бу калла билан қандай килиб урушгансиз, тасаввур қилолмайман! Сотамиз! Тушундингизми? Сотамиз! Машина қўлда қирқ минг туради! Қирқ минг! Давлат нархи эса бор-йўғи ўн минг!

Шунда, сержант Орзиқулов шаштидан тушди. "Ҳақиқатан ҳам кўп пул бўлар экан", дея ўйлади.

— Ҳали мана бу невараларингизни уйлантириш керак бўлади, жойлантириш керак бўлади! — деди Даҳо. — Бунинг учун пул керак бўлади, пахан, пул!

"Боланинг калласи ишлайди, — дея ўйлади сержант Орзиқулов. — Минг қилсаям, шоир калла-да".

— Майли, машина аризаниям олиб бораман, — деди сержант Орзикулов. — Лекин олдин тош йўл билан жўмрак ҳал бўлсин. Беш кўлни баробар оғизга тиксак, яхши бўлмас.

— Ҳа-а, яшанг, пахан! Ўзимнинг паханимдан-да, ўзгинамнинг пахангинамдан-да!..

Даҳо отасини чўлпиллатиб ўпиб олди.

— Лекин буни оғзингиздан чиқарманг, пахан...

60

Дашт осмондай бепоён бўлди. Уфқ алвон-алвон бўлди. Оқшом мусаффо-мусаффо бўлди. Бепоён дашт узра тўрғайлар ҳаволади. Чарх уриб чулдиради, чарх уриб бўзлади. Даҳо шоирона-шоирона боқиб одимлади. Изидан саккиз яшар жияни эргашди. Қоқилиб-суриниб эргашди. Бурнини ковлаб-ковлаб эргашди.

Даҳо бир харсангтош олдида оёқ илди.

Камзулини буклаб-буклаб тошга кўйди. Тушиб кетмасин дея, камзул кўкрак чўнтагидаги дафтар-қаламни босиб-босиб кўйди.

Даҳо тош ўнгида, жиян тош чапида ўтирди.

Даҳо папирос бурқситди. Даштга термулиб хаёл сурди.

Дашт узра тўрғайлар чархпалак бўлди, тўрғайлар юлдуздай учди, тўрғайлар жойида муаллақ қотиб қолди.

Тўрғайлар сози кўнгилни оромлади, тўрғайлар сози кўнгилни созлади.

Беш-ўн қадам олдин тошлар орасидан бир тўрғай ўқдай отилиб учди. Тошлар узра муаллақ бўлиб чулдиради. Тагин тошлар аро шўнғиди, тагин самода ҳаволанди.

Жиян ана шу тошларга қараб чопди. Кўлларини тиззаларига тираб энкайди. Энкайди-энкайди, қоматини олди.

— Тоға, манавинга қаранг! — деди.

Даҳо имиллаб кўзғолди. Жияни олдига борди.

Тошлар орасида хас-чўпдан бино бўлмиш ин бўлди. Инда патлар тўшоғлик бўлди.

Инда иккита полапон қимир-қимир этди...

Полапонлар пати бўлмади, полапонлар қаноти бўлмади.

Полапонлар ҳали жиш бўлди!

Полапонлар питир-питир этди. Индан ерга тушгиси келди. Йўрғалаб-йўрғалаб юргиси келди. Ҳаволаниб-ҳаволаниб учгиси келди.

Аммо начора, дард бору, дармон йўқ бўлди!

Полапонлар оғзини каппа-каппа очди. Нораства-нораства овоз берди:

— Чий-чий-чий!..

Даҳо чўккалади. Индан бир чўп суғуриб олди. Чўп учини полапон оғзига олиб борди. Полапон оғзини юмиб олди. Даҳо чўпни шайлаб турди. Интиҳо, полапон тагин оғзини очди.

— Чий-чий-чий!.. — деди.

Даҳо чўп учини полапон оғзига тикиб юборди.

— О, кирди! — деди. Жиян сесканиб тушди.

Полапон тўлғонди, полапон талпинди.

— Чий-чий-чий!.. — дегиси келди. Даҳо чўп билан полапонни туртди.

Полапонда ҳаёт нишон бермади!

Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзладн.

Шунда, тошлар орасидан ҳаддан зиёд нимжон овоз келди.

Даҳо тошни кўтариб қаради.

Тош остида ёнғокдай чипор мойк бўлди. Мойк ёриғидан бир тумшук чиқиб турди. Тумшук вақти-вақти билан қимирлади. Ҳаётга талпинди.

— Бечора-е, чиқолмаяпсанми? Ҳозир чиқарамиз, ҳозир. Аввал бир сув ичиб ол!
Даҳо шундай дея, оғзида тупук тўплади. Тупугини авайлаб мояк ёриғига тўкди.
Мояк ёриғи балғамга тўлди.

Даҳо папиросини бурқситиб-бурқситиб тортди. Чўғини полапон тумшуғига олиб борди. Чўғ тупукда жиз-жиз этди.

Жиян инграб юборди.

Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзлади.

Даҳо моякни индан олди. Айлантириб қаради.

Полапонда жон асари бўлмади!

Даҳо моякни отиб юборди.

Полапон бир ён бўлди, бешиги бир ён бўлди!

Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзлади.

Жиян чинқириб юборди. Тоғаси тиззасига юзларини яшириб йиғлади.

— Нимага йиғлайсан? — деди Даҳо. — Чўқиб олади деб қўрқяпсанми? Чўқиб кўрсин, тош билан соламан!

Жиян ўпкасини босолмай йиғлади. Кўзи қири билан ерда сулайиб ётмиш полапонга қаради. Тағин юзларини яширди.

— Кетдик, жиян, кетдик, — деди Даҳо. Жиян кетига қарай-қарай эргашди.

Даҳо камзули олдига келди. Бирдан афти буришди.

— Тфу! — деди. Жиян олға ўтиб қаради.

Камзул кўкрак чўнтагида турмиш дафтар-қаламга... куш ўтириб кетди!

61

Катта бир сержант Орзикуловга қаради, бир деразага қаради. Ташқари тикилиб ўйлади.

Сержант Орзикулов қошига келиб ўтирди. Бармоқларини бир-бирига кийдирди. Сержант Орзикуловга тикилди.

— Бова, — деди, — бир гап айтсам, бировга айтмайсизми?

— Қандайчикин гап?

— Йўқ, сиз олдин айтинг-да. Масалан, ўғлимга айтмайман, денг-да.

"Ўғлимдан кўрқар экан, — хаёл қилди сержант Орзикулов. — Ўғлимнинг кўкрагига муштлаганича бор экан".

— Айта беринг, айтмайман.

— Гап бундай, бова. Сиз ана шу ўғлингизни чақалоқдан гўдак қилдингиз, гўдақдан бола қилдингиз, боладан йигит қилдингиз. Хуллас, бир парча этни одам қилдингиз. Тўғримга гапим?

— Шундай, шундай!

— Кейин, ўқитдингиз, уйлантирдингиз, жойлантирдингиз. Буям майли, бу, ҳар бир ота-она бурчи. Энг даҳшатлиси, урушда бўлдингиз! Жон олиб, жон бериб келдингиз, қон кечиб келдингиз. Ким учун қон кечиб келдингиз? Аввало, ана шу фарзандлар учун! Қола берса, ана шу эл-юрт учун! Ана шу эл-юртни деб, аждарҳо оғзига қўл тикиб келдингиз! Гитлер аждарҳо эди-да, тўғримга гапим?

— Шундай, шундай!

— Шундай экан, фарзандлардан қарзингиз қолмади! Эл-юртдан қарзингиз қолмади! Жамики бурчингизни бажариб бўлдингиз! Энди, оёқни узатиб ётинг! Фарзандлар ўз кунини ўзи кўрсин!

— Энди, катта, шу неваралар...

— Кеча фарзанд ташвиши деб чопдингиз, бугун неvara ташвиши деб чопяпсиз. Эртага чевара ташвиши келади, индинга эvara ташвиши келади. Дунё шундай, бова! Энди сиз қўйинг, бова, дамингизни олинг! Неваралар ўз кунини ўзи кўрсин!

- Шундай, катта, шундай!
— Ўлманг, бова! Майли, бу айтганингизиям бажариб бераман! Имконият бўлди дегандан ўзим хабар қиламан!
Сержант Орзикулов кўйнига кўл солди.
— Манавини...
— Йўқ-йўқ, бова, ариза ўзингизда турсин. Бу ерда нима кўп, қоғоз кўп, йўқолиб қолади. Ўзим хабар қиламан, ўшанда олиб келасиз. Қани, кўлни беринг. Хайр, омон бўлинг.

62

- Даҳо окшом вақти келди. Кўча бош-адоғига қаради.
Сержант Орзикулов ўғли нимага қараётганини билди.
— Ижобат бўлмади, улим, ижобат бўлмади, — деди.
— Кўриб турибман, бўлмаганини.
— Лекин ўзим хабар қиламан, деди.
— Аризани олиб қолдимиз?
— Йўқ, ариза кўйнимда турибди, мана.
— Унда, бўлмайди!
— Йўқ, бўлади, деди. Сўғин хабар бераман, деди.
— Э-э, қачонгача хабар оласиз? Тўрт марта бордингизми? Тўрт марта! Шу вақтгача бўлса бўларди-да! Мен, халқимни сарсон қиладиганларга кўрсатиб кўяман!
Даҳо шундай дея ичкарилади. Изидан ёронлари юрди. Ёронлар давра бўлиб ўтирди.
Сержант Орзикулов дастурхон ёйди. Чой олиб келди.
— Ўтиринг, пахан, ўтиринг, — деди Даҳо.
— Бемалол чой ичиб ўтира беринглар. Мен ўчоққа ўтин ёриб берайин, — деди сержант Орзикулов.
Даҳо ёронлари билан маслаҳатлашди-маслаҳатлашди, қоғоз-қалам олди. Ичкари уйга кирди.
Бу орада сержант Орзикулов келди.
— Ай, яшанглар, улларим, — деди.
Чойнакни қимирлатиб-қимирлатиб кўрди. Чойи тугаганини билди. Чой дамлаб келди.
Асфалнишин бўлиб ўтирди. Чой қайтарди. Чой қуйиб берди.
Хиёл ўтди, Даҳо келди. Ёронларига бир қоғоз узатди.
Ёронлар бирин-бирин ўқиди. Бош ирғаб-ирғаб ўқиди.
— Гўзал! — деди. — Лекин бу одамлар қаерда, Даҳо?
— Шу қишлоқда, қаерда бўлади.
— Булар кўл кўярмикин?
— Мен айтаман-у, халқим йўқ, дейдими? Жон дейди! Мен элга оғиз солсам, эл жон дейди-я, пахан?
— Жон демасаям, ишқилиб, йўқ демайди. Айниқса, Оролни асрайлик, дея маъруза қилаётганингдан буён, эл иззатингни қилиб қолди!
— Ана, эшитдингизми? Хў-ўш, Очил жиян кўринмайди, пахан?
— Жиянинг улфатлари билан юргандир-да. Нима эди? Хизмат борми? Бўлса, айта бер. Мана, ўзим бор.
Даҳо бир қатор исм-шариф ўқиди.
— Ана шуларни уйга айтиб келинг, пахан!
— Нима, зарил иш борми?
— Бор, зарил иш бор!
— Унда, энангга айтайин-да, хўракни мўлроқ қилсин?

— Боринг, шундай қилинг!

63

Сержант Орзикулов бир ош пиширимлар ўтиб қайтиб келди.

— Айтдим, бари борамиз, деди, — дея бош ирғади. Ёронлар Даҳога қараб бош ирғади.

— Мабодо бу билан ҳам бўлмаса нима қиламиз-а? — деди Даҳо.

Ёронлар пинак бузмади.

— Унда, ўша ифлоснинг кавушини тўғрилаб қўямиз, — деди.

— Қандай қилиб кавушини тўғрилайсиз?

— Тўғрилаймиз-да. Сиз Тошкентда юрган одамсиз, Даҳо. Биз туманда ишлаймиз. Туманда ким қандай, барини биламиз!

— Масалан, ўша раҳбар ҳақида нимани биласиз?

— Уми? У... у, учига чиққан бузуқи-ку!

— Бузуқи? Бузуқилигини қаердан биласиз?

— Бутун туман билади!

— Билишнинг ўзи бўлмайди-да. Далил керак, далил! — деди Даҳо.

— Далил кўп.

— Масалан?

— Масалан, бир кўккўз ўринбосари бор. Пахтадай оппоқкина аёл. Ана шу кўккўз ўринбосари билан юради. Куппа-кундуз куни шу кўккўзни мана бундай қилиб тиззасида олиб ўтиради...

Ёрон тиззасида гўдак кучоқлаб ўтирмишдай қилиб кўрсатди.

Сержант Орзикулов эътибор билан кўрди, кунт билан эшитди.

Даҳо қафтларини бир-бирига ишқади. Олма пўстлоғини қулочкашлаб дастурхонга урди.

— Бўлди! — деди. — Эшитдингиз-а, пахан, шикоятни эътиборга олса олди, олмаса, устидан юқорига ёзамиз! Маиший бузукларга давлат идораларида ўрин йўқ, деб ёзамиз!

64

Бирин-кетин уруш иштирокчилари кириб келди. Даҳо уруш иштирокчиларига бир-бир қараб олди. Гўё мажлисда сўзламоқчидай томоғини қирди. Овозини атайин йўғонлатди. Тантанали суратда сўз бошлади.

— Ҳаммамиз учун ҳурматли ва азиз уруш қаҳрамонлари! — деди. — Биз қалам аҳли ҳақиқатни барқарор этиш учун келдик! Топталган ҳақиқатни излаб топишга ёрдам бериш учун сизларни чақирдик!

Бир чол қулоғи оғир шекилли, қабатида ўтирмиш йигитдан сўради:

— Нима деяпти? — деди.

— Ҳақиқатни излаб топиш керак, деяпти! — деди йигит.

Даҳо гапида давом этди:

— Мана сиз, Қулмат бова, оқсайсиз! Жабҳаларда оёғингиздан ярадор бўлиб келдингиз! Натижада Қулмат чўлоқ, деб тахаллус... йўқ, лақаб олдингиз! Қулмат чўлоқ! Она-Ватан учун чўлоқ бўлиш! Она-Ватан ҳурмат-эътибори эса бу!

— Худога шукур, неварам, тўкин-сочинчилик, ейиш-ичишдан камчилигимиз йўқ.

— Камчилигимиз йўқ? Ай, отахон-е! Кўчангизни қаранг, кўчангизни! Шу кўчадан юриб бўладими? Ҳатто, машинада юриб бўлмайди!

— Умримиз шу кўчада ўтди, неварам, энди, буёғиям бир гап бўлар.

— Йўқ, отахон, йўқ! Умрингиз бундай ўтмайди! Мана, биз бор! Энди ойнадай равон йўлда

юрасизлар! Сизлар бунга муносибдирсизлар! Улуғ Ватан уруши! Жабҳа! Москва! Берлин!

— Йўқ, мен Берлингача борганим йўқ, неварам. Мен Булғорияни озод қилишда тиззамдан ўқ еб қайтиб келиб эдим.

— Барибир! Урушда бўлганмисиз? Бўлгансиз! Майиб-мажруҳ бўлганмисиз? Бўлгансиз! Жайдари халқ айтгандай, чўлоқсиз! Қулмат чўлоқ!

— У-ку, чин, неварам.

— Бўпти-да!

Даҳо ёронларига қараб олди.

— Эшитяпсизларми, булар ҳалиям фойда-зиёнини билмайди! Булар бу тўпорилиги билан қандай қилиб урушган, тасаввур қилолмайман. Эҳ, ўзим урушда бўлмадим-да!..

Шунда, ёш йигит гап қўшди:

— Энди, бовалар қариди, шоир ака, қариди, — деди. — Бирови кар бўп қолди, бирови шапқўр бўп қолди, бирови жойидан туролмайд қолди...

— Мана, сиз, ука? — деди Даҳо. — Отингиз нима эди? Ҳа, Аваз! Мана, сиз уруш қатнашчисиз...

— Биз уруш қатнашчиси эмас, шоир ака. Биз Афғонистонда бўлиб келдик, холос.

— Бўлмаса, унда сизни ким дейди?

— Бизни "афғон", дейди.

— Авазбой, Афғонистонга дам олиш учун бориб келдингизми? Албатта, урушга-да!

— Чин, лекин афғон бошқа, уруш бошқа...

— Афғонистонда лола сайли бўлмади, уруш бўлди, уруш! Сиз шу урушда байналминал бурчингизни бажариб келдингиз, байналминал бурчингизни!

— Чин, байналминал бурчимизни бажариб келдик, чин.

— О-о-о, байналминал бурчни бажаришнинг ўзи бўлмайди! О-о-о, душман ўқи кулоқлар остидан виз-виз ўтиб туради! Гоҳ ўнг тарафда, гоҳ чап тарафда душман бомбалари пақ-пақ ёрилиб туради! Ҳар қадамда душман миналари гумбур-гумбур портлаб туради! Душман самолётлари ажал уруғини сочиб туради! Сув ости кемалари патир-путур торпедо отиб туради!..

— Афғонистонда ичгани сув йўқ, шоир ака, сув ости кемаси нима қилади?

— Нега сув йўқ? Амударё-чи? Қадимий Жайхун?

— Мен Афғонистонда бўлганим билан душман юзини кўрганим йўқ, шоир ака.

— Унда, нима иш қилдингиз?

— Озиқ-овқат омборхонасида ишладим.

— Ана, ана! Сиз озиқ-овқат бермаганингизда лашкар оч қолар эди, жангда мағлуб бўлар эди! Орден-медаллардан борми?

— Сандикда бир-иккита бор эди шекилли.

— Ия, нимага сандикда ётади? Тақиш керак, олиб тақиш керак! Мана, отахонларимизни қаранг, кўкраклари ялт-юлт қилади! Кўз қувонади! Сиз ҳам тақинг-да!

— Қўйинг, шоир ака, қўйинг, уяламан.

— Соддасиз, Авазбой, соддасиз. Уялсангиз, бу дунёда очдан ўласиз!

65

Даҳо уруш иштирокчиларини руҳан арбади, қалбан элади.

Охир-оқибат, чоллар маъқуллаб бош ирғади.

Биров тузумни сўқди, биров орден-нишонни сўқди, биров каттани сўқди!

Даҳо ана шунда ўзи ёзмиш аризани ўқиб берди.

Уруш иштирокчилари бир овоздан розилик берди.

Даҳо аризани оҳиста бир четга сурди. Ўрнига оппоқ қоғоз қўйди.

Уруш иштирокчилари Даҳо юзигада қарамай қўл қўйиб берди.
Фақат "афғон" Даҳо юзига қаради.
— Ариза уёқда қолди-ку, шоир ака? — деди.
— Энди, "афғон" ука... — дея каловланди Даҳо. — Ҳа-ҳа, ариза охирида имзо учун бўш жой қолмади, ҳа! Қўл қўя беринг, "афғон" ука, ҳамма қоғоз, бир қоғоз!
"Афғон" кўлида қалам, ўйлади-ўйлади, шартта қўл қўйиб юборди.
Кулмат чўлоқ аччиқ билан қайта-қайта қўл қўйди.
— Мана бўлмаса, мана! — деди.
— Яшанг, отахон, яшанг! — деди Даҳо. — Қўш имзо бўлди, қўш имзо! Зиёни йўқ! Қўш имзо, масалани қўшқўллаб маъкуллаш бўлади!
— Бўлдими, энди кета берсак, майлими? — деди уруш иштирокчилари.
— Йўқ, шошманглар, отахонлар. Пахан, қозондан бир хабар олинг, палов пишдимикин! Мен ватан учун қон тўккан табаррук халқимни куруқ оғиз жўнатмайман!
Сержант Орзикулов иккита лалми тобоқда палов олиб келди.
Даҳо томоғига чертиб-чертиб айтди:
— Энди, айбга буюрмайсизлар, ҳалигидан йўқ, — деди. — Ҳадемай намоз ўқишни бошламоқчиман. Тоат-ибодатга берилмоқчиман.
— Бали, улим, бали! — деди уруш иштирокчилари.
— Асл мусулмон фарзанди шундай бўлади!
Даҳо кулочларини катта очди. Оғзини тўлдириб-тўлдириб айтди:
— Сиздай табаррук халқим қон тўкиб ҳимоя қилган ватан учун муносиб фарзанд бўлмасам бўлмайти-да!
— Ўзи, колхозимизга ўзингиз раис бўлсангиз бўлар экан! — деди уруш иштирокчилари.
Даҳо қўл силтади.
— Йўқ, вақтим йўқ! — деди. — Ижод, ижод!

66

Сержант Орзикулов паловдан кейин тўқсон беш чой сузди.
Ўғлига чой узатди.
— Э, яшанг, пахан, яшанг! — дея чойни олди Даҳо. — Пахан, энди, қачон туман жўнайсизлар?
— Билмасам, — дея елка қисди сержант Орзикулов. — Қачон десанг, шу.
Даҳо уруш иштирокчиларига қаради.
— Хўш, қачон сафар қиласизлар, табаррук отахонлар? — деди.
Уруш иштирокчилари анграйди. Бир-бирига қаради. Елка қисди.
Сукунатни "афғон" бузди.
— Мен боролмайман, шоир ака, — деди. — Мактабда дарсим бор.
— Биз ҳам шу, — деди уруш иштирокчилари. — Тирикчилик, улим, тирикчилик!
Даҳо аризани рўқач қилди.
— Бу тирикчилик эмасми? — деди. — Бундан ортиқ тирикчилик борми?
— Сиз шаҳарда яшайсиз-да, улим, — деди уруш иштирокчилари. — Ўтин-чўп демайсиз. Иссиқ-совуғингиз олдингизда, шу боис, орқайин бўлиб юрасиз. Бизда, мана, сержант Орзикулов билади, бир каллада минг хил ташвиш.
— Мен асло бормайман, — деди Кулмат чўлоқ. — Шаҳарлаб келгунча бир кун ўтади. Шундаям, автобус бўлса. Одам идораларда икки-уч ош пиширимлаб ўтириб қолади. Шундаям, катталар қабул қилса. Бўлмаса, сиз қабулида ўтирасиз, катталар орқа эшигидан чиқиб кетади. Нафақам масаласида бошимдан ўтиб эди.

- Сиз, отахон, мана шундай орден-медаллар тақиб борасиз, бирдан кириб кетасиз!
- Орден-медал тақиб боришдан армон қолмади, неварам. Менга ўхшаган орден-медаллилар тўлиб ётибди!
- Уруш иштирокчиларини кўндириш қийин бўлди.
- Шунда, сержант Орзикулов уруш иштирокчилари жонига ора кирди.
- Унда, аризани олиб, ўзим бир борайин қани, — деди сержант Орзикулов. — Мабодо, қўл қўйганлар келсин, деса, ёппа-барака бир бориб келасизлар, бинойими?
- Майли, бир боришга бориб келамиз, майли. Уруш иштирокчилари шундай дея, уй-уйларига тарқалди.
- Даҳо отасини зим-зиё ҳовли четига қўлтиқлаб борди.
- Гап бундай, пахан, — деди. — Ана, имзолар аскардай саф бўлди. Энди... шу, тошйўл билан жўмрак ташвишини бўлди қиламиз, пахан.
- Сержант Орзикулов хушхол бўлди.
- Мен айтиб эдим-ку...
- Жуда билиб айтган экансиз, пахан, жуда! Ота-боболаримиз чанг йўлдан юрган, ариқдан сув ичган! Бизниям чанг йўл кўтаради!
- Ана энди ўзингга келяпсан!
- Энди, пахан... юқорига машина аризани узатасиз, келишдикми?
- Сержант Орзикулов ана шунда ўғли мақсадини билиб олди.
- Уят бўлади, улим, уят бўлади! — деди.
- Нимаси уят бўлади? Ана, қатор-қатор имзо. Мен бекорга алоҳида қоғозга имзо қўйдириб олмадим! Жамоа бўлиб сўраса, дарров беради!
- Одамда тайин бўлса-да, улим. Олдин тошйўл деб, бирдан машина десам. Йўл бирёқли бўлсин қани. Сўғин, машина бўлади.
- Ҳа, майли... Унда, дадил-дадил гаплашинг, пахан. Қўрқманг, ўзим бор!
- Бундан зиёд қайтиб гапиришайин?
- Сенинг айтганинг бошқадир, денг! Бояги гаплар ёдингизда-я? Ёнинг десанг... ёзаман денг!..

67

- Сержант Орзикулов остонада оёқ илди.
- Чопони ёқаларини очди. Орден-нишонларини кўримли қилди.
- Аммо... ичкарилаш учун бети бўлмади!
- "Тағин келдингми, чол, деса, нима дейман?" дея ўйлади.
- Ўйлади-ўйлади, қўйнидан буклоғлик қоғозни олди. Катта очди.
- Олға узатиб ичкарилади.
- Заранг таёғини бурчакка суяб қўйди.
- Аризани энди кўшқўллаб ушлади. Ўзидан бир қадамча олға узатди. Катта сари юрди.
- "Кўлимда қоғоз кўриб, раҳм қилади", дея умидланди.
- Чин, қулоғида телефон ушлаб ўтирмиш катта сержант Орзикулов кўшқўллаб узатиб келмиш қоғозга тикилиб қолди.
- У нима? — деди.
- Сержант Орзикулов ариза дейишинида билмади. Ушбу сўзларни оғзига эп кўрмади! Ушбу сўзларга тили бормади!
- Ана, ана! — деди.
- Нима ана?
- Нома, нома!

— Нома? Қани, беринг-чи.

Катта шундай дея, телефонни жойига кўйди. Сержант Орзикулов узатиб турмиш қоғозни олди. Эътибор билан қаради. Кетига чалқайди. Елкасидан нафас олди.

— Уф-ф! — деди. — Биламан, тўрт марта ўқидим, биламан!

— Йўқ, бу бошқа, бунда...

Сержант Орзикулов бармоқлари билан ҳавода имзо кўйиб кўрсатди.

— Бунда қўл бор, катта, қўл!

Катта аризани тағин очди. Охирини қаради. Пешонаси тиришди. Лаблари чўччайди.

— Уҳ-у-у! — деди. — Дониёров, Тошбоев, Зайнид-динов... Зайниддинов Алибой, Алибой...

Катта деразага қараб ўйлади. Кейин, сержант Орзикуловга қаради.

— Бова, бу Зайниддинов Алибой урушдан қайтиб келмаб эди шекилли?

— Шундай, раҳматлик қайтиб келмади, шундай.

— Унда, шикоятга қандай қилиб қўл кўйди?

Ана шунда сержант Орзикулов нима гаплигини англади. Бир бошқа бўлиб қолди.

"Ҳай, шум-а, шум шоир-а! — дея ўйлади сержант Орзикулов. — Сенга тирикларнинг имзоси етмасмиди? Энди нима десам бўлади?"

— Энди, катта...— дея каловланди. — Алибой эл-юрт учун урушда жон берди, шундай. Энди, отаси учун бола-чақаси тошйўлдан юрсин, деймиз-да. Отаси учун бола-бақраси жўмракдан сув ичсин, деймиз-да.

— Тушундим, бова, тушундим. Уруш қурбонлари етим-есирларига албатта ёрдам берамиз. Аммо ҳали-ҳозирча иложимиз йўқ. Иложи бўлсин, дарҳол ёрдам берамиз.

— Нимага иложи йўқ экан? Шунча ниманинг иложи бўлади-ю, бир шу тошйўл билан жўмракнинг иложи бўлмайдами? Ҳали....

Сержант Орзикулов чап кўйинини ушлади. "Ҳали тошйўл аризаси нима эмиш, кўйнимда машина аризасиям бор, мана", деяин-деяин, деди!

— Шундай бир катта район учун беш-олти машина тош билан, ёш боланинг чулдиридай келадиган манавиндай жўмрак нима деган гап? — деди.

— Чин, ҳеч гап эмас, бова, чин. Биласизми-йўқми, район ҳам рўзғордай гап, бова. Бугун бу йўқ бўлади, эртага у йўқ бўлади. Куни келса, бари бўлади! Ҳозир бозор йўлига ўтпапмиз. Шу сабаб, кўп танқисчилик бўляпти.

— Улуғ Ватан уруши эскирди десаларинг, ана, Афғонистонда...

Сержант Орзикулов шаҳодат бармоғи билан стол чертди.

— Афғонистонда...

— Байналминал! — деди катта. Сержант Орзикулов кетма-кет стол чертди.

— Ҳа-ҳа, шундай! Афғонистонда ана шундайчикин бурчини бажариб келганлар бор! Бизни икром қилмасаларинг ҳам, ана шу бурчни бажариб келганлар иззатини қилинлар!

— Биз Улуғ Ватан уруши қатнашчилариниям, Афғонистонда байналминал бурчини бажариб келганларниям ҳурмат қиламиз, бова.

— Афғонистонда ҳалигидайчикин...

— Байналминал!

— Ана шундайчикин бурчни бажариб келишнинг ўзи бўлмайди, шундай!

— Бўлади, бова, бўлади.

— Шу билан бешинчи бор келишим, қачон бўлади? Бу идорами, нима ўзи?

— Шундай дея берсангиз, мени хафа қиласиз, бова. Сўғин, икковимизники бўлмайди...

Ана шунда сержант Орзикулов жойидан лик этиб турди.

- Бўлмайди? — деди. — Нимага бўлмайди?
- Уф-ф, ўтиринг, бова, ўтиринг! Гапга кулоқ солмасангиз, икковимизнинг ошначилигимиз бўлмайди, деяпман!
- Гапга кулоқ солмай нима қияпман?
- Обрўйингизни сақланг, деяпман-да, бова!
- Обрўйимга нима қилибди?! Мен Масковдан Берлингача Гитлер кувиб бориб эдим! Мен олтига "тил" ушлаб келиб эдим! Мен генераллардан раҳматномалар олиб эдим, генераллардан! Мен уч жойимдан ўқ еб эдим! Шундай!
- Тавба қилдим, бова, тавба қилдим!
- Мен сендайин...
- Сержант Орзикулов кафтини кулоғига тутиб кўрсатди.
- Идорада мана бундай қилиб кулоғимга телефон кўндириб ўтирмаб эдим! Шундай!
- Хўп, деяпман-ку, бова, хўп!
- Хўп демай кўр қани! Финг десанг...
- Катта бирдан ўзгарди. Юзлари қаҳрли тус олди.
- Хўп демасам, нима қиласиз? — деди.
- Финг десанг... ёзаман!
- Нима қиласиз?
- Сержант Орзикулов бармоқларини стол узра югуртириб кўрсатди.
- Финг десанг... мана бундай қилиб ёзаман! Сенинг айтганинг бошқадир!
- Қаёққа ёзасиз?
- Сержант Орзикулов шаҳодат бармоғи билан шифтга ишора берди.
- Горбачёвга ёзаман!
- Нима деб ёзасиз?
- Ана шу катта... кўккўз ўринбосари билан... шундай-шундай, деб ёзаман!.
- Нима-нима?
- Катта оҳиста-оҳиста жойидан кўзгалди. Кўзлари ола-ола бўлди.
- Ана шу катта иш вақтида...
- Сержант Орзикулов тиззасида гўдак кучоқлаб турмишдай қилиб кўрсатди.
- Кўккўз ўринбосарини мана бундай қилиб тиззасида кучоқлаб ўтиради, деб ёзаман!
- Катта юзларидан ранг қочди. Юзлари бирдан важоҳатли тус олди.
- Ҳе, бетинг курсин! — деди. Катта қалт-қалт қалтиради.
- Сержант Орзикулов нима қилишини билмади. Нима дейишини билмади. Жойидан довдираб-довдираб турди. Катта овози қалт-қалт этди.
- Чиқ идорадан! - деди. - Ҳе, тилинг кесилсин!
- Нима учун чиқаман? Сенинг айтганинг бошқадир!
- Чиқ дейман, бўлмаса, ҳозир мелиса чақираман! Катта узун стол ўнгидан ёнбош бўлиб юрди. Сержант Орзикулов стол чапидан ёнбош бўлиб юрди. Катта сержант Орзикуловга егудай-егудай бўлиб тикилди.
- Сен аризабоздан бошқа одам урушга борган йўқми? Бир сен аризабозми, урушга борган?!
- Оғзингга қараб гапир, мен ватан учун жанг қилиб эдим!
- Агар сенга ўхшаган аризабозлар ҳимоя қилган ватанда яшашимни билганимда, бу дунёга келмас эдим!
- Келиб юрибсан-ку?
- Катта ўнг чўнтаги астарини ағдариб кўрсатди.
- Эй, инсон, қани тошйўл, қани?!
- Катта чап чўнтаги астарини ағдариб кўрсатди.
- Қани жўмрак, қани?! Бўлса кўрсат, кўлингга берайин-да, сендан қутулайин?!

— Мен уруш қатнашчисиман, сенинг айтганинг бошқадир!

— Сен уруш қатнашчиси эмас... сен — уруш аризабозисан! Сен — уруш иғвогарисан!

— Мени қариб қолди, деб сўкяпсанми? Орамизда "афғон" бўзболалар бор! Бориб айтмаганимниям кўрасан!

— Уруш-уруш дедиларинг, энди, Афғонистон ҳам кўшилдимми?! Фарғонада ўқ отилди, энди ўқ отганларгаям кўл кўйдириб ол! Ўшда қирғин бўлди, энди қирғинчиларгаям кўл кўйдириб ол! Ленин майдонида "Бирлик" намоиши бўлди, энди намоишчиларгаям кўл кўйдириб ол!

Катта гапира-гапира бурчакда суёғлик заранг таёқни олди.

— Уруш қатнашчисини сўкканинг учун ҳали калланг билан жавоб берасан! Сенинг айтганинг бошқадир! — деди сержант Орзикулов.

— Сен уруш қатнашчиси эмас! Сен — уруш фиска-фасодчисисан! Сен — уруш маразисан!

Катта заранг таёқни эшикдан даҳлизга отиб юборди. Шаҳодат бармоғи билан даҳлизни кўрсатиб зуғум қилди.

— Чик! — деди. — Қайтиб қорангни кўрмайин!

Сержант Орзикулов остонадан ҳатлади.

Катта сўка-сўка, эшикни сержант Орзикулов юзига қарсиллатиб ёпди.

— Ҳе, соқолинг кўксингга тўкилсин! — деди. — Сен уруш аризабозлари ўлмадинг, мен кутулмадим!

Ана шунда... ана шунда, сержант Орзикулов ток урмиш одам мисол алпанг-талпанг бўлди.

— А?.. — деди.

Ана шунда... ана шунда, сержант Орзикулов ярасига тиғ тегмиш бемор мисол қалқиб-қалқиб кетди.

— А-а-а?.. — деди.

Сержант Орзикулов эшикни муштлайин деди. Эшикни тепайин, деди.

Аммо кўлида қувват бўлмади, оёғида дармон бўлмади.

69

Сержант Орзикулов даҳлизда мўлтайиб-мўлтайиб турди.

Турди-турди, ерда ётмиш заранг таёғини олди.

Оҳиста-оҳиста зинадан энди.

"Ай, ўлайин-а, урушга бормай мен ўлайин-а!" дея инқиллади.

Ижроқўм биносидан ташқарилади. Олд-кетига қарамади. Автобус бекатига йўл олди.

Автобус орқа эшигидан кирди. Ичкарида одам сийрак бўлди. Жойлар бўш бўлди.

Шундай бўлса-да, сержант Орзикулов... бўш жойлардан уялди! Бўш жойларга қарашга бети бўлмади!

Автобус охирида чўк тушди. Елкасидан нафас олди.

"Ай, жоним-а, эсизгина жоним-а", дея нолон этди.

Олд ўриндиқ қиррасига билакларини тўшади. Юзини билакларига босди. Кўзларини юмди.

"Урушда ўққа учсам бўлмасмиди", дея нолон этди.

Уйига қандай етиб келди, ўзида билмади.

Гап йўқ, сўз йўқ, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди.

Кампири гирдикапалак бўлди.

— Нима қилди, чол, нима қилди? — деди. Сержант Орзикулов юзини тескари бурди.

— Шундай кунларга қолгандан кўра, урушда бедарак йўқолсам бўлмасмиди...— дея инқиллади.

Сержант Орзикулов шу ётишда ўнгалмади.

Кўнғироқ тунда жиринглади.
Даҳо эшитмаслакка олди. Болишдан бош кўтармади.
Ким бўлса-да, жиринглатиб-жиринглатиб кетади, дея ўйлади.
Аммо кўнғироқ тинимсиз жиринглади.
Даҳо уйқусираб кўзғолди. Эшик очиб, бўсағада турмиш жиянини кўрди.
Жияни юзида ҳорғинлик бўлди, ташвиш бўлди.
— Шу... бованинг тоби қочиб қолди, — дея чайналди жиян.
— Қайси бова?
— Отангиз, сержант Орзикулов.
— Ҳа-а, бизнинг паханми? Энди, қаричилик шу-да...
— Холам қаттиқ тайинлади, тез етиб келсин, деди.
— Ну-ну, кечаси-я? Энди, мен эртага бораман-да.
— Бова оғир ётибди, тоға. Бораман десангиз, ана, кўчада машина турибди. Тонг сахарда етиб борамиз.
Даҳо ўйлаб-ўйлаб кийинди.
Қишлоғига ухлаб-ухлаб келди.
Кўзларини очиб, машина чироғида уйларини кўрди.
Машинадан тушиб ичкарилади.

Сержант Орзикулов уй тўрида узала ётди.
Кампири бошида мунғайиб-мунғайиб ўтирди. Кўзи илиниб-илиниб ўтирди. Мудраб-мудраб ўтирди.
Даҳо охиста йўталди.
Онаси бош кўтарди, пойгакда турмиш ўғилни кўрди.
Тиззасига суялиб кўзғолди. Қулочини тор очди. Ўғлига қараб юрди.
Ўғлини бағрига босди. Тескари қаради. Кўзларини енги билан артди.
Тағин жойига қайтиб ўтирди.
Даҳо отаси бошига борди. Чўккалаб ўтирди.
Отаси ўша чайир юзли сержант Орзикулов бўлмади.
Юзлари пажмурда бўлди.
Жағлари, кўзлари ич-ичига чўкиб ётди.
Бошлари гўдак бошларидайин майдагина бўлди.
Сержант Орзикулов кўзини очмади.
Даҳо отасидан ҳол сўради:
— Қалай, пахан, ўзингизни яхши ҳис қиляпсизми? Сержант Орзикуловдан садо чикмади.
Шунда, кампири ора кирди.
— Ай, отаси, улингиз келди, — деди. — Сиздан кўнғил сўраяпти, эшитяпсизми?
Сержант Орзикулов шундагина кўзини очди. Бошида турмиш ўғилни кўрди. Билинар-билинемас бош ирғади. Қўлини кўрпа остидан олди. Аммо кўтара олмади. Гилам узра силжитди-силжитди, ўғли тарафга олиб борди.
— Турсун, отанг кўришаман деяпти, ол, қўлларини, — деди онаси.
Даҳо отаси қўлини қўшқўллаб ушлади.
Даҳо бир сесканди. Этлари увишди, жимир-жимир этди.
Отаси қўли жонсиз бўлди!

Хаёлида, курбақа ўлигини ушлагандай бўлди.
Юраги дук-дук урди. Кўллари қалтиради.
Бўғзидан нимадир, нимадир бир нима отилиб чиқайин-чиқайин, деди.
Бир амаллаб жойидан кўзғолди. Жойида тикка турди. Чайқалди-чайқалди, кетига бурилди.
Эшик тарафга юрди.
Либосини оёғига илиб-илмади, кийиб-киймади. Ташқари отилди.
Зим-зиёда энтикиб-энтикиб нафас олди. Кўйлаги ёқасини очди.
Тирсаги билан қайрағочга суянди. Қайрағочгада оғирлик қилди. Қайрағоч қайишиб кетди.
Юрди-юрди, тутга суянди. Чаккасини тут танасига қўйди. Кўзларини юмди.
Очиқ деразадан онаси овоз берди.
— Ай, Турсун-ув, қаердасан, отанг чакиряпти! Даҳо ичкарилади.
— Отанг, Турсун улим оёғимни укаласин деяпти, — деди онаси.
Даҳо бош ирғаб чўк тушди.
Кўрпа остига қўл тиқиб пайпаслади. Отаси оёқларини топди.
Зуваласи пишиқ отаси коқсуяк бўлди-қолди!
Даҳо, отаси оёқларини оҳиста-оҳиста укалади.
Бақувват кўллар муолажаси дармон бўлди шекилли, отаси кўзларини очди. Оёқлари тарафда чўккалаб ўтирмиш ўғилга қаради. Нимадир демоқчи бўлди. Аммо томоғига бир нима тиқилди.
Овози ичига тушиб кетди.
Зўр бериб оғиз жуфтлади. Тағин бўлмади.
Кампири оғзига сув томизди.
Сержант Орзикулов билинар-билинемас ютинди. Кўзларини юмиб очди. Гапириш учун чоғланди. Лабларини қимирлата олди, аммо овозини кўксидан кўтара олмади.
Одам овози оғир бўлади, зилдай оғир бўлади!
Сержант Орзикулов чироқ теграсида айланмиш капалакка термулиб қолди.
Онаси узалди. Дераза пардани сурди.
Сержант Орзикулов деразага қаради.
Осмон ости тобора оқариб келди.
Хўрозлар кичкирди. Бузоқлар маъради.
Сержант Орзикулов жонланди. Юзлари хиёл ёришди. Эшитилар-эшитилмас пичирлади:
— Пода вақти бўлди шекилли...
Сержант Орзикулов ўғлига термулди.
Ёлғиз ўғил қишлоқдан кетиб қолди. Ота бағридан кетиб қолди. Фарзанд шу-да. Аввал-аввал, ота ўғли бўлади. Кейин-кейин, эл ўғли бўлади. Юрт ўғли бўлади. Эл-юрт ташвишлари билан юради.
Ёлғиз ўғил ўжар бўлди. Ёлғиз ўғил чарс бўлди.
Ана, ўсиб-унди. Катта-матта одам бўлди. Оти нима эди... Ҳа-ҳа, шоири замон Паҳлавон Даҳо бўлди.
Борди-ю, иш буюрса, ота гапини олмади? Ким билади, шоиру замон...
Шундай бўлса-да, бир айтиб кўради. Фарзандга иш буюришнинг оталик гашти бўлади.
Ким билади, охирги марта иш буюриши бўлади...
— Турсун улим, молларни подага хайдасанг бўларди...
Даҳо бош ирғади.
— Хўп, пахан, хўп, — дея жойидан кўзғолди.

Ёғоч панжарали дарича олдига келди. Дарича учига кўлини кўйди. Оғилхонага назар солди. Холаси чўнқайди. Докадан сут сузди.

Димоғи энди соғилмиш сут ҳидини туйди.

Кетидан онаси келди. Онаси дарича зулфинини олди. Оғилхонага юрди. Холаси кўлидан сутни олди.

— Ҳа-а, дарров соғиб бўлдингизми? Айланайин-да, сиздан, — деди.

— Анави ола говмишингиз мол эмас экан, остига йўлатмади.

— Айтдим-ку сизга, бировини соғсангиз бўлади деб. Ола говмиш подага кўшилмайди, бирдай уйда ётади. Мендан бошқани яқинига йўлатмайди. Турсун улим-а, холанг айтган анави ола говмишни қолдир-да, манависини подага кўшиб кел. Ола говмишни ҳали ўзим соғиб оламан.

Даҳо теваракка аланглади. Бирон-бир хивич излади.

Шунда, бостирма бурчагида ётмиш таёкка кўзи тушди. Бориб олди. Кўзларига олиб келди.

Сержант Орзикулов заранг таёғи! Бурчакда ёта бериб, чанг босибди. Заранглигида билинмай қолибди.

Даҳо заранг таёк чангини кафтлари билан сидириб ташлади. Кафтларини бир-бирига уриб қокди.

Заранг таёкка суянди. Пешонасини кўллари устига кўйди.

Даҳо аросатда қолди. У подага мол ҳайдайдими? Шоир Паҳлавон Даҳо-я? Кўрганлар нима дейди? Паҳлавон Даҳо ким деган одам бўлади?..

Дарича ғийқиллаб очилди.

Даҳо бош кўтариб қаради. Жиянини кўрди.

Жиян, тоғаси подага мол ҳайдашига кўзи етмади шекилли, ўзи келди.

Ҳовли дарвозасини очди. Мол бўйнидан арқонни олди. Заранг таёкка қўл узатди.

Даҳо таёкни бермади. Ўргимчак ин кўймиш ёғоч кўзига тикилди. Ўйлаб қолди. Ё, жиянига таёкни берсинми? Отаси билиб ўтирибдими? Йўқ, йўқ...

— Йўқ, ўзим бораман. Пахан... йўқ, отам айтди, — деди димоғида.

Даҳо дарвоза сари юрмиш молга эргашди.

Во ажаб, таёкни қандай ушлар эди? Отаси қандай ушлар эди?

Эслай олмади.

Заранг таёкни ерга судраб юрди. Йўқ, ярашмади.

Худди кетмон кўтармишдайин елкасига кўйди. Бир учидан қўшқўллаб ушлади. Елкаси оша таёкка қаради.

Йўқ, бунисида эп бўлмади.

Энди, жуздон мисол кўлтиқлаб олди.

Ана шу маъкулдай бўлди.

Мол кетидан юрди. Қадамидан чанг ўрлади.

Ердан сув сепилмиш тупроқ иси келди.

Даҳо кишлок этагида тош қалаб ўралмиш подаётоққа келди. Бир четда тўдаланиб тортишмиш одамларни кўрди.

Даҳо изига қайрилди.

Шунда, одамлар Даҳони кўриб қолди. Бари шу ёкка қараб юрди.

Даҳо довдиради-қолди.

Кўлтиқламиш таёкни кетига яширди.

Юзлари ловв қизиди.

Серрайиб қолди.

Олдинда келмиш одам кескин қўл силтаб айтди:

— Боқмайман дедимми, боқмайман!

— Ахир, ўзимиз келишиб эдик-ку, сержант Орзиқулов оёққа тургунча галма-гал боқамиз деб. Гапларингда турунлар-да, энди!

— Қосим, садағанг кетайин, бугун сен боқ!

— Тунов куни ишга бормай пода боққаним учун ҳисобчи бир кунлик иш ҳақимни қирқиб ташлади, бўлди-да!

— Нима гап? — деди Даҳо.

— Сиз сўраманг, биз айтмайлик!

— Отангизнинг бошлари ёстикқа теккандан буён кунимиз шу! Ҳозирнинг ўзидаёқ йигирмадан ошиқ одам молини бозорга сотиб келди!

— Жонига теккандан кейин шу-да!

— Анави Содиқов муаллим гали келганда пода боқишга ор қилиб, сигирини сўйиб сотди!

— Тўғри-да, дипломи бўп туриб пода боқадими!

— Яхшими-ёмонми, бир усталнинг эгаси!

— Ўзи, замон бирор устални эгаллаганники бўп қолди!

— Усталлар кўпайиб кетди...

Даҳо кўнглига гап тугул, қил сиғмади. Тезроқ изига қайтгиси келди.

— Раисга боринлар, раисга, — деди.

— Раисга неча марта айтдик, подачи тайинланг деб! Раис одамларда йиғиладиган пулдан бошқа ойликда тайинлади. Ҳеч ким рози бўлмади! Ўзингиз биласиз, зўрлаб ишлатишни замон кўтармайди!

— Раис Жонибек калга айтибди. Кал, бир камим энди молга эргашиб юришми, депти!

— Ортиқ соқовгада айтибди. Соқов, қўлини мана бундай қилиб кўрсатибди, мен трактор ҳайдайман, депти!

— Хўп, подани қаерда боқасан? Теварак-бошинг пахта, иморат...

— Чини билан бир қарич бўш ер қолмабди-е.

— Дала четлари-чи?

— Пахта ҳашаротига қарши дори сепилган, молингдан ажрамоқчи бўлсанг боқ!

— Яхшиси, подани тарқатиб юбора қолайлик!

— Оғзингга тош-е!..

— Яхшиси, бундай қилайлик. Мана, ҳаммамизнинг улимиз бор, бирортасининг бўйнига қўяйлик, тамом!

— Э, улар ойни кўзлаб турибди!

— Менинг улим пайласуп бўлмоқчи! Манави Жўравойнинг ули боқмаса!

— Улимни ҳозир Тошкентдан топасиз, у прокурорликка ҳужжат топширгани кетди!

— Менинг улим, ҳеч бўлмаса ошпазликка ўқийман деб юрибди!

— Холиқбой, кенжангиз икки йилдан буён ўқишга киролмай келяпти, шуни бир алдаб кўринг!

— Энағарга айтдим, кўнмаяпти-да! Подачи бўлса, қизлар қарамас эмиш!

— Шундай дедими? Чин-да, ҳозир диплом бўлмаса, қизлар қарамайди!

— Э, билмай қолдим бу фарзандларни! Мактабни битиради-ю, шаҳар жўнайди!

— Уларни қўйинг, менинг бир улим ҳали иштон кийган йўқ, фазогир бўламан дейди!

— Шу, фазодаям пода бормикин?

— Э-э, бўлган билан бу фарзандлар боқмайди! Ўша ёқдаям бирор устални олади.

Даҳо гангиб қолди.

Ғала-ғовурдан киши билмас суғурилди. Кетига қараб-қараб жўнади.

"Нима бўляпти ўзи? Шу ўзимизнинг қишлоқми ё бошқа ерми?"

74

Олам осмонранг бўлди.

Тонг еллари мушк-анбар таратди.

Даҳо дарвоза бўсағасида оёқ илди.

Бир кўнгли, ичкари кирайин, деди. Ичкарида ота ётибди, кўнгил бузилади, деди. Бир кўнгли изига қайтайин, деди. Қайтиб қаерга борайин, деди.

Даҳо ўйлади-ўйлади, ичкарилади.

Ола говмиш охурига оёқ кўйди. Деворга чикиб олди. Деворда тўрт оёқлаб ўрмалади. Ундан бостирмага ўтди.

Бостирмада юрмиш бабақ хўроз қоқоқлаб ерлади.

Даҳо чўчиб тушди. Бабақ хўроз кетидан ўқрайиб қаради.

Бир синиқ кутига омонат ўтирди. Тиззаларини кучоқлади. Кўзларини юмди.

Бадани қизиди. Ўзини ҳаммом буғхонасида ўтирмиш ҳис этди. Майин ҳавони ҳаммом буғи деб тасаввур этди. Қўлларини ёнларига ёйди. Энтикиб-энтикиб нафас олди. Оёқ-қўлларини уқалади. Кўкракларини оҳиста-оҳиста силади. Бармоқларини ботириб-ботириб уқалади.

Бошидан сув қуймоқчи бўлди. Теварагини пайпаслади. Тоғора излади. Аммо кўлига тоғора илашмади.

Ана шунда, кўзларини очди...

Даҳо энтиқди. Кўнгли тағинда кенгликни кўмсади, тағинда юксакни кўмсади.

Кетига ўгирилиб қаради.

Бостирма усти ярми синч том бўлди. Синч том устида бир ғарам хашак бўлди.

Синч том икки қаватли уйга келбат берди.

Даҳо ана шу томдаги ғарамга чиққиси келди. Қандай қилиб чиқишни ўйлади.

Ерга қаради. Бостирмага тиралмиш нарвонга кўзи тушди.

Ерга узалди-узалди, нарвонни тортиб олди. Синч томга тиради. Босиб-босиб кўрди.

Нарвондан оҳиста-оҳиста юқорилади. Иккинчи қаватга кўтарилди.

Синч том усти юксак бўлди, шамолгоҳ бўлди.

Даҳо ғарам бўйлаб ўрмалади.

Шунда, чап оёғини бир нима тортиб қолди. Даҳо интилди, аммо оёғини тортиб ололмади.

Авайлаб энкайди, оёғига қаради. Чолвори пойчаси нарвон михига илашиб қолди.

Даҳо ғарамни кучоқлади. Оёғини силтаб-силтаб қоқди. Бўлмади, чолвори пойчасини михдан тортиб ололмади.

— Тфу! — дея нарвонни бир тепди.

Нарвон бостирмага, ундан ерга тарақлаб тушди.

Товуқлар қоқоқлади. Олапар ит хурди.

Даҳо ерга қараб кўл силтади.

"Ўлиб кетмайдими. Юқори кўтарилиб олдим, бўлди-да", деди.

Чалқанча узалиб ётди. Оёқ-қўлларини бор бўйича ёйди. Кўзларини юмди.

Ердан онаси овози эшитилди:

— Ҳа-а, тарақлаган нима экан десам, нарвон ағнаб кетибди-да. Эб-эй-эб-эй, эсимдан айланайин-да, говмишим соғувсиз қолибди-ку...

Қишлоқ узра товушлар таралди. Хўрозлар кичқирди. Қўй-эчкилар маъради. Моллар мўнгради. Отлар кишнади.

75

Тонг ёниб кетди.
Дарича ғийқиллаб очилди.
Даҳо ерга энкайиб қаради.
Онаси кадини дарича панжарасига тўнтарди. Қозикдаги бузоқни қўйберди.
Бузоқ ирғишлаб-ирғишлаб ўйнади. Говмиш елинига чопди. Тиззалаб чўккалади. Тирсиллаб турмиш-тирсиллаб турмиш елинни шўрпиллатиб-шўрпиллатиб сўрди.
Говмиш, бузоғини ялаб-юлкиди.
Онаси вақти-вақти билан бузоқни нўхтасидан тортиб-тортиб турди. Сутдан айириб-айириб турди.
Бузоқни тағин қозикқа қантарди.
Панжарадаги кадини олиб келди.
Тирсиллаб турмиш елин олдида чўнқайиб ўтирди.
Говмиш бекаси дока рўмолини искаб-искаб кўрди.
Бекаси говмиши елинини кафтларига олиб силади. Елин учларини ерга бир-икки тортди.
Елиндан тизиллаб сут отилди.
Говмиш безовта бўлди. Бекасини думи билан туртди.
— Бош-бош, жонивор, бош дейман! Бўлмаса, подага қўшиб келаман!
Бекаси аввал-аввал димоғида айтди. Айтиб-айтиб, говмишини соғиб бошлади:

*Измолида ўтинг бор,
Оқар булоқ сутинг бор,
Отли молим, хўш хўш,
Зотли молим, хўш-хўш!*

Бекаси ориқ бармоқлари говмиш елинини чўэиб-чўэиб тортди.
Кадига тизиллаб тушмиш оппоқ-оппоқ сут садо берди: повв-повв-повв!..

*Сени ҳайдаб боқайин,
Кўзтуморлар тақайин.
Тарғил молим, хўш-хўш,
Говмиш молим, хўш-хўш.*

Бекаси говмишини қўшиққа солди, говмишини олқишлади.
Бекаси говмишини суйиб-суйиб куйлади, тўлиб-тўлиб куйлади:

*Хўш-хўш дейман, олабош,
Кўзинг ўтқир, қаламқош.
Қалам қошинг сузилсин,
Сутинг ерга сизилсин.*

Говмиши вазмин-вазмин кавш қайтарди. Қуралай кўзлари мудради.
Елинидан қуюқ-қуюқ, оппоқ-оппоқ сут тағинда тизиллаб оқди: повв-повв-повв!..

*Зотдор ола отинг бор,
Қозон-қозон сутинг бор.*

Говмиш, сен рўзғоримиз ободи бўлдинг, болаларимиз ризқ-рўзи бўлдинг, оқлиги бўлдинг.

Болаларимиз уйқудан уйғонади. Сут, сут, дейди.

Шунда, болаларимизга кўкрагимизни берамиз.

Болаларимиз кўкрагимизни шўлп-шўлп эмади, чўлп-чўлп эмади.

Шундай бўлса-да, болаларимиз барибир... барибир сенинг сутингни сўрайди, говмишим.

Сенинг сутинг бизнинг сутимизданда мазали-да, тўйимли-да, говмишим.

Майли, бизнинг сутимиз қуриб қолса қолсин, аммо сенинг сутинг қуриб қолмасин, говмишим.

Ий, говмишим, ий!..

*Қуралай кўз, хоҳишим,
Туёқлари кумушим.*

Говмишим, биламан, сенга қийин. Тун демайин, кундуз демайин, сут йиғасан, елинингни тўлдирасан.

Елин тўла сутингни биз соғиб оламиз. Биздан қолмишини бузоғинг эмиб олади.

Сенга бўлса, шалвирамиш елин қолади.

Шундай, говмишим, шундай, сен одамзот ризқ-рўзи учун бино бўлдинг, насибаси учун бино бўлдинг, говмишим.

Ий, говмишим, ий!..

*Жонивор, мени кўргин,
Кави қайтар, жим тургин.
Хурмаларни тўлдириб
Ийиб сутингни бергин.*

Говмишим, болаларимиз кўкракларимизни ҳадеб эзгилаб торта берса, бизга малол келади. Бўлмаса, ўз боламиз-а, пушту камаримиз-а!

Сенинг елинингни бўлса бизда сўрамиз, бузоғингда сўради. Сенга эса малол келмайди, говмишим.

Куллуқ сенга, говмишим, куллуқ!

Ана, тирсиллаб турмиш елининг сўлиб қолди. Елинларингни торта бериб-торта бериб, қўлларим толди.

Ана, бузоғинг тамшаняпти, сенга талпиняпти...

Сен безовтасан, сен алағдасан...

Ий, говмишим, ий!..

*Кадимни тўлдирарман,
Болангни кулдирарман.
Олаймагин, жонивор,
Боланга қолдирарман...*

Кўшиқ — кўшиқда қолди, сут — сутда қолди.

Уй тарафдан жонҳолат овоз келди:

— Ойхол, чоп, Ойхол!

Бекаси кадини кўтариб хадахалади.

Даҳо кўшиқдан карахт бўлди.

Кўзларини юмиб ётди-ётди, ўзини... ўлик фаҳмлади!

Қимир этмади. Хаёлан жонини излади. Излади-излади, тополмади.

Ич-ичидан ҳайрон бўлди. Кўзларини ним очди. Кўзлари мовий-мовий олам кўрди. Кўзлари қирмиз-қирмиз ранг кўрди.

"Анави мовий олам, ложувард осмон. Қирмизранг куёш нурлари, — дея хаёлланди Даҳо. — Демак, ўлмабман. Ўлик одам кўрмайди. Ўлик одам дунёни ҳис этмайди".

Даҳо кўкраklarини ушлаб-ушлаб кўрди. Бошларини ушлаб-ушлаб кўрди.

"Мана, бошим жойида турибди. Яна-тағин, фикрляпти, — тағин хаёлланди Даҳо. — Йўқ, ўлмабман. Ўлик одам боши фикрлай олмайди".

77

Шунда... шунда, уйдан йиғи келди:

— Отам-ай, отам-ай!..

Йиғи авж олди. Йиғи ҳовлини олди.

Даҳо ана шунда ўзига келди!

Дирк этиб ўтирди. Уй тарафга олазарақ боқди.

Хаёлида, нарвон жойида бўлди.

Хашакни кучоқлаб узала тушди. Оёқларини кўшиқ айтилмиш ерга узатди.

Оёқлари ерга етмади!

Она Ер олис бўлди!

Сут кўшиғи олис бўлди!

Оёқларини ликиллатди, оёқларини типирлатди, оёқларини саланглатди.

Оёқлари ерни тополмади!

Момо Ер йўқ бўлди!

Сут кўшиғи йўқ бўлди!

Назмбоз бўлмишдан буён интилиб келмиш, назмбоз бўлмишдан буён талпиниб келмиш осмонга қаради.

Осмон олисдан-олис бўлди!

Момо Ер осмонданда олис бўлди!.

Паҳлавон Даҳо муаллақ қолди.

1985